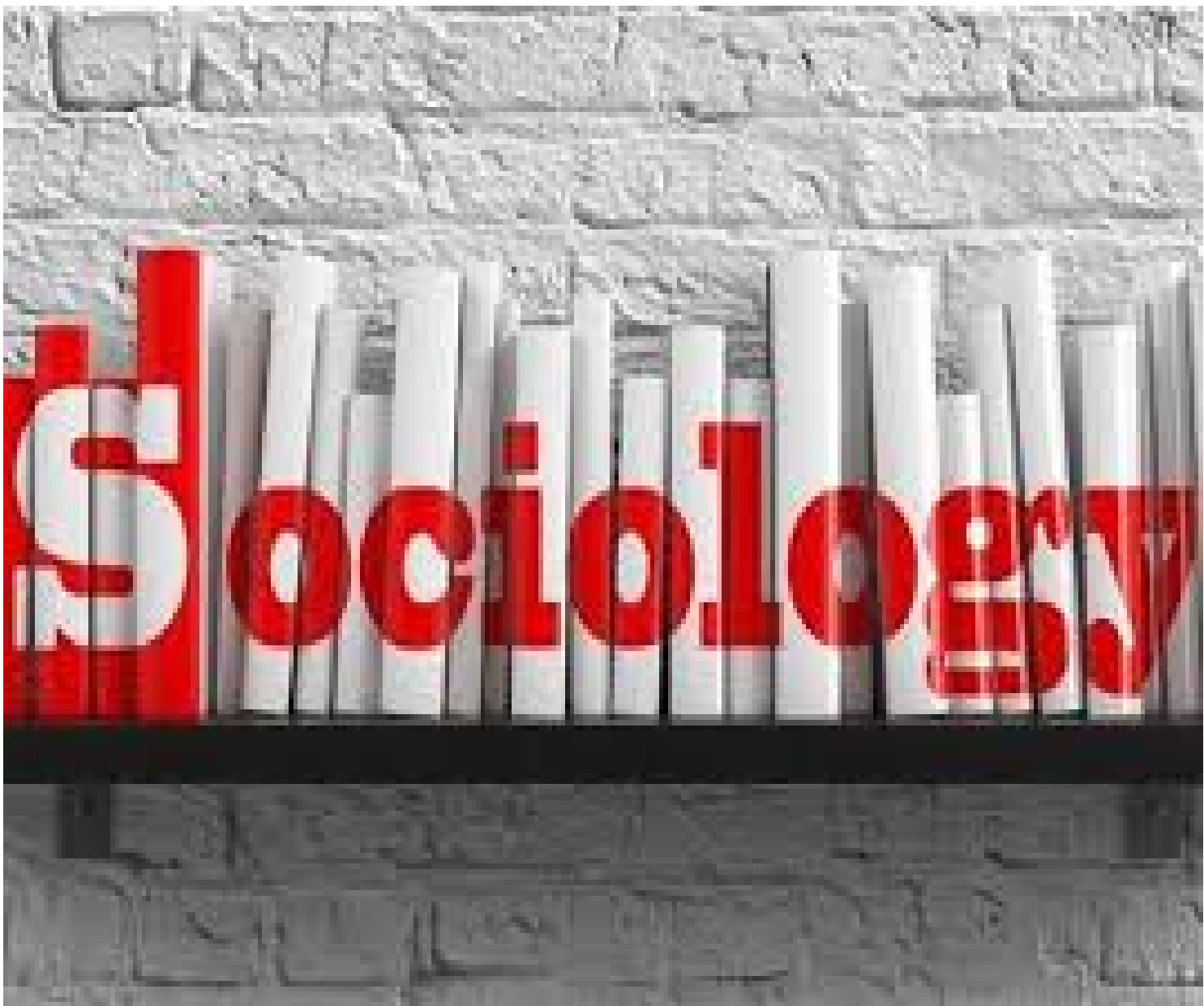

СОЦІОЛОГІЯ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УНІВЕРСИТЕТ УШИНСЬКОГО**

СОЦІОЛОГІЯ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

ОДЕСА, 2019 р.

УДК: 316 (075.8)
П 29

*Затверджено вченою радою Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
(Протокол № 6 від 31 січня 2019 р.)*

Рецензенти:

Доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри
філософії та біоетики
Одеського державного медичного університету
В. Б. Ханжи

Доктор філософських наук, завідувач кафедри
філософії
Одеської національної академії зв'язку
Ім. О. С. Попова
М. В. Пальчинська

Соціологія: навчальний посібник / О. Б. Петінова. – Одеса: Видавництво «Магістр», 2019. – 260 с.

Начальний посібник враховує сьогочасну практику викладання соціології у вищих закладах освіти. У ньому розкрито місце соціології в системі суспільствознавства, основні етапи розвитку соціології. Визначено об'єкт і предмет соціології, структуру, функції, міститься ґрунтовний історико-соціологічний розділ. Опора на сучасну соціологічну думку та широке використання класичної спадщини робить посібник корисним не лише для студентів, а й для всіх, кого цікавить соціологія. В посібнику зібрано, структуровано та впорядковано матеріали, що можна застосовувати для підготовки до семінарських і практичних занять.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	4
ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ.....	5
ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН.....	7
ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ ЗА ЗМІСТОВИМИ МОДУЛЯМИ.....	8
ПЛАНИ ЛЕКЦІЙ.....	15
ПЛАНИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ.....	18
ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ.....	34
ЗАВДАННЯ ТВОРЧОГО ХАРАКТЕРУ.....	40
ПІДСУМКОВИЙ КОНТРОЛЬ.....	41
КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ ТА УМІНЬ СТУДЕНТІВ.....	45
РОЗПОДІЛ БАЛІВ, ЗА ЯКИМИ ОЦІНЮЮТЬСЯ ВИДИ РОБІТ.....	46
ВИБРАНІ ЛЕКЦІЇ З СОЦІОЛОГІЇ.....	48
ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ.....	145
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА.....	228

ПЕРЕДМОВА

Особливістю сучасного етапу розвитку нашого суспільства є зростання ролі соціальних знань у підготовці фахівців різних профілів. Значне місце при цьому слід відвести саме соціологічним знанням, адже соціологія посідає чільне місце в системі соціогуманітарних дисциплін, які вивчаються у вищих навчальних закладах України. Саме вона утверджує погляд на суспільство як на об'єктивно взаємопов'язане ціле, з'ясовує місце і функції кожного соціального явища і процесу в рамках цілісного соціального організму, дає майбутнім фахівцям потрібні орієнтири і допомагає зрозуміти певні життєві ситуації, служить своєрідним компасом у буремному морі людських відносин. Соціологічна наука покликана формувати у студентів соціологічну культуру, соціологічне мислення, активну життєву та громадянську позицію, здатність вірно сприймати трансформаційні процеси, що відбуваються в суспільстві.

Курс соціології орієнтований на вивчення суспільства як цілісності, він орієнтований на поглиблення уявлень студентів про суспільство, його побудову та функціонування, а також слугує теоретичним та методологічним підґрунтям для освоєння таких суспільних дисциплін як економіка, політологія, культурологія тощо. Метою вивчення дисципліни «Соціологія» є, підготовка широко освічених, творчо й критично мислячих спеціалістів, здатних до аналізу та прогнозування складних соціальних проблем.

ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ „СОЦІОЛОГІЯ”

<p>Змістовно-модульна структура дисципліни Курс: 3 Семестр: 4</p>	<p>Напрямок, спеціальність, освітньо-кваліфікаційний рівень</p>	<p>Характеристика навчальної дисципліни</p>
<p>Кількість кредитів: 4 ECTS</p> <p>Модулі: 1</p> <p>Змістових модулів: 5</p> <p>Загальна кількість годин: 120</p>	<p>Напрямок:</p> <p>Освітньо-кваліфікаційний рівень: „бакалавр”</p>	<p>Нормативна</p> <p>Лекції: 20 годин</p> <p>Практичні: 20 години</p> <p>Самостійна робота: 90 години</p> <p>Вид контролю: іспит</p>

Предмет: соціальні зв'язки, соціальна взаємодія та способи їх організації.

Мета: сформувати у студентів усвідомлення того, що вони є частиною соціального організму

Завдання:

- засвоїти знання теоретичних основ і закономірностей функціонування соціологічної науки, оволодіти цими знаннями у багатоманітності наукових соціологічних напрямів, шкіл і концепцій;
- показати специфіку соціального знання, його відмінність від інших наук про суспільство;
- розглянути основні етапи розвитку соціологічних знань;
- проаналізувати основні категорії соціологічної науки як структурні елементи суспільства у їх цілісності і взаємодії;

- оволодіння методикою проведення прикладних соціологічних досліджень.

Передумови вивчення: філософія, релігієзнавство, основи економічної теорії, історія.

В результаті вивчення курсу "Соціологія" студенти повинні:

Знати:

1. Специфіку соціологічного знання.
2. Основні етапи розвитку соціологічної думки.
3. Основні елементи структури соціологічного знання, їх співвідношення і взаємодію.

Вміти:

1. Практично використовувати соціологічні знання для адекватного аналізу сучасної соціальної ситуації і прийняття правильних рішень.
2. На практиці, т.т. в своїй професійній діяльності застосовувати набуті навички методики і техніки проведення соціологічних досліджень.

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Назва теми	Кількість годин			
	всього	Очна форма навчання		
		Лекції	Практичні заняття	Самост. робота
Модуль: „Соціологія - наука про суспільство як соціальну систему в цілому”				
Змістовий модуль 1: „Соціологія як наука”				
Тема № 1. Соціологія як наука: предмет, структура, функції	6	2	2	2
Змістовий модуль 2: „Розвиток соціальних знань”				
Тема № 2. Основні етапи розвитку соціальних знань	14	4	4	6
Змістовий модуль 3: „Методика, організація та проведення соціологічного дослідження”				
Тема № 3. Методика організації і проведення соціологічного дослідження	38	2	2	34
Змістовий модуль 4: „Основні галузі соціологічного знання”				
Тема № 4. Соціологія сім'ї	32	2	4	6
Тема № 5. Соціологія особистості				6
Тема № 6. Соціологія молоді		2		6
Тема № 7. Соціологія політики				6
Змістовий модуль 5: „Суспільство як соціальна система”				
Тема № 8. Суспільство: сутність, типи, структура	10	2	4	6
Тема № 9. Соціальна структура та	10	2		6

соціальна стратифікація				
Тема № 10. Соціальна організація та соціальний контроль	10	2	2	6
Тема № 11. Соціальні інститути в сучасному суспільстві	10	2	2	6
Разом годин	120	20	20	90

ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

(за змістовними модулями)

МОДУЛЬ: „Соціологія - наука про суспільство як соціальну систему в цілому”

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1. СОЦІОЛОГІЯ ЯК НАУКА

Тема № 1. Соціологія як наука: предмет, структура, функції.

Об'єкт і предмет соціології. Специфіка соціологічного аналізу соціальних процесів і явищ. Категорії та закони соціології. Місце соціології у системі суспільствознавства, її зв'язок з іншими науками.

Система соціологічних знань та їх елементи. Цілісність соціологічного знання і різноманітність спеціальних соціологічних теорій та теоретичних напрямків. Загальні, спеціальні і галузеві соціологічні теорії. Конкретно-соціологічні дослідження. Фундаментальні і прикладні дослідження.

Основні функції соціології як науки: теоретико-пізнавальна, практична, описова, прогностична, інформаційна, світосприйнятна, культурологічна, тощо. Значення соціології для розв'язання соціально-економічних і політичних проблем сучасного українського суспільства.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2. РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ

Тема № 2. Основні етапи розвитку соціальних знань.

Витоки соціальних знань. Соціальні знання Стародавнього світу, Античності, Середньовіччя та Відродження. Соціально-теоретичні передумови виникнення соціології як науки. Огюст Конт як основоположник соціології. Позитивізм О. Конта та його вплив на подальший розвиток соціології. Теорія суспільства Г. Спенсера.

Концепція психології юрби Г. Лебона і Г. Тарда. Концепція "Дзеркального Я" Ч.Х.Кулі. Соціологічні проблеми в психоаналізі З. Фрейда. Психологічні концепції російської соціології. "Соціологізм" Е. Дюркгейма. Соціологічна теорія К. Маркса. "Розуміюча" соціологія М. Вебера. Інтегральна соціологія П. Сорокіна. Структурно-функціональний напрямок сучасної соціології. Теорії соціального конфлікту Р. Дарендорфа і Л. Козера. Феноменологічна соціологія. Етнометодологія Г. Гарфінкеля.

Витоки соціально-політичних учень в Україні. Соціально-політична думка в Україні в 16-17 століттях. Соціально-політичні концепції в Києво-Могилянській академії.

Соціологічні ідеї представників української суспільно-політичної думки в 19 -початку 20 ст. Соціальні проблеми в творчості Г. Сковороди та Т. Шевченка. Соціологічна проблематика з творчості М. Драгоманова, М Ковалевського, М, Костомарова. Ідеї Івана Франка. Концепція про державність і демократію М. Грушевського.

Розвиток вітчизняної соціології у ХХ столітті. Сучасна Українська соціологія: проблеми та перспективи.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3. МЕТОДИКА, ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Тема № 3. Методика, організація та проведення соціологічного дослідження

Поняття і функції соціологічних досліджень. Роль соціологічних досліджень у пізнанні суспільства. Види соціологічних досліджень. Типи емпіричного дослідження. Основні етапи й процедури соціологічного

дослідження. Програма як виклад і обґрунтування основ дослідження. Структура програми соціологічного дослідження. Формулювання проблеми дослідження. Визначення об'єкта й предмета дослідження. Визначення мети й завдань дослідження. Формулювання гіпотез у соціологічному дослідженні. Організаційно-процедурний розділ програми.

Загальна характеристика й класифікація методів збору первинної соціологічної інформації. Опитування як метод збору соціологічної інформації, його місце серед інших методів соціологічного дослідження. Специфіка анкетування у соціологічному дослідженні. Типи питань і особливості їх використання. Основні правила конструювання питань і побудови анкет. Типові помилки в анкетуванні та шляхи їх подолання. Інтерв'ю та особливості його застосування у соціологічному дослідженні. Інтерв'ю як процес спілкування соціолога з респондентом. Вимоги до організації та проведення інтерв'ю. Метод експертних оцінок. Соціометричне опитування. Способи підвищення якості і надійності результатів опитування. Загальна характеристика спостереження та соціального експерименту і специфіка їх використання в соціологічних дослідженнях. Види спостереження, їх переваги і недоліки. Способи використання технічних засобів у спостереженні. Шляхи підвищення надійності даних спостереження. Кількісно-якісний аналіз (контент-аналіз) змісту документів.

Особливості та вимоги при підготовці інформації для ручної та машинної обробки: редагування, кодування, усунення помилок, відкриті питання та ін. Програмне забезпечення процесу обробки інформації. Введення даних в ЕОМ.

Методи та процедури опису інформації. Види та форми графічного зображення соціологічних даних.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 4. ОСНОВНІ ГАЛУЗІ СОЦІОЛОГІЧНОГО ЗНАННЯ

Тема № 4. Соціологія сім'ї.

Соціологія сім'ї як галузь соціологічного знання. Сутність сім'ї й шлюбу. Соціальні функції сім'ї в сучасному суспільстві. Форми шлюбу. Сімейні системи. Різновиди сім'ї. Типологія сім'ї. Структура сім'ї. Умови життя сім'ї. Життєвий цикл сім'ї. Ролеві відносини в сім'ї. Планування сім'ї, сім'я і здоров'я. Сімейне виховання. Проблеми й чинники оптимізації шлюбно-сімейних орієнтацій молоді.

Тема № 5. Соціологія особистості.

Соціологія особистості як галузь соціологічного знання. Поняття особистості в соціології. Основні ознаки особистості. Співвідношення понять людина, особистість, індивід, індивідуальність. Основні теоретичні концепції особистості. Типологія особистості.

Соціальний статус та соціальні ролі особистості. Внутрішньо-рольові та між рольові конфлікти, шляхи їх подолання. Соціальна ідентифікація. Соціалізація індивідів та її основні етапи. Агенти соціалізації. Співвідношення соціалізації та індивідуалізації особистості. Структура процесу соціалізації: адаптація, інтеріоризація та формування особистих якостей. Десоціалізація та ресоціалізація.

Соціологічні дослідження адаптації особистості. Рольова концепція особистості. Соціальний статус і соціальна роль. Теорія референтних груп, актуалізація її наукової розробки в сучасних умовах. Проблеми взаємодії особистості і суспільства. Девіантна поведінка особистості.

Тема № 6. Соціологія молоді.

Соціологія молоді як галузь соціології. Молодь як соціально-демографічна спільнота. Молодіжні об'єднання. Девіантна поведінка молоді. Розробка молодіжних проблем у вітчизняній соціології.

Молодіжні проблеми та їх прояви в Україні. Соціальне і політичне самовизначення молоді. Духовний і фізичний розвиток молоді. Стан

дослідження молодіжних проблем в Україні. Законодавчі акти у справах молоді в Україні та оцінка їх реалізації.

Тема № 7. Соціологія політики.

Політична соціологія – розділ соціології який вивчає політику як комплекс політичних відносин, інститутів і свідомості. Описовий і нормативний підходи до вивчення предмету. Об'єкт і предмет соціології політики. Феномен політичного. Політизація сучасного суспільства. Політична наука і соціологія політики. Завдання соціології політики. Витоки політичних теорій. Соціальна спільнота як категорія соціології політики. Політичний суб'єкт, політичний процес, політична система, соціальний механізм влади, соціально-політичний конфлікт, політична згода, соціально-політична стабільність, політична свідомість, політичне лідерство, політичний тиск. Підходи до розуміння політичної системи. Функції соціології політики. Методи дослідження в соціології політики.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 5: СУСПІЛЬСТВО ЯК СОЦІАЛЬНА СИСТЕМА

Тема № 8. Суспільство: сутність, типи, структура.

Поняття суспільства. Людина і суспільство. Суспільство і природа. Головні ознаки суспільства та його структурні елементи. Суспільство як соціальна система. Структура суспільства як сукупність соціальних дій, взаємодій, зв'язків, відносин, цінностей і норм.

Еволюція уявлень про суспільство як соціальну систему: поняття суспільства в античному світі, в соціально-філософській думці 16-18 ст., системно-механістичні та системно-органістичні підходи до аналізу суспільства (О. Конт, Г. Спенсер, Е. Дюркгейм, Ф. Тьоніс, В. Парето та ін.). Трагування суспільства в марксистській соціологічній концепції. Сучасні соціологічні трактування суспільства.

Основні методологічні підходи до аналізу суспільства. Історичні типи суспільства: традиційне, індустріальне, постіндустріальне, інформаційне, Поняття сучасного суспільства. Глобальні процеси сучасного суспільного розвитку: урбанізація, економічна та політична модернізація, інформаційна революція, взаємодія та взаємовплив культур та ін. Тенденції розвитку сучасного українського суспільства.

Тема № 9. Соціальна структура та соціальна стратифікація

Поняття соціальної структури суспільства. Основні елементи соціальної структури: соціальні групи, соціальні спільноти, соціальні інститути, соціальні організації, особистість. Соціальні інститути в системі соціальних зв'язків.

Поняття соціальної групи. Соціальна група як суб'єкт суспільного життя. Головні чинники та механізми формування соціальних груп. Види соціальних груп: соціально-класові, соціально-демографічні, соціально-етнічні, соціально-професійні, соціально-територіальні.

Соціально-класові утворення і поляризація суспільства в Україні. Соціологічний аналіз соціально-демографічної структури суспільства. Національно-етнічна структура суспільства. Соціально-поселенська структура суспільства.

Соціальна стратифікація як центральне поняття при аналізі соціального. Поняття соціальної страти. Основні методологічні підходи до аналізу соціальної стратифікації: функціональний підхід (Т. Парсонс, Р. Мертон, Дж. Александер), конфліктний підхід (К.Маркс, М. Вебер, Р. Дарендорф, Л. Козер), еволюційний підхід (Герхард та Джин Ленські). Історичні типи стратифікації. Види соціальної стратифікації. Виміри стратифікації.

Поняття соціальної мобільності. Типи соціальної мобільності. Основні канали соціальної циркуляції. Соціальна стратифікація та соціальна

мобільність як процеси відтворення і розвитку соціальної структури суспільства.

Тема № 10. Соціальна організація та соціальний контроль Соціальна організація, її особливості. Способи функціонування соціальних організацій. Мета соціальної організації. Соціальний контроль, санкції, норми, звичаї, звички, нрави, традиції, соціальні закони та табу. Управління – норма функціонування організації.

Девіантна поведінка. Делінквенція. Види девіантної поведінки. Типи девіації. Концепції девіації (біологічна, психологічна, культурологічна, стигматична, соціологічна). Позитивні і негативні відхилення.

Причини девіантної поведінки. Аномія. Основні види порушень в ціннісно-нормативній системі суспільства. Реакція на аномія.

Тема № 10. Соціальна організація та соціальний контроль

Соціальна організація, її особливості. Способи функціонування соціальних організацій. Мета соціальної організації. Соціальний контроль, санкції, норми, звичаї, звички, нориви, традиції, соціальні закони та табу. Управління – норма функціонування організації.

Девіантна поведінка. Делінквенція. Види девіантної поведінки. Типи девіації. Концепції девіації (біологічна, психологічна, культурологічна, стигматична, соціологічна). Позитивні і негативні відхилення.

Причини девіантної поведінки. Аномія. Основні види порушень в ціннісно-нормативній системі суспільства. Реакція на аномія.

Тема № 11. Соціальні інститути в сучасному суспільстві.

Поняття соціального інституту. Соціальний інститут – вид соціальної практики. Основні ознаки соціального інституту. Використання терміну "інститут" в сучасних соціологічних теоріях. Класифікація інститутів. Соціальний інститут виникає і функціонує, виконуючи ту чи іншу соціальну потребу. Функції (закріплення і відтворення суспільних відносин,

регулятивна, інтегративна, транслуюча та ін.). Основні види соціальних інститутів (економічні, політичні, культурні, освітні, релігійні). Загальні ознаки соціальних інститутів. Формальні і неформальні соціальні інститути. Інституалізація – процес формування різних типів соціальної практики в якості соціальних інститутів. Передумови інституалізації. Етапи інституалізації.

Освіта як соціальний інститут. Формальний і реальний результат освіти. Ознаки інституалізації освіти. Роль освіти як соціального інституту (сфера життя суспільства, сукупність освітніх закладів, процес навчання, результат, рівень і якість освіти, сфера освітніх послуг). Функції освіти як соціального інституту.

ПЛАНИ ЛЕКЦІЙ

Тема № 1. Соціологія як наука: предмет, структура, функції.

1. Поняття соціології.
2. Предмет та об'єкт соціології.
3. Структура соціології.
4. Функції соціології.
5. Закони соціології.
6. Методи соціального пізнання.
7. Соціологія в системі соціальних наук: зв'язок з іншими науками.

Тема № 2. Основні етапи розвитку соціальних знань.

1. Етапи історичного розвитку соціології. Джерела соціологічних знань
2. Розвиток соціологічних знань у Стародавньому світі.
3. Формування соціологічної думки в епоху Середньовіччя.
4. Загальна характеристика розвитку соціологічних знань періоду Відродження.
5. О.Конт – основоположник соціології.
6. Соціологічна теорія Г.Спенсера.
7. Соціологічні погляди Е.Дюркгейма.

8. Особливості становлення соціологічної думки в Росії та Україні.

Тема № 3. Методика, організація та проведення соціологічного дослідження

1. Методи збору інформації у соціологічному дослідженні.
2. Програма соціологічного дослідження.
3. Особливості проведення соціологічного дослідження.
4. Збір та обробка емпіричної інформації у соціологічному дослідженні.

Тема № 4. Соціологія сім'ї.

1. Соціологія сім'ї як галузь соціології. Сім'я та шлюб.
2. Типи сімей. Функції сім'ї. Життєвий цикл.
3. Історичний розвиток сімейних відносин.

Тема № 5. Соціологія особистості.

1. Поняття особистості в соціології
2. Соціологічні концепції особистості.
3. Соціалізація особистості
4. Соціальна адаптація і інтеріоризація. Соціальний статус та соціальні ролі особистості.
5. Етапи розвитку особистості.

Тема № 6. Соціологія молоді.

1. Сутність соціології молоді. Її предмет та об'єкт.
2. Основні категорії та поняття соціології молоді.
3. Розробка молодіжних проблем у вітчизняній соціології.

Тема № 7. Соціологія політики.

1. Предмет і об'єкт соціології політики.
2. Категорії соціології політики.

3. Специфіка соціології політики в системі політичних наук.

Тема № 8. Суспільство: сутність, типи, структура.

1. Поняття суспільства в соціології.
2. Методологічні підходи до вивчення суспільства в соціології.
3. Основні риси сучасного суспільства.
4. Типи суспільств.

Тема № 9. Соціальна структура та соціальна стратифікація

1. Поняття соціальної структури суспільства.
2. Підходи до аналізу соціальної структури суспільства.
3. Соціальна мобільність та її особливості. Канали соціальної циркуляції.

Тема № 10. Соціальна організація та соціальний контроль

1. Особливості соціальної організації. Соціальна організація і соціальний контроль.
2. Девіантна поведінка. Види, типи, концепції девіації.
3. Причини девіантної поведінки в сучасному суспільстві.
4. Сутність аномії.

Тема № 11. Соціальні інститути в сучасному суспільстві

1. Поняття соціального інституту.
2. Класифікація інститутів та їх функції.

ПЛАН ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Практичне заняття № 1. Тема: Соціологія як наука: предмет, структура, функції

1. Питання для обговорення

1. Об'єкт і предмет соціології.
2. Специфіка об'єкту дослідження в соціології.
3. Соціологія та інші науки про суспільство.
4. Структура соціологічної системи знання.
5. Функції соціологічної науки.
6. Значення і роль соціології в сучасних умовах трансформації українського суспільства.

2. Перевірка виконання завдань, що винесені на самостійне опрацювання (див. пункт 7).

3. Список рекомендованої літератури

1. Бороноев А.О., Емельянов В.Я., Орлов В.Н. О предмете социологии как общей науке об обществе // Социологические исследования. – 1991.– №5. – С. 35-39.
2. Ворона В., Головаха Е. Соціологія та політика в суспільстві, що трансформується // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1988. – № 1-2. – С. 9-17.
3. Генезис и содержание предмета социологии // Константы. – 1995. – №1(3).– С. 77-90.
4. Дюркгейм Э. Социология и социальные науки // Философская и социологическая мысль. – 1992. – №5. – С. 113-126.
5. Ковалевский М. Социология. // Современное общество. – 1995. – №1-2. – С. 153-162.

6. Комаров М.С. Размышление о предмете и перспективах социологии // Социологические исследования. – 1990. – №11. – С. 33-42.
7. Монсон П. Лодка на аллеях парка. Введение в социологию. / Пер. со шведского. – М.: Весь МИР. – 1995. – 96 с.
1. Попова І.М. Соціологія. Пропедевтичний курс. Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Тандем, 1996. – С. 7-37.
2. Портянкин Б.А. Размышления о микро- и макросоциологии. // Социологические исследования. – 1992. – №1. – С.116-118.
3. Ю.Руткевич М.Н. О предмете социологической науки: три методологических вопроса. // Социологические исследования. – 1991. – №7. – С.25-37.
4. Сикевич З.В. Социология и психология национальных отношений. Учебн. Пособие. — СПб, 1999. – 203 с.
5. Смелзер Н. Социология. – М.: Наука, 1994. – С. 14-39.
6. Сорокин П.А. Система социологии. – М., 1993.
7. 14. Социология. Наука об обществе. Учебное пособие для студентов вузов. – Харьков, 1997. – 687 с.
8. Соціологія. Посібник для студентів вищих навчальних закладів. / За редакцією В.Г. Городяненка. – К.: Видавничий центр «Академія», 1999. – С.5-15.
9. Фролов С.С. Социология. Учебник для высших учебных заведений. – М.: Издательская корпорация «Логос», 1996. – С. 9-42.
- 10.Штомпка П. Много социологии для одного мира. // Социологические исследования. – 1991 – № 2. – С. 13-23.
- 11.Ядов В.А. Размышления о предмете социологии. // Социологические исследования. – 1990. – №2. – С.3-17.
- 12.Якуба Е.А. Социология. – Харьков: «Константа.», 1996. – С.6-21.

Практичне заняття № 2. Тема: Основні етапи розвитку соціальних знань

1. Питання для обговорення

1. Стародавні соціально-політичні вчення Єгипту, Китаю та Індії.

2. Зачатки соціологічних знань у філософів періоду Античності.
3. Епоха Середньовіччя та знання про суспільство і місце людини в ньому.
4. Соціально-політичні вчення епохи Відродження.
5. Огюст Конт як основоположник соціології.
6. Еволюційна теорія суспільства Г. Спенсера.
7. "Соціологізм" Е. Дюркгейма.
5. Соціологічна теорія К. Маркса.
6. Витоки соціально-політичних учень в Україні. Соціально-політична думка в Україні. в 16-17 століттях.
7. Соціально-політичні концепції в Києво-Могилянській академії.
8. Соціальні проблеми в творчості Г. Сковороди та Т. Шевченка.
9. Соціологічна проблематика з творчості М. Драгоманова, М. Костомарова, М. Ковалевського.
10. Ідеї Івана Франка.
11. Концепція про державність і демократію М. Грушевського.
12. Розвиток вітчизняної соціології у ХХ столітті. Сучасна Українська соціологія: проблеми та перспективи.
13. Розвиток соціальної думки в Київській Русі.
14. Соціологія Б. Кістяковського.
15. Становлення і розвиток соціологічної думки в Україні в І9 – на поч. 20 століття.
16. Становлення і основні напрямки розвитку соціологічної думки в Україні.
17. Соціологічні погляди українських вчених в кінці 19-початку 20 століття.
18. Сучасні проблеми розвитку вітчизняної соціології.

2. Перевірка виконання завдань, що винесені на самостійне опрацювання (див. пункт 7).

3. Список рекомендованої літератури

1. Арон Р. Этапы развития социологической мысли. – М., 1993. – Гл. 2.
2. Вебер М. Избранные произведения. – М.: Прогресс, 1990. – 804 с.
3. Гайденко П.П., Давыдов Ю.Н. История и рациональность: Социология Макса Вебера и веберовский ренессанс. — М.: Политиздат, 1991. – 387с.
4. Гидденс Э. Социология: Учебник 90-х годов. – Челябинск, 1991. – С. 248-263.
5. Гофман А.Б. Семь лекций по истории социологии. – М.: Мартис, 1995. – 205 с.
6. Громов И., Мацкевич А., Семенов В. Западная социология. — СПб, 1997. – 372с.
7. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии. – М.: Наука, 1990. – 575 с.
8. Дюркгейм Э. Социология и социальные науки // Философская и социологическая мысль. – 1992. – №5. – С.113-127.
9. Захарченко М.В., Погорілий О.І. Історія соціології (від античності до початку ХХ століття). – Київ: Либідь, 1993. – 298 с.
10. История социологии в Западной Европе и США. – М., 1993. – Гл. 1, 2.
11. Копосов Н.Е. Э. Дюркгейм и кризис социальных наук. // Социологический журнал. – 1998. – № 1-2.
12. Монсон П. Современная западная социология: теории, традиции, перспективы. – СПб., 1992. – Гл. 1.
13. Овчаренко В.И., Грицанов А.А. Социологический психологизм: критический анализ. – Минск: Высш. шк., 1990. – 205 с.
14. Погорілий О.І. Соціологічна думка 20 століття. Посібник. – К.: Либідь, 1996. – 222 с.
15. Ручка А.О., Танчер В.В. Курс історії теоретичної соціології. Посібник. – К.: Наук. думка, 1995. – 223 с.
16. Сорокин П.А. Человек. Цивилизация. Общество / Пер. с англ. – М.: Политиздат, 1992. – 543 с.

17. Социологи России и СНГ 19-20 веков. Библиографический справочник. – М., 1999. – 368 с.

18. Социологи 20 века (библиографический словарь). Учебное пособие. – Днепропетровск: ДГУ, 1999 – 128 с.

Рекомендована література до теми „Розвиток соціології в Україні”

1. Біля витоків соціологічної думки в Україні / Під ред. В. Танчера. – К., 1995. – 113 с.
2. Грушевський М.С. Очерки истории украинского народа. – К., 1990.
3. Дорошенко Д. Нариси історії України. – Львів, 1991.
4. Драгоманов М.П. Вибране.– К.,1991.
5. Захарченко М.В., Погорілий О.І. Історія соціології (від античності до початку 20 століття). – Київ: Либідь, 1993. – 298 с.
6. Кучерук С. Становлення соціологічної школи України // Український час. – 1994. – № 6.
7. Погорілий О.І. Соціологічна думка 20 століття. Посібник. – К.: Либідь, 1996. – 222 с.
8. Ручка А.О., Танчер В.В. Курс історії теоретичної соціології. Посібник. – К.: Наук. думка, 1995. – 223 с.
9. Степаненко В. Українська соціологія в пошуках себе. // Філософська і соціологічна думка. – 1993. – № 11-12.
10. Соціологічна думка України. Навч. посібник / М.В. Захарченко, В.Ф. Бурлачук, М.О. Молчанов, В.П. Степаненко – К.: Заповіт, 1996. – 423 с.
11. Соціологія. Посібник для студентів вищих навчальних закладів / За редакцією В.Г. Городяненка. – К.: Видавничий центр «Академія», 1999. – С.39-54.
12. Соціологія. Наука об обществе. / Под общ. ред. Андрущенко В.П., Горлача Н.И. – Харьков, 1997. – 687 с.
13. Социологи 20 века (библиографический словарь). Учебн. пособие. – Днепропетровск: ДГУ, 1999. – 128 с.
14. Социология. Учебное пособие. – М.: Знание, 1995. – С.25-141.

15.Черниш Н. Из истории развития социологии в Украине. // Современное общество. – 1993. – № 1.

16. Хто є хто в західній та вітчизняній соціології. Навчальний соціологічний словник для студентів. – Львів: Світ, 1999. – 160 с.

Практичне заняття № 3. Тема: Основні галузі соціологічного знання

1. Питання для обговорення

1. Соціологія сім'ї як галузь соціології. Сім'я та шлюб.
 2. Типи сімей. Функції сім'ї. Життєвий цикл.
 3. Історичний розвиток сімейних відносин.
 4. Поняття особистості в соціології.
 5. Соціологічні концепції особистості.
 6. Соціалізація особистості.
 7. Соціальна адаптація і інтеріоризація. Соціальний статус та соціальні ролі особистості.
 8. Етапи розвитку особистості.
 9. Сутність соціології молоді. Її предмет та об'єкт.
 10. Основні категорії та поняття соціології молоді.
 11. Розробка молодіжних проблем у вітчизняній соціології.
 12. Предмет і об'єкт соціології політики.
13. Категорії соціології політики.
14. Специфіка соціології політики в системі політичних наук.

2. Перевірка виконання завдань, що винесені на самостійне опрацювання (див. пункт 7).

3. Список рекомендованої літератури

Тема: „Соціологія сім'ї”

1. Антонов А.И., Медков В.М. Социология семьи. – М., 1996.
2. Гаспарян Ю.А. Семья на пороге 21 века: социологические проблемы. – СПб, 1999. – 320 с.

3. Губенко Л.А. Корень жизни: о роли семьи в формировании личности. – М.: Республика, 1992. – 143 с.
4. Домострой. / Под ред. Сенина В. – Санкт-Петербург: Лениниздат, 1992. – 142 с.
5. Дорно И.В. Современный брак: проблемы и гармония. – М.: Педагогика, 1990. – 267 с.
6. Зидер Р. Социальная история семьи в Западной и Центральной Европе. – М.: Гуманитарный издательский центр „Владос”, 1997. – 128 с.
7. Ковалева А.И., Луков В.А. Социология молодежи: теоретические вопросы. – М., 1999. – 351 с.
8. Маслоу А. Мотивация и личность. – СПб, 1999. – 478 с.
9. Платонов К.К. Структура и развитие личности. – М.: Наука, 1986.
10. Сенсационные браки и брачные обряды. – Минск, 1997. – 704 с.
11. Шимин Н. Семья, брак, быт. – М., Издательство политической литературы, 1964. – 46 с.
12. Хашимов А.Х. Формирование новых семейно-бытовых отношений у народов Средней Азии. – Душанбе: Ирофон, 1972. – 195 с.

Тема: „Соціологія політики”

1. Агеев В.С. Межгрупповое взаимодействие: социально-психологические проблемы. – М., 1990. – 240 с.
2. Андреев С.С. Политическое сознание и политическое поведение // Социально-политический журнал. – 1992. – № 8.
3. Антонов А.И., Медков В.М. Социология семьи. – М., 1996.
4. Арон Р. Демократия и тоталитаризм. – М.: Наука, 1993.
5. Бакиров В.С. Ценностное сознание. – Харьков, 1988. – 152 с.
6. Бекешкина И.Э. Структура личности. Методологический анализ. – К.: Наукова думка, 1986. – 176 с.
7. Бурмистрова Т.Ю., Костин Р.А. Политическая социология // Социс. - 1994. - № 1.

8. Бурдые П. Социология политики. – М., 1993
9. Головаха Е.І. Стратегія соціально-політичного розвитку України. К., 1994.
- 10.Шварценберг Р. Политическая социология. - М., 1992.
- 11.Шмитт К. Понятие политического // Вопросы социологии. – 1992. – № 1.

Тема: „Соціологія особистості”

1. Життєві кризи особистості: У 2 ч. Науково-метод. посібник – К.: Інститут змісту і методів навчання. – Ч. 1. Психологія життєвих криз особистості. – 354 с.
2. Комарова Э.И. Личность как субъект и объект социального развития. // Социально-политические науки. – 1992. – № 4-5. – С. 24-32.
3. Кон И.С. В поисках себя: личность и ее самосознание. – М.,1984. – 241 с.
4. Ледяев В.Г. Власть, интерес и социальное действие // Социологический журнал. – 1998. – № 1.
5. Личность в системе социальных связей / Якуба Е.А. Социология. Учебное пособие. – Харьков: Константа, 1995. – С. 86-107.
6. Личность. / Социология. Учебник для высших учебных заведений. – М.: Наука, 1995.
7. Личность. Культура. Общество. Научно-практический журнал. – Т. 1. Вип. 1. № 1-2 – 1999.
8. Лозовой В.А. Самовоспитание личности: философско-социологический анализ. – Харьков: Основа, 1991.
9. Маслоу А. Самоактуализация. Психология личности. Тезиси. – М.: Высшая школа, 1982.
- 10.Маслоу А. Мотивация и личность. – СПб, 1999. – 478 с.
- 11.Молодежная субкультура. – Одесса: Астропринт, 1999. – 284 с.
- 12.Молоде покоління України про себе та про суспільство. – К., 1995.
- 13.Немировский В.Г. Социология личности. Теория й опыт исследования. – Красноярск, 1989. – 187 с.

14. Парыгин Б.Д. Социальная психология. Проблемы методологии, истории и теории. – СПб, 1999 – 592 с.
15. Платонов К.К. Структура и развитие личности. – М.: Наука, 1986.
16. Социальная идентификация личности. / Под ред. В.А. Ядова. – М., 1994.
17. Социализация личности. / Фролов С.С. Социология. – М.: Логос, 1996 – С. 81-89.
18. Социализация. / Смелзер Н. Социология. – М.: Феникс, 1994. – С. 94-129.
19. Социализация и жизненный цикл. / Гидденс Э. Социология. Учебник 90-х годов. – Челябинск, 1991. - С. 37-46.
20. Социализация / Современная западная социология. Словарь. – М., 1990. – С. 316-317.
21. Тернер Р. Личность в обществе: вклад социальной психологии в социологию / Современная зарубежная социология (70-80 годы) – М., 1993. – С 21-46.
22. Фрейд Э. Психология бессознательного. Сб. произведений / Сост. М.Г. Ярошевский. – М., 1989. – С. 425-440.
23. Хмелько В.Е. Социальная направленность личности: некоторые вопросы теории и методики социологических исследований. – К.: Изд. Политической литературы, 1988. – 305 с.
24. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности. – СПб: Питер Ком, 1998. – 608 с.
25. Человек и общество: Хрестоматия / Под. ред. С.А. Макеева. – К.: ИС НАНУ, 1999. – 272 с.
26. Якуба Е.А. Критерии и показатели социальной активности личности // Методологические и методические проблемы социологических исследований социальной активности личности. – Вестник ХГУ. – Харьков: Основа, 1991. – С. 351.

Тема: „Соціологія молоді”

1. Волков Ю.Г. Социология молодежи. Учебное пособие. Ростов-на-Дону, 2001.
2. Ковалева А.И., Луков В.А. Социология молодежи. Теоретические вопросы.

- М.: Социум, 1999.

3. Ковалева А.И., Луков В.А. Социология молодежи: Теоретические вопросы. – М., 1999. – 351 с.

4. Зубок Ю.А. Социальная интеграция молодежи в условиях нестабильного общества. М., 1998.

5. Социология молодёжи. Учебник / Под ред. В.Т. Лисовского, 1996.

6. Чупров В.И. Социальное развитие молодёжи. Теоретические и прикладные проблемы. М., Социум. 1994.

7. Чупров В.И., Зубок Ю.А. Молодёжь в общественном воспроизводстве: проблемы и перспективы. М., 2000.

Практичне заняття № 4. Тема: Суспільство. Соціальна структура та соціальна стратифікація

1. Питання для обговорення

1. Поняття суспільства в соціології.
2. Методологічні підходи до вивчення суспільства в соціології.
3. Основні риси сучасного суспільства.
4. Типи суспільств.
5. Поняття соціальної структури суспільства.
6. Підходи до аналізу соціальної структури суспільства.
7. Соціальна мобільність та її особливості. Канали соціальної циркуляції.

2. Перевірка виконання завдань, що винесені на самостійне опрацювання (див. пункт 7).

3. Список рекомендованої літератури

Тема: „Суспільство: сутність, типи, структура”

1. Ахиезер А.С. Нравственная динамика общества: возможность прогнозирования // Социологический журнал. – 1995. – № 4. – С. 5-21.

2. Белдикс Р. Современное общество / Американская социология. – М., 1992. – С. 330-340.
3. Бутенко Й.А. Постмодернизм как реальность, данная нам в ощущениях // Социологические исследования. – 2000. – № 4. – С. 3-11.
4. Головаха Е.И. Трансформирующееся общество: Опыт социального мониторинга в Украине. – К.: Ин-т социологии, 1996. – 142 с.
5. Ковалев А.М. Еще раз о формационном и цивилизационном подходе. // Общественные науки и современность. – 1996. – № 1. – С. 97-104.
6. Комаров М.С. Общество как социокультурная система / Проблемы теоретической социологии. – СПб.: Петрополис, 1994. – С.9-23.
7. Кравченко А.И. Социология. Учебное пособие. – Екатеринбург, 1999. – 386 с.
8. Общество и его социологическое исследование / Социология. Учебное пособие. Под общ. ред. З.В. Тадевосяна. – М.: Знание, 1995. – С. 141-199.
9. Общество как система / Социология. Учебное пособие для высших учебных заведений. – М., 1995. – С. 79-101.
10. Общество – целостная социокультурная система / Социология. Курс лекций. – М., 1996. – С. 43-74.
11. Паніна П.В., Гиловаха Е.І. Тенденції розвитку українського суспільства (1994 - 1998 рр.). Соціологічні показники: Таблиці, ілюстрації, коментар. — К.: ІС НАНУ, 1999. – 154 с.
12. Смелзер Н. Социология. – М.:Феникс, 1994. – С. 40-272; 610-637.
13. Социология. Наука об обществе. Учебное пособие для студентов вузов. – Харьков, 1997.
14. Социология – студенту в вопросах и ответах. Учебное пособие / Под. ред. Е.А.Ануфриева и др. – М., 1992. – С. 42-56; 82-84.
15. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін (1994-1999 рр.). Інформаційно-аналітичні матеріали. – К.: ІС НАНУ, 1999. – 233 с.
16. Чураков А. Н. «Информационное» общество и эмпирическая социология // Социологические исследования. – 1998. – № 1.

17. Штомпка П. Социология социальных изменений / Пер. с англ. под ред. В.А. Ядова. – М., 1996. – 416 с.
18. Якуба Е.А. Социология. Учебное пособие. – Харьков, 1995. – С. 14-16; 76-85.

Тема : „Соціальна структура та соціальна стратифікація”

1. Аитов Н.А. Понятие «социальная структура» в современной социологии. // Социологические исследования. – 1996. – № 8. – С. 36-38.
2. Аитов Н.А. Социальная структура населения стран СНГ. – Уфа:Изд. Башкирского гос. ун-та, 1995. – 184 с.
3. Арутюнян Ю.В. О трансформации социальной структуры постсоветских наций. // Социологические исследования. – 1998. – №4. – С. 57-67.
4. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество: Опыт социального прогнозирования. – М., 1999. – 783 с.
5. Бызов Л.Г. Уровень потребления и имущественные характеристики среднего класса. // Социологические исследования. – 2000. – № 3. – С. 42-48.
6. Вебер М. Основные понятия стратификации // Социологические исследования. – 1991. – №5. – С. 147-156.
7. Войтович С. Проблема соціальних інститутів у соціології. // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1999. – № 2. – С. 151-165.
8. Волович В.І. Сучасна транзитна міграція в Україні. // Вісник Київського університету. Серія: Соціологія, психологія, педагогіка. Вип. 1. – К., 1995. – С. 3-14.
9. Волович В.І., Погоріла Н.Б. Проблеми дослідження нової соціальної стратифікації у суспільстві. // Вісник Київського університету. Серія: Соціологія, психологія, педагогіка. Вип. 1 – К., 1995. – С. 39-50.
10. Головаха Е.И. Изменение социальной структуры и формирование среднего класса в Украине. // Социологический журнал. – 1997. – № 4. – С. 22-32.
11. Заславская Т.И. Трансформация социальной структуры российского общества. // Куда идет Россия? – М., 1996. – С. 11-21.

12. Изменение социально-классовой структуры общества в условиях его трансформации. – Харьков: Основа, 1997. – 230 с.
13. Иноземцев В.Л. «Класс интеллектуалов» в постиндустриальном обществе // Социологические исследования. – 2000. – № 6. – С. 67-77.
14. Ионин Л. Г. Культура и социальная структура. // Социологические исследования – 1996. – № 2. – С. 3-12; С. 31-42.
15. Комарова Н.М. Деякі економічні чинники стратифікації молодого покоління України. / Молодь України: стан, проблеми, шляхи розв'язання. Вип. 4. – К., 1995. – С. 125-128.
16. Мертон Р. Социальная теория и социальная структура. – К., 1996. – 110 с.
17. Меренков А.В., Никитина М.Н. Социальный портрет современной проститутки // Социологические исследования. – 2000. – №4. – С. 47-52.
18. Обыденнова Т.Б. Средний класс и его работа // Социологические исследования. – 2000. – № 3. – С. 33-42.
19. Паніна Н.В., Головаха Е.І. Тенденції розвитку українського суспільства (1994-1998 рр.). Соціологічні показники: Таблиці, ілюстрації, коментар. – К.: ІС НАНУ, 1999. – 154 с.
20. Попович В.В. Тенденції соціальної диференціації суспільства у сучасний період // Вісник Київського університету. Серія: Соціологія, психологія, педагогіка. Вип. 1. – К., 1995. – С. 33-39.
21. Предприниматель Украины; эскизы к социальному портрету. – К.: Ин-т социологии, 1995, – 185 с.
22. Прибиткова І. Сучасні міграційні процеси: теоретико-методологічні аспекти досліджень // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1999.– № 1.- С. 161-172.
23. Радаев В.В., Шкаратян О.Й. Социальная стратификация. Учебное пособие. – М.: Аспект Пресс, 1996. – 318 с.
24. Социальное расслоение и социальная мобильность. – М.: Наука, 1999. – 191 с.
25. Социальная стратификация й мобильность. / Сорокин П.А. Человек. Цивилизация. Общество. – М.: Политиздат, 1992. – С. 295-424.

26. Социальные слои, страты, классы / Фролов С.С. Социология. Учебник для высших учебных заведений. – М.: «Логос», 1996. – С. 238-269.
27. Труд и старость в Харькове. / Под ред. В.С. Бакирова. – Харьков: Восточнoукраинский фонд социальных исследований, 1999. – 206 с.
28. Якуба Е.А. Социальная структура общества, ее элементы. // Современное общество. – 1994. – № 3. – С. 104-113.
29. Якуба Е.А. Социология. Учебное пособие. – Харьков: Константа. – 1995. – С. 22-75.

Практичне заняття № 5. Тема: Соціальна організація та соціальний контроль

1. Питання для обговорення

1. Особливості соціальної організації. Соціальна організація і соціальний контроль.
2. Девіантна поведінка. Види, типи, концепції девіації.
3. Причини девіантної поведінки в сучасному суспільстві.
4. Сутність аномії.

2. Перевірка виконання завдань, що винесені на самостійне опрацювання (див. пункт 7).

3. Список рекомендованої літератури

1. Бытко Ю.И., Ландо А.С. Девіантне поведіння підлітків // Соціологічні дослідження. – 1988. – № 4.
2. Головаха Б.И., Панина Н.В. Соціальне безумство: історія, теорія і сучасна практика. – К., 1994.
3. Гишинський Я. Девіантологія: соціологія злочинності, наркотизма, проституції, самоубийств і інших „відхилень”. – Спб.: Вид-во „Юридический центр Пресс”, 2004. – 520 с.

4. Гуленко В.В., Тыщенко В.П. Юнг в школе. Соционика – межвозрастной педагогике: Учебно-методическое пособие. –М.: Изд-во Новосиб. У-та, 1997.
5. Кравченко А.И. Социальный контроль / Введение в социологию. – М., 1995. – С. 121- 146.
6. Кудрявцев М.Н. Исследовательская проблема – социальное отклонение // Социологические исследования. – 1993. –№ 2.
7. Смелзер Н. Девиация и социальный контроль // Социология. –М., 1994. – С. 197-242.
8. Современная западная социология: Словарь. – М., 1990.
9. Социология. Учебн.пос. / Общ. ред. Тадевосяна Э.В. – М., 1995.

Практичне заняття № 6. Тема: Соціальні інститути в сучасному суспільстві

1. Питання для обговорення

1. Поняття соціального інституту.
2. Класифікація інститутів та їх функції.
3. Освіта як соціальний інститут.
4. Сім'я як соціальний інститут.

2. Перевірка виконання завдань, що винесені на самостійне опрацювання (див. пункт 7).

3. Список рекомендованої літератури

1. Піча В.М. та ін. 3 історії української соціологічної думки. - Львів, 1995. - 64с.
2. Радугин А.А., Радугин К.А. Социология: курс лекций. - М.,1996.
3. Ручка А.О., Танчер В.В. Курс історії теоретичної соціології. - К.: Наукова думка, 1995. - 223 с.
4. Социология. Наука об обществе. Учебное пособие / Под общей редакцией В.П. Андриющенко, Н.И. Горлача. - Харьков. Институт востоковедения и

- международных отношений. Харьковський колегиум. Кафедра історії, філософії і політичних наук, 1996. - 688 с.
5. Соціологія: підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В.Г. Городяненка. - К.: Видавничий центр "Академія", 2005. - 560 с. (Альма-матер).
 6. Спеціальні та галузеві соціології: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В.С. Пилипенка. - К.: Каравела, 2003. - 299с.
 7. Тощенко Ж.Т. Социология: Общий курс. - М.: Прометей, 1994. - 382 с.
 8. Фролов С.С. Социология: Учебник для студентов высших учебных заведений. - М.: Гардарики, 1999. - 344 с.
 9. Черниш Н. Соціологія: Курс лекцій. - К.: Кальварія, 2003. - 540 с.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

№ пр. Зан.	Завдання	Зміст навчального матеріалу	Форма контролю
Тема: Основні етапи розвитку соціальних знань			
1.	Ознайомитись з питаннями	1. Роль соціології у соціальному реформуванні суспільства. 2. Дискусія про предмет соціології. 3. Взаємозв'язок соціології і психології. 4. Взаємозв'язок соціології і політології. 5. Макро- і мікросоціологічні підходи в соціології. 6. Закони соціології як науки.	Усне фронтальне опитування.
Тема: Розвиток соціальних знань			
2.	Законспектувати у зошит для практичних занять	1. Конфуціанство як джерело соціології давньокитайської філософії. 2. Законспектувати першоджерела (твори Арістотеля та Платона), що торкаються соціальної проблематики. Обов'язково вказати бібліографічні відомості, вказати посилання на сторінки (обсяг – подвійний лист в кожну клітинку на кожного з філософів). Вміти проаналізувати та виокремити соціальні проблеми, що підіймаються мислителями в тексті. Позитивізм та його форми: * Перший позитивізм (О.Конт, Дж.Мілль, Г.Спенсер); * Другий позитивізм – емпіріокритицизм (Е.Мах, Р.Авенаріус); * Третій позитивізм – неопозитивізм (М.Шлік, Р.Карнап, К.Гедель, Б.Рассел, Л.Вітгенштейн) Рекомендоване джерело: Аблеев С.Р. История мировой философии. – М.: Астрель, 2005. – С.236-244.	Перевірка конспекту. Письмове фронт. опитування.

	<p>Теми рефератів</p> <p>„Утопія” Т.Мора.</p> <p>Концепції суспільного договору французьких просвітителів (Ж.Ж.Руссо, Монтеск’є).</p> <p>Психологія юрби Г. Лебона.</p> <p>Соціологічні проблеми психоаналізу З. Фрейда.</p> <p>Еволюційно-психологічний напрямок у американській соціології (Е. Гіденс і Ч.Х. Кулі).</p> <p>Основні напрямки розвитку західної соціології ХХ століття (структурний функціоналізм, символічний інтеракціонізм, етнометодологія, структуралізм і постструктуралізм).</p> <p>П. Сорокін – визначний соціолог ХХ століття.</p> <p>Основні напрямки розвитку західної соціології ХХ століття.</p> <p>Витоки соціально-політичних учень в Україні. Соціально-політична думка в Україні. в 16-17 століттях.</p> <p>Соціально-політичні концепції в Києво-Могилянській академії.</p> <p>Соціальні проблеми в творчості Г. Сковороди та Т. Шевченка.</p> <p>Соціологія на проблематика з творчості М. Драгоманова, М Ковалевського, М.Костомарова, М.Ковалевського.</p> <p>Соціальні ідеї у творчості Івана Франка.</p> <p>Концепція про державність і демократію М. Грушевського.</p> <p>Розвиток вітчизняної соціології у ХХ столітті. Сучасна Українська соціологія: проблеми та перспективи.</p> <p>Розвиток соціальної думки в Київській Русі.</p> <p>Соціологія Б. Кістяковського.</p> <p>Становлення і розвиток соціологічної думки в Україні в І9 – на поч. 20 століття.</p>	
<p>Тема: Методика, організація та проведення соціологічного дослідження</p>		

Реферат на одну тему за вибором студента

Усне обговорення на практичному занятті

	Провести соціологічне дослідження на тему за власним вибором	<ol style="list-style-type: none"> 1. Відношення студентів до обраної професії. 2. Вплив студентського побуту на навчання в університеті. 3. Музичні вподобання молоді. 4. Мовне середовище студентів. 5. Відношення молоді до моди. 6. Відношення молоді до вживання наркотиків. 7. Молодь, алкоголізм та куріння. 8. Престиж обраної професії. 9. Відношення молоді до народження і виховання дитини. 10. Відношення молоді до власного здоров'я та безпечного сексу. 11. Молодь і СНІД. 12. Студентський бюджет. 13. Вільний час студентів. 14. Студентська самоорганізація очима студентів. 15. Відношення студентів до навчальної діяльності. 16. Відношення молоді до проблеми еміграції. 17. Молодь і релігія. 18. Життєві цінності молоді. 19. Вияв прагматизму у студентської молоді. 20. Вплив ЗМІ на спосіб життя молоді. 21. Цивільний шлюб серед молоді. 22. Відношення молоді до спорту. 23. Молодь і протиправна поведінка. 	Захист на практичному занятті
Тема: Основні галузі соціологічного знання			

3.	Реферат на одну тему за вибором студента	<p><i>Тема: Соціологія особистості</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Психодинамічний напрям в теорії особистості: З.Фрейд. 2. Психоаналіз: основні концепції та принципи. 3. Розвиток особистості: психосексуальні стадії. 4. Основні положення З.Фрейда стосовно природи людини. 5. А.Адлер: індивідуальна теорія особистості. 6. К.Г.Юнг: аналітична теорія особистості. 7. Е.Еріксон: его-теорія особистості. 8. Гуманістична теорія особистості Е.Фромма. 9. Соціокультурна теорія особистості К.Хорні. 10. Д.Роттер: теорія соціального навічання. 11. Когнітивний напрям в теорії особистості: Дж.Келлі. 12. Гуманістична теорія особистості А.Маслоу. 13. Феноменологічна теорія особистості К.Роджерса. <p><i>Основне джерело: Л.Хьелл, Д.Зиглер. Теорії личности (Основные положения, исследования и применение). – СПб.: ПитерКом, 1999. – 608 с. – (Серия «Мастера психологии»).</i></p>	Захист на практичному занятті
	Опрацювати, законспектувати в зошит	<p><i>Тема: Соціологія молоді</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Сутність соціології молоді. Її предмет та об'єкт. 2. Основні категорії та поняття соціології молоді. 3. Розробка молодіжних проблем у вітчизняній соціології. <p><i>Тема: Соціологія політики</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Предмет і об'єкт соціології політики. 2. Категорії соціології політики. 3. Специфіка соціології політики в системі політичних наук. 	Експрес-опитування, перевірка концепту, обговорення на практичному занятті
Тема: Суспільство. Соціальна структура та стратифікація			

4.	Підготувати доповідь на одну з тем	<p style="text-align: center;">Теми доповідей</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Суспільство як соціальна реальність і як соціальна система. 2. Суспільство і природа: проблеми взаємодії. 3. Проблема типологізації суспільств в сучасній соціології. 4. Концепція О.Конта про стадії суспільного розвитку. 5. Інформаційне суспільство: міф чи реальність ? 6. Сучасне українське суспільство та тенденції його розвитку. <p>Місце і роль соціальних спільнот у розвитку суспільства.</p> <p>Соціальна стратифікація сучасного суспільства.</p> <p>Концепція соціальної стратифікації П. Сорокіна.</p> <p>Основні тенденції соціальної диференціації українського суспільства.</p> <p>Соціальна мобільність і міграційні процеси й Україні.</p> <p>Проблеми формування «середнього класу» в сучасній Україні.</p> <p>Сільські мігранти в місті.</p> <p>Соціальний портрет підприємця.</p> <p>Соціальна мобільність в радянському суспільстві.</p>	Доповідь на практичному занятті, усне обговорення проблем
Тема: Соціальна організація та соціальний контроль			
5.	Законспектувати у зошит	<ol style="list-style-type: none"> 1. Особливості соціальної організації. Соціальна організація і соціальний контроль. 2. Девіантна поведінка. Види, типи, концепції девіації. 3. Причини девіантної поведінки в сучасному суспільстві. 4. Сутність аномії. 	Перевірка конспекту та усне опитування.

	Реферат на одну тему за вибором студента	Теми рефератів Соціологічні дослідження окремих проявів девіантної поведінки. Пияцтво, алкоголізм та наркоманія серед молоді. Становлення вітчизняної девіантності та соціального контролю як спеціальної соціологічної теорії. Генезис девіантності. Місце індивіда в суспільстві – „трамплін” до девіантної поведінки. Механізм індивідуальної девіантної поведінки. Сучасні девіантологічні теорії. Форми девіації в сучасній Україні. Аномія як загальна соціопатія суспільства, що трансформується. Злочинність серед підлітків. Абсолютний і відносний підхід до девіації Алкоголізм як вид девіантної поведінки. Суїцид, його причини. Теорія аномії Е.Дюркгейма.	Захист на практичному занятті
Тема: Соціальні інститути в сучасному суспільстві			
6.	Законспектувати у зошит	1. Поняття соціального інституту. 2. Класифікація інститутів та їх функції. 3. Освіта як соціальний інститут. 4. Сім'я як соціальний інститут.	Перевірка конспекту та усне опитування.
	Підготувати доповідь на одну з тем	Теми доповідей Соціальний інститут – вид соціальної практики Функції соціальних інститутів в сучасному суспільстві. Процес інституалізації. Розвиток освіти в стародавні часи. Сучасна система освіти. Освіта в країнах Заходу. Проблеми в галузі освіти в сучасній Україні.	Доповідь на практичному занятті

ЗАВДАННЯ ТВОРЧОГО ХАРАКТЕРУ

Під час опрацювання матеріалу, винесеного на самостійне вивчення, пропонуємо студентам виконати творчі завдання. Наведемо деякі варіанти:

1. **„Автобіографія”** – написати свою автобіографію, використовуючи соціологічні поняття та концепції.
2. **„Соціальний портрет”** – опишіть реальну людину чи персонажа з фільму або літературного твору як особистість, використовуючи соціальні характеристики.
3. **„Інтерпретація”** - проінтерпретуйте, використовуючи категорії соціології, сюжет фільму чи літературного художнього твору.
4. **„Суспільство моєї мрії”** – напишіть твір на цю тему, використовуючи категорії соціології.
5. **„Case - studi”** – розгляньте соціальну проблему і запропонуйте соціологічні методи, за допомогою яких можна її вирішити.

ПІДСУМКОВИЙ КОНТРОЛЬ

ОРІЄНТОВНІ ПИТАННЯ ДО ІСПИТУ

1. Соціологія: об'єкт, предмет, функції.
2. Рівні соціології, соціальні закони.
3. Принципи вивчення соціальних явищ та процесів.
4. Взаємозв'язок соціології та інших наук.
5. Етапи розвитку соціологічної думки.
6. Розвиток соціологічної думки в Античному світі.
7. Розвиток соціологічної думки в епоху Середньовіччя.
8. Розвиток соціологічної думки епохи Відродження.
9. О.Конт - основоположник соціології.
10. Соціологічні погляди Г.Спенсера.
11. Теоретико-методологічна концепція Е.Дюркгейма. "Самогубство".
12. К.Маркс - представник діалектичного матеріалізму.
13. Особливості становлення соціології в Росії. Етапи розвитку соціологічного знання в Росії.
14. Етапи розвитку людства за К.Марксом. Л.І.Мечніков - представник школи географічного детермінізму.
16. Характеристика соціологічних поглядів М.Карєєва.
17. Типовий цикл розвитку цивілізацій М.Данилевського.
18. Етапи розвитку української соціологічної думки.
19. Соціологічні погляди М.Грушевського.
20. Соціологічні погляди П.Сорокіна.
21. М.Вебер та його соціологічні погляди.
22. Типи легітимного господства М.Вебера.
23. Загальна модель дії Т.Парсонса.
24. Ситуаційне оточення системи дій Т.Парсонса.
25. Поняття "суспільство" в соціології.
26. Методологічні підходи до вивчення суспільства в соціології: системний, структурний функціоналізм, цивілізаційний, конфліктний, формаційний.

27. Основні риси сучасного суспільства.
28. Типи суспільств в сучасному світі.
29. Поняття соціальної структури суспільства.
30. Класова структура суспільства.
31. Соціальна стратифікація і її основні сфери. 32. Види стратифікації за П.Сорокіним.
33. Соціальна стратифікація сучасного українського суспільства.
34. Соціальна мобільність і її особливості.
35. Канали соціальної циркуляції.
36. Соціологія молоді як галузь соціології.
37. Соціологія сім'ї.
38. Типи сімей та їх структура.
39. Функції сім'ї.
40. Життєвий цикл сім'ї.
41. Соціологія освіти. Розвиток освіти у стародавні часи.
42. Особливості сучасної системи освіти.
43. Освіта в країнах Заходу.
44. Проблеми у галузі освіти в сучасній Україні.
45. Поняття соціального інституту.
46. Функції соціальних інститутів.
47. Види соціальних інститутів.
48. Основні ознаки соціальних інститутів по С.С.Фролову.
49. Процес інституалізації: сутність, етапи та специфічні особливості.
50. Освіта як соціальний інститут.
51. Особливості соціальної організації.
52. Елементи соціального контролю і соціальна поведінка.
53. Девіантна поведінка: види, типи.
54. Концепції девіації.
55. Причини девіантної поведінки в сучасному суспільстві.
56. Сутність аномії.

57. Поняття особистості в соціології. Людина, індивід, індивідуальність, особистість.
58. Загальна характеристика соціологічних концепцій особистості: теорія дзеркального "Я", ролева теорія, необіхевіоризм, теорія соціальної установки, теорія З.Фрейда, концепція Е.Фромма.
59. Соціалізація особистості: сутність, стадії. Поняття адаптації та інтеріоризації.
60. Соціальний статус особистості. Види статусів.
61. Соціальна роль. Ролевий набір. Ролеві очікування. Ролевий конфлікт.
62. Етапи розвитку особистості (за Е.Еріксоном).
63. Загальна характеристика напрямів дослідження розвитку особистості: психодинамічний напрям (З.Фрейд, А.Адлер, К.Юнг), гуманістична теорія особистості (Е.Фромм), соціокультурна теорія Хорні.
64. Загальна характеристика напрямів дослідження розвитку особистості: диспозиційний напрям (Г.Олпорт, Р.Кеттел, Г.Айзенк), соціально-когнітивний напрям (А.Бандура, Д.Роттер), феноменологічний напрям (К.Роджерс), гуманістичний напрям (А.Маслоу).
65. Соціологія політики як галузь соціології: об'єкт, предмет, специфіка.
66. Порівняльна характеристика політології та соціології політики.
67. Історико-соціологічний аналіз становлення соціології політики.
68. Функції соціології політики.
69. Політика як соціальний інститут. Структура політичної системи.
70. Поняття політичного режиму.
71. Демократичні та недемократичні політичні режими.
72. Соціальний рух як фактор соціально-політичних змін: сутність, види.
73. Соціальний рух як фактор соціально-політичних змін: точки зору щодо причин виникнення соціальних рухів: тема Дюркгейма, тема Тьонніса, тема Маркса, тема Сен-Сімона, тема Тоффлера.
74. Типи соціальних рухів.
75. Соціологічне дослідження: поняття, функції.

76. Види соціологічних досліджень.
77. Особливості побудови програми соціологічного дослідження.
78. Вимоги до анкет.
79. Типи питань в анкетах.
80. Шляхи збору емпіричної інформації.
81. Обробка та аналіз результатів соціологічного дослідження.

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ ТА УМІНЬ СТУДЕНТІВ

Оцінка "відмінно" виставляється, коли відповіді на питання повні, обґрунтована, містить наукову, об'єктивну аргументацію: автор виявив досить повні знання щодо зазначених питань, уміє аналізувати вивчений матеріал, здатен встановлювати системні та асоціативні зв'язки на предметному та міжпредметному рівні, систематизувати, грамотно викладати власні думки з дотриманням вимог ЄСТД, відстоювати власну точку зору щодо окремих спірних питань.

Оцінка "добре" виставляється за умови виконання усіх завдань (коли студент виявив достатнє володіння й розуміння навчального матеріалу), але ж з окремими хибами щодо повноти аргументації чи за певної нечіткості визначень та недостатньо переконливих прикладів, робота має незначні помилки, матеріал письмово викладено логічно, з дотриманням вимог ЄСТД. Може бути дано відповідь на два питання в повному обсязі із зазначеними вимогами до оцінки "відмінно".

Оцінка "задовільно" - при виконанні біля 50 % завдань, відсутності навиків аналізу фактів і запропонованих проблемних ситуацій, порушенні логіки доказів та викладу матеріалу, невмінні достатньо повно обґрунтувати свою точку зору, робота має помилки.

Оцінка "незадовільно" - при виконанні менше, ніж 50% завдань, робота має значні помилки, неточності, матеріал письмово викладено нелогічно, непослідовно, без дотримання вимог ЄСТД, зміст роботи свідчить про незнання студентом головних засад предмету чи повне невміння скористатися отриманою під час навчання інформацією, нездатність до аналізу та систематизації навчального матеріалу.

РОЗПОДІЛ БАЛІВ, ЗА ЯКИМИ ОЦІНЮЮТЬСЯ РІЗНІ ВИДИ РОБІТ																																					
ЗМ1	ЗМ2	ЗМ3	ЗМ4				ЗМ5				ЗТХ	САМОСТІЙНА РОБОТА СТУДЕНТА						МОДУЛЬ ВСЬОГО																			
			T4	T5	T6	T7	T8	T9	T10	T11		T1	T2	T5	T6	T7	T8		T9	T10	T11	ВСЬОГО															
T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	T8	T9	T10	T11	Середнє Арифмет.	T1	T2	T5	T6	T7	T8	T9	T10	T11																	
5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	40	100														
ЗМ-ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ																																					
Т-ТЕМА																																					
ЗТХ-ЗАВДАННЯ ТВОРЧОГО ХАРАКТЕРУ -вираховується як середнє арифметичне із розрахунку 5 балів за кожне із завдань																																					
Максимальна кількість балів, яку може отримати студент – 100 балів. У випадку незадоволення своєю оцінкою, яку отримусь студент протягом навчального курсу шляхом накопичення кількості балів, студент готується до іспиту (питання наведені в п.9)																																					
Умовні позначення																																					

**ПЕРЕВЕДЕННЯ АКАДЕМІЧНИХ УСПІХІВ, ВИРАЖЕНИХ В БАЛАХ, У НАЦІОНАЛЬНУ 4-
БАЛЬНУ ТА ШКАЛУ ECTS**

Оцінка ECTS	Значення оцінки	За 100 –бальною шкалою	За 4-бальною шкалою
A	Відмінно	90-100 балів	Відмінно
B	Дуже добре	80-89 балів	Добре
C	Добре	70-79 балів	
D	Задовільно	60-69 балів	Задовільно
E	Достатньо	50-59 балів	
FX	Незадовільно з можливістю повторного складання	31-49 балів	Незадовільно
F	Незадовільно з обов'язковим повторним вивченням курсу	0-30 балів	

ВИБРАНІ ЛЕКЦІЇ

ТЕМА 1. Соціологія як наука про суспільство

ПЛАН

1. Поняття соціології.
2. Предмет та об'єкт соціології.
3. Структура соціології.
4. Функції соціології.
5. Закони соціології.
6. Методи соціального пізнання.
7. Соціологія в системі соціальних наук: зв'язок з іншими науками.

1. На сучасному етапі ми часто зустрічаємося з поняттям “соціологія”. Воно у всіх на слуху. Активно працюють соціологічні служби, проводяться соціологічні опитування. Телебачення, радіо, преса повідомлюють про ці результати: рейтинг яких впливових осіб найвищий, наскільки населення задоволене рівнем життя тощо. Так, складається враження, що соціологія - це емпірична наука, що задовольняє повсякденні потреби людей. Однак, чи це так? Спробуємо звернутися до цього питання дещо детальніше.

Соціологія як відносно самостійна галузь знань в Україні склалась набагато пізніше, ніж в західних країнах, хоча початки науки йдуть ще з часів Протогора та Античності. І хоча ще відсутнє чітке уявлення про соціологію як науку про суспільство, однак вже досить детально розробляються концепції та доктрини політичної та правової теорії. Починаючи з епохи Відродження знання про суспільство вивільняються від релігійно-теологічної оболонки.

Термін “соціологія” – похідний від 2х слів: societas (від латинського суспільство) та logos (від грецького слово, поняття, вчення). Отже, етимологічно соціологія – наука про суспільство. Так її і характеризує американський соціолог Смелзер у своїй “Соціології”. Однак, це досить

абстрактне визначення, так як суспільство у різних аспектах вивчають і інші науки – філософія, соціальна філософія, політична економіка, політологія, демографія тощо. На сучасному етапі соціологія – це багатоманітність течій та наукових шкіл, що по-різному пояснюють її предмет та роль. Соціологія вивчає не людину взагалі, а її конкретний світ – соціальне середовище, спільності, в які людина включена, спосіб життя, соціальні зв'язки та дії. Тому ми дамо наступне визначення соціології:

Соціологія – це наука про суспільство як соціальну систему в цілому, функціонування та розвиток цієї системи через її складові елементи: особистість, соціальні спільності, соціальні інститути. Термін “соціологія” ввів французький вчений, філософ Огюст Конт, а наукову структуру оформив Е. Дюркгейм.

2. В якості об'єкта тієї чи іншої науки завжди виступає певна сфера суб'єктивного чи об'єктивного світу, тобто це те, на що ми направляємо свою увагу. А предмет – це частина, окрема сторона об'єкту, його властивість, яка є результатом теоретичного абстрагування. Розуміння предмету та об'єкту соціології на протязі історичного розвитку цієї науки змінювалось. Представники різних шкіл та напрямків висловлювали свої підходи до цього питання. Так, О.Конт вважав, що соціологія – це позитивна наука про суспільство, однак, та і не дав чіткого формулювання її предмету. Е.Дюркгейм вважав предметом соціології соціальні факти (закони, звичаї, традиції, правила поведінки, колективні уявлення тощо). Німецький соціолог М.Вебер вважав, що предмет соціології – це соціальна поведінка, яку і повинна пояснити соціологія.

Об'єкт соціології – це соціальні зв'язки, соціальні відносини, соціальна взаємодія та спосіб їх організації. Соціологів цікавить соціальне в суспільстві, а воно виникає тоді, коли поведінка одного зазнає впливу іншого або ж групи.

Предмет соціології – діяльність особи, соціальних спільностей та різних верств людей у суспільному житті.

Наприклад: жінка купує 4 квитки на Канари, де хоче провести відпустку з чоловіком та дітьми. Що вивчав би психолог? Чому жінка вибрала квитки саме на Канари. Економіст би розглянув, як гроші можна було б витратити по-іншому. А соціолог – як вплинули чоловік та діти на прийняття саме такого рішення. Соціологія відрізняється від інших наук про суспільство тим, що вивчає суспільство, його функціонування і розвиток через призму соціальних явищ, соціальних процесів та відносин.

3. Соціологічне знання неоднорідне, воно має складну структуру, яка залежить від різних рівнів та ракурсів вивчення соціальних явищ і процесів. Соціологія, як і будь-яка інша наука потребує інституалізації, тобто вдосконалення внутрішньої структури, наявності чіткого розділення праці всередині дисципліни, формування правил та норм професійної етики, розробки ефективних дослідницьких методів та прийомів. В цьому процесі важливе місце слід відвести структуруванню соціології.

РІВНІ СОЦІОЛОГІЇ

1. *Рівень фундаментальних або загальнотеоретичних досліджень.* Завдання: накопичення наукового знання шляхом побудови теорій, які розкривають універсальні закономірності і принципи даної області: вивчення історії розвитку соціології, концепцій, внеску соціологів; соціальна структура суспільства, методика та техніка проведення досліджень.
2. *Рівень прикладних досліджень* – ставиться завдання вивчення актуальних проблем, що мають практичну цінність на основі вже існуючих фундаментальних знань. (Вивчення окремих соціологій – соціології праці, міста, села, побуту тощо).
3. *Соціальна інженерія* – рівень практичного втілення наукових знань з метою конструювання різних технічних засобів і вдосконалення вже наявних технологій.

Крім цього, виділяють ще макро- та мікросоціологію. Перша досліджує соціальні системи та історично тривалі процеси. Мікросоціологія – вивчає щоденну поведінку людей, їх безпосередню міжособистісну взаємодію. Ці рівні між собою тісно пов'язані, так як щоденна поведінка людей відбувається в рамках соціальних систем, структур та інститутів.

4. Соціологія як самостійна галузь знань, реалізує властиві суспільній науці функції:
- *Теоретико-пізнавальна* – пов'язана з вивченням закономірностей соціального розвитку та тенденцій до змін різних соціальних явищ та процесів. Ця функція здійснює розробку теорій та методів соціального дослідження, методики та техніки збору і аналізу соціальної інформації.
 - *Практична* – участь в розробці практичних рекомендацій по управлінню різними соціальними процесами.
 - *Описова* – опис та аналіз певного об'єкту, який вивчають соціологи. Поширена думка, що результати повинні втілюватися, але це не завжди так. Буває, що причина певного явища описана і розкрита, однак, можливості кардинально вплинути нема. Наприклад, проблема безпритульних дітей, наркоманії.
 - *Інформаційна* – передбачає збір, систематизацію і накопичення соціальної інформації, яку отримують в результаті соціологічних досліджень.
 - *Прогностична* - висунення науково обґрунтованих прогнозів відносно розвитку суспільства в майбутньому.
 - *Управлінська* – тісно пов'язана з практичною. Передбачає використання даних соціологічних досліджень для розробки й прийняття управлінських рішень. В розвинутих країнах Заходу всі управлінські рішення піддаються строгому соціальному вивченню та моделюванню.

- *Функція соціального проектування та соціальних технологій* – пов’язана з визначенням оптимальних шляхів і способів вирішення практичних проблем.
- *Світоглядна* – впливає з того, що об’єктивно бере участь в соціально-політичному житті суспільства і своїми дослідженнями сприяє прогресу суспільства. Виявляється у використанні справді конкретних даних для переконання людини в чомусь.

5. *Соціальні закони* відображують суттєві загальні і необхідні зв’язки соціальних явищ і процесів, насамперед, зв’язків соціальної діяльності людей або їх власних соціальних дій. Виокремлюють загальні закони – предмет вивчення філософії та специфічні, які вивчаються саме соціологією та становлять її методологічну основу.

Види соціальних законів у соціології:

- закони, що констатують співіснування соціальних явищ. Якщо є явище одне, то має бути й інше (індустріалізація й урбанізація в суспільстві визначають скорочення зайнятого у сільському господарстві населення;
- закони, що встановлюють тенденції розвитку, обумовлюють зміни структури соціального об’єкту, перехід від одного порядку взаємовідносин до іншого (зміна характеру продуктивних сил вимагають змін у відносинах виробництва.)
- закони, що встановлюють зв’язок між соціальними явищами.
- Закони, що фіксують причинний зв’язок між соціальними явищами (важливою умовою інтеграції виступає раціональне поєднання суспільних і особистісних інтересів).
- Закони, що стверджують можливість або вірогідність зв’язків між соціальними явищами (рівень шлюбних розлучень в різних країнах підвищується і коливається разом з економічними циклами).

Соціальні закони проявляються в конкретній формі – в діяльності окремої людини.

5. Метод – це спосіб побудови та обґрунтування соціальних знань, сукупність прийомів, процедур та операцій емпіричного, досвідного та теоретичного пізнання соціальної реальності.

Методи бувають:

- *Загальні* (методи філософії, зазвичай, матеріалістична діалектика. Синергетика тощо);
- *Конкретнонаукові* (методи соціометрії, соціальної психології, статистики, факторного, корекційного аналізу тощо).

При вивченні соціальних явищ та процесів використовуються наступні *принципи*:

1. об'єктивності (вивчення об'єктивних закономірностей, що визначають процеси соціального розвитку;
2. історизму (вивчення соціальних проблем, інститутів, процесів у виникненні, становленні та розвитку, розуміння специфіки відповідних історичних ситуацій, сприйняття загальних тенденцій та своєрідності конкретних обставин);
3. системний підхід (спосіб наукового пізнання і практичної діяльності де окремі частини якогось явища розглядаються в тісній єдності з цілим.

- б. Місце соціології в системі суспільних наук визначається, насамперед, тим, що соціологія – наука про суспільство, і включає загальну соціологічну теорію, яка може служити теорією та методологією багатьох інших суспільних наук. Серед цих наук соціологія виконує функцію інтегратора ідей, теорій.

Соціологія та психологія

- Особистість є важливим суб'єктом та об'єктом як соціології так і психології;
- Вони мають ряд спільних методів дослідження (особистісне опитування, тести, анкети інтерв'ю, проєктивні методики, спостереження);

- соціологія запозичила у психології ряд теорій (психоаналіз З.Фрейда, теорія розвитку пізнання Ж.Піаже, діяльнісний підхід А.Леонтьєва);
- психолога цікавить особистість як стійка цілісність психічних процесів і якостей, а соціолог вивчає особистість як об'єкт та суб'єкт соціальних відносин, механізми становлення особистості під впливом соціальних факторів.

Соціологія та політологія

- соціальні спільності, соціальні організації, соціальні інститути є суб'єктами та об'єктами як соціології так і політології;
- політична діяльність являє собою одну з основних форм життєдіяльності особистості та соціальних груп, які безпосередньо впливають на соціальні зміни в суспільстві;
- політика як складне, багатогранне явище проявляється у всіх сферах суспільного життя (економічна політика, соціальна політика, культура) і багато в чому визначає розвиток суспільства в цілому;
- існує така спеціальна соціологічна теорія, як соціологія політики;
- політологія вивчає як люди приходять до влади і використовують її, діяльність політичних партій, організацій та уряду, специфіку поведінки виборців, а соціологія – соціальну реальність та соціальне життя суспільства.

Соціологія та соціальна філософія

І соціологія, і соціальна філософія розглядають суспільство в цілому, однак при цьому соціальна філософія розглядає суспільство у більш широкому ракурсі, аналізує розвиток суспільства з точки зору загально філософських законів. Об'єкт та предмет соціології виступає більш конкретним в порівнянні з соціальною філософією. Соціальна філософія виступає як загальнотеоретична та методологічна основа соціології.

ТЕМА 2. ЗАРОДЖЕННЯ СОЦІОЛОГІЧНИХ ЗНАТЬ

ПЛАН

1. Етапи історичного розвитку соціології. Джерела соціологічних знань

2. Розвиток соціологічних знань у стародавньому світі.
3. Формування соціологічної думки в епоху Середньовіччя.
4. Загальна характеристика розвитку соціологічних знань періоду Відродження.

1. Як і всяка галузь знань, соціологія проходить періоди виникнення, становлення і розвитку. Кожному етапу притаманні свої особливості, що, з одного боку, характеризуються рівнем знань про суспільство та людину, а з іншого – можливістю людини пізнати таємниці суспільних явищ. *Історія соціології* – наука про виникнення, основні етапи розвитку соціології.

Джерела соціології сягають сивої давнини, коли з'являються перші уявлення про суспільство, виникають ідеї та формуються теорії. Стародавнє вчення в Єгипті, Дворіччі, Індії, Китаї відображали основні риси ранніх типів суспільств, які прийшли на зміну первісному. Політична та соціальна думка розвивалась на основі релігійно-міфологічного світогляду, містила залишки первіснопобутових уявлень. Головне місце займали міфи та легенди про божественне надприродне походження суспільних порядків, з чим тісно пов'язане обожнювання існуючої влади та її порядків. Об'єктивні процеси, які привели до виникнення держави, неминуче ведуть до формування в правлячих класах потреб у соціологічних знаннях. На ранніх етапах вони мізерні, та поступово збагачуються історичним досвідом розвитку суспільства, ускладнюються разом із зростанням суспільних потреб. Основними джерелами соціологічних знань є концепції, теорії, погляди та переконання різних діячів, - не лише соціологів, а, насамперед, філософів. Можна виділити наступні етапи розвитку соціології:

1. *Виникнення і розвиток соціальних знань у Стародавньому світі.*
2. *Розвиток соціальних знань в епоху Середньовіччя.*
3. *Соціальні знання про суспільство і людину XVII – XVIII ст. (концепції природнього права і суспільного договору)*
4. *Соціологічні знання XIX- XX ст.*

2. Соціологічні знання Стародавнього світу сягають своїм корінням ще діяльності софістів (5-4 ст.до н.е.). Це був період, коли в Афінах встановилась рабовласницька демократія, яка надавала право всім вільним громадянинам афінського полісу брати участь в політичному житті, виступати на народних зборах, захищати свої інтереси в суді. Це викликало необхідність підготовки громадян до такої діяльності. З'явилися платні вчителі риторики та філософії, яких стали називати софістами, що буквально означає вчитель мудрості, вчитель науки. Найбільш відомими серед них були Протагор, Горгій, Гіппій. Їх соціально-політичні погляди були досить неординарними для того часу – вони висловлювали ідеї рівності людей, стверджуючи, що природа нікого не зробила рабом.

Платон (427 – 347 рр.до н.е.) – один з найвидатніших представників періоду Античності. Справжнє його ім'я Арістокл. Прізвище Платон отримав від учителя гімнастики за широкий лоб. Платон заснував свою філософську школу, названу академією на честь грецького героя Академа, цей заклад проіснував 915 років. Соціально-політичні погляди найбільш повно вирішуються в його працях “Політика”, “Держава”, “Закони”. Потребу в державі та законах Платон пояснює постійним прагненням людей до задоволення своїх бажань. Держава задовольняє природні потреби людей, і тому люди і діляться на 3 категорії в залежності від того, яке начало у кого переважає. Розумне – основа категорії правителів – філософів, мужнє – воїнів, чуттєве – ремесленників та землеробів. Кожен стан повинен займатися тим, на що здатен і не втручатися у справи інших станів. В ідеальній державі Платона існує чіткий розподіл функцій між класами людей. Воїнам заборонено мати приватну власність, їх діти повинні виховуватися в суспільних садках та яслях з відривом від батьків. Все повинно бути спрямовано на збереження держави.

Арістотель (384 –322 рр.до н.е.) – виходець із сім'ї лікарів, навчався в академії Платона, потім там викладав. Виховував Олександра Македонського. Залишив величезну спадщину: вчення про суспільство, владу та державу. Держава – це продукт природнього розвитку, і вона подібна до первинних об'єднань, що природньо виникли – як сім'я і поселення. Природа держави стоїть перед природою сім'ї, держава передусь особистості. Арістотель виступає захисником прав людини, виділяє в суспільстві класи і верстви вільних людей: землероби, ремісники, торговці, наймані робітники, заможні люди, воїни, стражі, судді та управлінці. Арістотель зібрав та систематизував величезний досвід міст-держав, сформулював 6 форм управління державою, з яких 3 правильні – 3 неправильні. Правильні форми – це ті, в яких правлячі суб'єкти через систему норм і обмежень різного плану діють в інтересах спільного блага, а в неправильних – у власних інтересах. Правильні форми: *монархія* – царська влада, *аристократія* – влада небагатьох знатних осіб, *політія* – правління більшості, відібраної на основі освіченості. Неправильні форми: *тиранія* – необмежене правління однієї особи, яка використовує владу повністю у своїх інтересах, *олігархія* – правління небагатьох знатних і багатих осіб, що використовують владу лише у власних інтересах, *демократія* – необмежене правління незаможної більшості людей, що здійснюється в інтересах більшості.

3. Однією з основних рис соціологічної думки Середньовіччя є середньовічний антропоцентризм: людина не просто мікрокосм, а створена Богом привілейована істота, яка має не 2 виміри (тіло і душу, як вважалось в Античні часи), а 3 - додається "дух" як причасність до божественного через віру. Найвища добродієність - не розум та інтелект, а добра воля, повинування заповідям Божим, суть людини - віра, надія, любов; бути людиною - значить жити по етичним правилам, викладеним Ісусом Христом в Нагірній проповіді. Виокремлюють 2 періоди розвитку філософської (т.ч. соціологічної думки) - *патристика* (II - X ст.н.е.) та *схоластика* (X - XIV

ст.н.е.). Патристика (від *lat pater* - отець) означає вчення отців церкви. Це соціально-політичні доктрини християнських мислителів. Представники: Григорій Богослов, Григорій Нісський, Василій Великий, Боецій, Августин Блаженний. Схоластика - (від *lat - schola*) - філософія, що викладалась в університетах, монастирях, які були в той час своєрідними духовними освітянськими центрами.

Августин Аврелій - визначний християнський мислитель періоду патристики, який (354-430 рр.). У вченні про суспільство та історію наполягав на думці про єдність роду людського, що походить від Адама та Єви. Намагався довести ідею, згідно якої вся історія людства - це боротьба двох градусів - "Граду земного" (розбійницьких організацій, - світська держава, що провокує людей змагатися за матеріальні блага і переслідувати праведників) та "Граду Божого" - божих обранців, що складають невидиму державу - церкву. На думку Августина, Боже Провидіння відкоригує хід історії та приведе до перемоги "Граду божого".

В.Оккам - Вільям із селища Оккам. Відомі його політичні трактати та памфлети. В основному, вони не виходять за рамки схоластики. Це лабіринт різних питань з нескінченними посиланнями, опровергненням тез з тонкою діалектичною аргументацією, однак з живою думкою, прогресивною для своєї епохи. Авторська лінія виражена в вихідній соціальній категорії - "першоначальна", "природня людина", діяння якої обумовлені законами природи. Між цими "людьми природи" царює повна рівність: "...Все люди от природы равны, полагаю в том, что касается поддержания тела, рождения потомства, также заключения браков или соблюдения девственности, или в чем-либо подобном". Власність у "природних" людей загальна, приватної власності немає, власті також немає, так як "людина не повинна слухатись людину, а тільки Бога". Держава створюється через загальний договір людського суспільства. Мета держави - культивування "загального блага", що охороняється суспільними законами. "Загальне благо" є верховним принципом, який йде до законів природи. Участь у державному

законодавстві - право кожного члена общини. Фактично законодавче право і управлінська влада передаються особливому органу - правителю (імператору, який наділений "повнотою влади", однак лише як представник народу). "Діалог" - одна з найвидатніших праць. "...во всяком общественном теле власть должна быть вручена лицу не иначе как с согласия всех; каждый народ может сам себе установить закон, следовательно, и избрать себе главу". Джерелом і основою як держави так і церкви є народ. Влада імператора не повинна протирічити суспільному благу. Тільки раби безумовно підкорюються господарю, вільними ж людьми можна керувати лише в ім'я загального блага. Поводження з людьми як з рабами - значить приниження людської гідності. Якщо є правитель переступає кордони своєї влади, то народ може використати проти нього меч. Оккам доходить до визнання за народом права повстання проти неугодного йому правителя.

4. Розвиток соціальної теорії епохи Відродження стає переломним. Рушиться панування богослів'я і схоластики. Державу починають розглядати як суспільне явище. Маккіавеллі, Т.Мор, Мартін Лютер, Томмазо Компанелла, а потім Ж.Ж.Руссо, Тома Гоббс, Барух Спіноза, Гуго Гроцій і т.д. виводять закони суспільних явищ як творіння розуму та досвіду, а не з теології.

Нікколо Маккіавеллі (1469-1527 рр.) - державний діяч, історик, поет, військовий письменник. Тривалий час займав різні посади у Флорентійській республіці, мав доступ до державних таємниць. Йому належать ряд політичних творів: "Государь", "О военном искусстве", "История Флоренции". Твори Маккіавеллі поклали початок буржуазній політико-правовій та соціальній ідеології. Його соціально-політичні вчення вільні від теології, ґрунтувались на дослідженій діяльності урядів і досвіді держав античного світу. Природа людини однакова у всіх державах і в усіх народів, інтерес є найбільш загальною причиною людських дій, з яких складаються їх відносини, установи, історія. Щоб керувати людьми, треба знати причини їх вчинків, їх прагнення та інтереси. Устрій держави має будуватися не на

абстрактних уявленнях про належне, а на вивченні природи людини, її психології та захоплень. Природа створила людей так, що вони бажають всього, але не можуть досягнути. Тому вони неспокійні, честолюбиві, підозрілі та ніколи не задоволені своєю долею. Варто усіх людей вважати злими і передбачати, що вони завжди виявлять злобність своєї душі, як тільки виникне сприятливий момент. Люди швидше забудуть смерть батька, аніж втрату спадщини. Непорушність приватної власності - це основа міцності держави. Виокремлював 2 соціальні спільності - народну та вищих класів. Народ постійніше, чесніше та мудріше володаря. А знать бажає підкоряти та гнобити народ. Вільна держава має формуватися на компромісах народу та знаті. Розумний правитель не може і не повинен залишатися вірним своїм обіцянкам, якщо це шкодить його інтересам і якщо відпали причини, що змусили давати ці обіцянки; тому віроломство та жорстокість мають звершуватися так, щоб не підривався авторитет верховної влади.

Томас Мор вказував, що основною причиною всіх пороків, існуючих у суспільстві, є лиха приватна власність, і обумовлені нею суперечності інтересів особи та суспільства, багатих і бідних, розкоші та злиднів. Приватна власність та гроші породжують злочини, що піддаються щоденному покаранню, але не припиненню, суспільство "творить" злодіїв і водночас карає їх. Власність - це основа суспільства, що визначає його структуру, психологію, звичаї, установи та закони.

Жан-Жак Руссо - в одній з найвидатніших праць - "Бесіди про походження та основи нерівності між людьми" пише, що спочатку люди жили як звірі, у них не було нічого спільного, всі були рівні і вільні. Однак в по мірі вдосконалення навиків, знань та знарядь праці міцніли суспільні зв'язки, зароджувались соціальні формування: сім'я, плем'я, народність. Період виходу з дикості - це найщасливіша епоха. Далі суспільний розвиток пов'язаний з регресом свободи. Ж.Ж. Руссо виступає за утворення демократичного суспільства.

ТЕМА 3. З ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ СОЦІОЛОГІЇ

ПЛАН

1. О.Конт – основоположник соціології.
2. Соціологічна теорія Г.Спенсера.
3. Соціологічні погляди Е.Дюркгейма.
4. Етапи розвитку людства за К.Марксом.

Огюст Конт (1798-1857 рр.) – французький вчений, основоположник соціології. Значний вплив на його теоретичні концепції здійснила творчість Сен-Сімона, у якого він працював секретарем 8 років (1817-1824 рр.). Однак через серйозні розбіжності у поглядах з теоретичних та політичних питань їм прийшлося припинити співпрацю. Конт не сприймав ідею класової боротьби. І під час революційних подій в Парижі виступав проти дій як пролетаріату так і буржуазії. Він звернувся до групи інтелігенції створити „Партію прогресу та порядку”, однак його ідеї на той час не знайшли підтримки.

Основна робота О.Конта – „**Курс позитивної соціології**”, 6 томів (1830 – 1842 рр.). В останньому томі він вводить термін „соціологія” і визначає її як позитивну науку про суспільство.

В системі Конта обґрунтування виникнення нової науки знаходить своє пояснення в слідую чому: це здійснено на основі сформульованого ним закону **3-х стадій чи 3-х етапів розумового розвитку людства (етапи відповідають розвитку науки та світогляду).**

1. ТЕОЛОГІЧНИЙ – (панування функцій та ілюзій), часовий проміжок – від стародавності до XIII ст.. характерні риси: релігійний світогляд, військово-авторитарні політичні режими, а центрі духовного життя – воїни та жерці.

2. МЕТАФІЗИЧНИЙ – (влада абстракцій та загальних міркувань). Часовий період – XIV – XVIII ст. Характерні риси: руйнування теологізму, перехід до нового суспільного порядку, лібералізм, індивідуалізм, демократія. В центрі духовного життя – філософи-метафізики, юристи, літератори, публіцисти.

3. ПОЗИТИВНИЙ – (влада реального позитивного знання). Почався в ХІХ ст. Характерні риси: утвердження позитивного наукового світогляду, розквіт науки, промисловості. В центрі духовного знання – вчені, філософи-позитивісти, діячі мистецтва.

Кожному етапу розвитку людства відповідають певні форми політичної суспільної організації і господарства.

КЛАСИФІКАЦІЙНА ПІРАМІДА НАУК О.КОНТА

О.Конт всі науки вибудовує в піраміду, розміщуючи їх у певній ієрархії в залежності від досягнення різними сферами знання позитивного стану. Математика – фундамент всіх наук. На вершині – соціології, тому що в своїх дослідженнях вона опирається на позитивний метод, і в ній немає абстрагувань, метафізичності тощо.

Соціологія

Біологія

Хімія

Фізика

Астрономія

Математика

Вперше проблему вивчення суспільства поставив у рамки окремої науки, однак не зміг чітко визначити її предмет.

Виокремив такі методи вивчення суспільства та соціальних фактів:

1. Спостереження – дає об'єктивні факти незалежно від нашої волі.
2. Порівняння – порівнює життя народів, які живуть в різних місцях земної кулі.
3. Історичний метод – для того щоб вивести сучасний стан суспільства необхідно спочатку вивчити його минулий стан.
4. Експеримент - всі факти потрібно різнобічно вивчати і перевіряти.

Структура соціології:

- соціальна статика – вивчає умови та закони функціонування соціальних систем; в цьому розділі вивчаються основні соціальні інститути: сім'я, держава, релігія.
- Соціальна динаміка – розвиває теорію соціального прогресу та обґрунтовує закономірний характер розвитку історії.

2. Соціологічна теорія Г.Спенсера.

Г.Спенсер (1820 – 1903 рр.) – англійський філософ, соціолог, один з засновників позитивізму. Йому належать ряд наукових праць, наукові розробки в різних галузях соціального пізнання.

Основні роботи: „Соціологія як предмет вивчення”, „Основи соціології”, „Принципи соціології”.

Його соціологічна теорія базується на 3-х основних елементах:

- еволюційна теорія
- органіцизм (вчення про живі організми);
- вчення про соціальні організації.

Еволюційна теорія Г.Спенсера є однією з найпопулярніших в ХІХ ст.. На основі вивчення органічного світу на 7 років раніше за Ч.Дарвіна прийшов до висновку про ідею існування еволюції в органічному світі і формулює принципи природного відбору і боротьби за виживання. Ідея еволюції базувалась на наукових фактах і даних а еволюціонізм поширювався на всі без виключення процеси та явища у природі та суспільстві – космічні, хімічні, біологічні, соціальні.

В системі соціології Спенсер розглядає 3 види еволюційних процесів:

- * неорганічні – зміни космічних систем;
- * органічні – поява рослинного та тваринного світу;
- * надорганічні – поява людини та суспільства.

Спенсер проводить послідовну аналогію між біологічним організмом і суспільством як соціальним організмом. Стверджує, що постійне збільшення суспільства дозволяє дивитись на нього як на організм, і може

бути класифіковане з точки зору морфологічних та психологічних характеристик.

Соціальний організм складається з трьох головних систем:

- регулятивної
- виробничої (вироблення засобів для життя);
- розподільчої (держава, сім'я, економіка, політика).

Виділяв 2 типи суспільств: військові та індустрійні (промислові).

Виділяв 5 основних соціальних інститутів, які повинні здійснювати свою регулятивну роль у суспільстві:

- домашні (сім'я, шлюб, виховання);
- обрядові (звичаї, традиції);
- політичні (держава, право);
- церковні;
- професійні (об'єднання людей за заняттями)

Сформулював „ЗАКОН РІВНОЇ СВОБОДИ”: кожен вільний робити все, що забажає, при цьому не порушуючи такої ж свободи інших.

На думку Спенсера, держава повинна забезпечувати виконання цього закону і здійснювати правосуддя. Ідея рівної свободи звертає увагу на обмеження абсолютної свободи людини і одночасно на необхідність утвердження у суспільстві відповідних механізмів самоорганізації спільного життя людей.

3. Соціологічні погляди Е.Дюркгейма.

Е.Дюркгейм (1858-1917 рр.) – французький соціолог, засновник першого соціологічного журналу „Соціологічний щорічник” (1896 р.). Став першим професором соціології в 1887 р. Брав активну участь в політичному житті Франції, займався прикладною соціологією, зокрема, соціологією освіти.

Основні роботи: „Про розподіл суспільної праці”, „Метод соціології”, „Правила соціологічного методу”, „Самогубство”.

Розробив методологію соціологічного дослідження:

- систематизував правила збору первинної соціальної інформації;
- провів аналіз зв'язків між емпіричною інформацією і достовірністю застосовуваних в дослідженнях гіпотез;
- вперше застосував статистичні дані в соціологічних дослідженнях.

Теоретико-методологічна концепція Дюркгейма називається **соціологізм** чи **соціологічний реалізм** – нею стверджується принцип специфічності та автономності соціальної реальності. **Соціальні явища - це дещо зовнішнє по відношенню до індивіда, і їх можна розглядати як об'єктивні речі. Формула – соціальний факт є річ.**

Завдання науки – не просто описати і впорядкувати факти, а слід розкривати глибинні зв'язки і закономірності, наявність яких показує науковий характер соціології. Як первинні факти слід брати лише ті явища, що об'єктивно спостерігаються.

РОБОТА «САМОГУБСТВО»

В ній Дюркгейм відкидає пояснення самогубства індивідуальними психологічними мотивами, а відмічає, що лише соціальні фактори є його причиною. Самогубство залежить головним чином від зовнішніх факторів, а не внутрішніх якостей особистості.

Опираючись на офіційну статистику виявив ряд особливостей, зокрема:

- рівень самогубств вищий влітку, ніж взимку;
- чоловіки покінчують життя частіше, ніж жінки;
- люди похилого віку частіше молодих;
- солдати частіше цивільних;
- протестанти частіше католиків. Цікаве пояснення щодо цього: католицизм є більш старою релігійною системою і має силу переконання та неприйняття

нововведень більшу, ніж протестантизм, а значить у них більша єдність і солідарність, і таким чином менший рівень самогубств.

- Одинокі та вдови частіше одружених;
- Ступінь самогубств вищий в містах, ніж у селах. Пояснення: діти, сім'я, життя в селі є інтегруючим фактором і страхує від почуття соціальної ізоляції.

3. *Етапи розвитку людства за К.Марксом*

Одночасно з О.Контом та Г.Спенсером своєрідні ідеї в соціології розвивав і К.Маркс (1818 – 1883 р.). І хоча часто теорію Маркса вважають застарілою і відомою як „вчення про клас і класову боротьбу”, „про революцію і зміну суспільно-економічних формацій” тощо, його ідеї набагато глибші.

Система поглядів К.Маркса називається **діалектичний матеріалізм**. **Підхід до аналізу суспільства – формаційний**. Кожна з формацій (первісно-общинна, рабовласницька, феодалізм, капіталізм, комунізм) розглядаються на основі взаємозв'язку базиса і надбудови. **Базис** – економічні відносини, а **надбудова** – політичні, правові, політичні, культурні інститути тощо. Протиріччя між виробничими силами та виробничими відносинами створюють передумови для зміни формацій. *Революції – це локомотиви історії*.

Етапи розвитку людства за К.Марксом

1. Конкретна людина ніби розчиняється в роді, общині, суспільстві і не є самостійною.
2. Відбувається становлення індивідуальності, але одночасно людина відчужується, втрачає сенс свого життя, праці, діяльності, і створені нею ж речі „підкорюють” людину собі.
3. Майбутній етап, на якому повинно відбутися звільнення людини, відчуження долається і комунізм розуміється як гуманізм.

Таким чином, К.Маркс зробив помітний крок у соціологічному аналізі суспільства:

- запропонував „матеріалістичний” підхід до розуміння історії та суспільства;
- економіка та виробництво розглядається як основа соціального розвитку;
- аналіз соціальної структури суспільства стає більш конкретним, в центрі опиняються класи та їх інтереси і взаємодія;
- акцент переноситься з констатації факту соціального прогресу на виявлення його рушійних сил розвитку.

ТЕМА 4. СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК СОЦІОЛОГІЧНОЇ ДУМКИ В РОСІЇ ТА УКРАЇНІ

ПЛАН

1. Особливості становлення соціології в Росії.
2. Соціологічні погляди Л.І.Мечникова.
3. Розвиток соціологічної теорії в роботах М.І.Кареева.
4. Теорія культурно-історичних типів М.Я.Данилевського.
5. Етапи розвитку соціологічної думки в Україні.
6. Соціологія М.Грушевського.

1. Особливості становлення соціології в Росії

Виникнення і становлення соціології як самостійної науки в Росії в II половині XIX ст.. мало ряд особливостей:

- було викликано економічними процесами, зокрема перехід до капіталістичного способу господарства, урбанізації та індустріалізації потягли за собою зміни в соціальній структурі суспільства, виникнення нових суспільних рухів і партій обумовили те, що зростає інтерес до соціальних проблем суспільства, з'являються потенційні замовники емпіричних соціологічних досліджень.
- В II половині XIX ст.. виокремлюються в соціальній думці Росії два рухи, які протистояли один одному: слов'янофіли (М.Я.Данилевський) і західники, які в свою чергу мали 3 основні напрямки:
 - теократичний (30-і рр., представник Чаадаєв);

- гуманістичний (40-і рр., представник Белінський);
- народники (50-60-і рр., Чернишевський, Добролюбов, Писарєв).

По мірі розвитку революційних процесів в Росії посилюється зв'язок соціології з політикою, в центрі уваги опиняються проблеми політичної соціології.

- соціологія в Росії виникла в традиціях позитивізму, і це визначило початковий період її розвитку. Оформлення соціології в спеціальну наукову дисципліну, яка має свій предмет і методи дослідження, пов'язано з творчістю М.М.Ковалевського. Поклавши в основу вивчення суспільства ідею О.Конта про соціальну статистику та соціальну динаміку Ковалевський вбачав сенс соціології у відкритті закономірностей розвитку суспільства.

ПЕРІОДИ РОЗВИТКУ СОЦІОЛОГІЧНОЇ ДУМКИ В РОСІЇ

1. КІНЕЦЬ 60-х. – 80 рр. ХІХ. (Л.І.Мечников);
2. 90-і рр.. ХІХ ст. (М.І.Карєєв, П.Лавров, М.Я.Данилевський, М.Михайловський);
3. Початок ХХ ст.. (П.Сорокін).

2. Соціологічні погляди Л.І.Мечникова

Л.І.Мечников - представник 1 етапу розвитку соціології в Росії, який розвивався в рамках **натуралістичного підходу**. На цьому етапі розвитку соціології значна увага надавалась *географічному фактору в соціокультурному розвитку суспільства. Географічний фактор включає в себе не лише географічне положення, клімат, ґрунт, астрономічні умови, чергування різних ландшафтів, багатство корисних копалин, а і спосіб виживання в природному середовищі.*

Вплив природи на устрій суспільства Л.Мечников пояснював географічним фактором, провідна роль в суспільному прогресі відводилась системі морів, річок та океанів. Свої погляди виклав в роботі „Цивілізації та великі історичні річки”. Виділяв 3 періоди в історії:

- річковий (перші цивілізації виникли в долинах річок - Стародавній Єгипет, Асиро-Вавилонське царство тощо);
- морський;
- океанічний.

Розглядав 2 вузлові проблеми розвитку суспільства: соціальний прогрес та його критерії, механізм соціального прогресу. Мірилом соціального прогресу вважав солідарність і стверджував, що у суспільстві провідним є прагнення до кооперації.

Соціологічні погляди Л.Мечникова вплинули на подальший розвиток соціологічних досліджень в Росії, однак провідних позицій так і не зайняли.

3. Розвиток соціологічної теорії в роботах М.І.Карєєва.

М.Карєєв (1850-1931 рр.) був представником другого періоду розвитку соціології в Росії, який формувався переважно в рамках психологічного напрямку. У вивченні суспільства значна увага почала приділятися психологічним основам формування самосвідомості індивіда і групи.

Основне ідейне джерело М.Карєєва – позитивізм, особливо контизм. Основна робота – „**Вступ до вивчення соціології**”. Разом з тим, Карєєв виступає з критикою контівської класифікаційної піраміди наук, вважаючи, що через недостатній розвиток на той час психологічних знань Конт перейшов від біології до соціології, пропустивши психологію. Тому слід між біологією і соціологією вставити психологію, причому колективну. На його думку, колективна психологія здатна стати справжньою основою соціології, оскільки суспільні (колективні) явища є духовною взаємодією між окремими людьми.

М.Карєєв розглядав соціологію як чисто теоретичну дисципліну , і визначав її як науку яка вивчає закони суспільства. „Соціологія – це загальна абстрактна наука по природу та генезис суспільства, про основні його

елементи, фактори і сили, про їх взаємовідносини, про характер процесів, що там відбуваються”.

Вважав соціологію своєрідним методом пізнання, виділяв їх 2:

- порівняльно-історичний (дозволяє уявити та представити статичну картину суспільства);
- еволюційний (дозволяє прослідкувати суспільство в процесі розвитку).

Саме суспільство розглядав як складний продукт взаємодії біологічних, фізичних факторів і факторів зовнішнього середовища. Розглядає суспільство в абстрактній формі без історичних, економічних та інших особливостей. Суспільство поділяє на 2 складові частини:

1. **Культурні групи** (предмет індивідуальної психології). Рисами культурних груп є звичаї, традиції, звички, котрі виникають в результаті виховання.
2. **Соціальна організація** (результат колективної психології і вивчається соціологією). *Соціальна організація – це сукупність економічного, юридичного і політичного середовищ.*

Одним із перших Кренев став застосовувати соціологічний метод в історичних дослідженнях.

4. Теорія культурно-історичних типів М.Я.Данилевського

М.Я.Данилевський – російський історик, культуролог, генерал. Отримав широке визнання лише після смерті, коли було перекладено його книгу „Росія та Європа” на французьку та німецьку мови. В Росії вперше було видано її у 1871 р.

Розробив теорію культурно-історичних типів (КІТ). Це одна з циклічних теорій культурного розвитку суспільства. Виділив 11 КІТ чи цивілізацій:

1. Єгипетська
2. Китайська
3. Давньосемітська

4. Індійська
5. Іранська
6. Єврейська
7. Грецька
8. Римська
9. Аравійська
10. перуанська
11. Романо-германська чи європейська

Кожна з цих цивілізацій або КІТ має свою власну історію, і не можна говорити про загальну або універсальну історію людства. Ні одна з цивілізацій не є кращою чи більш досконалою, кожна має свою власну внутрішню логіку розвитку. Кожна цивілізація виникає, розвиває власну морфологічну форму, власні цінності, збагачуючи тим самим спільну скарбницю людських культурних досягнень, а потім відходить, не отримуючи продовження в своїй специфічній сутнісній формі.

КОЖНА ЦИВІЛІЗАЦІЯ проходить **типовий цикл розвитку**, який включає 3 періоди:

1. **Підготовчий.** Триває біля 1000 років. Це період виникнення, коли цивілізація зароджується, приймає різні форми і образ, утверджує свою власну культурну і політичну автономність і мову.
2. **Власне культурний.** Триває 400-600 років. Період розквіту. Цивілізація повністю розвивається і розкривається її творчий потенціал.
3. **Упадок і виродження.** Цей період настає тоді, коли запас творчих сил цивілізації вичерпується.

Історію творять люди, але їх історичні ролі різні. Данилевський виділяє 3 типи **історичних агентів**:

- *позитивні діячі історії.* Це люди, які створили великі цивілізації.
- *Негативні діячі історії.* Це люди, які сприяли кінцевому падінню цивілізацій (татари, гунни, монголи).

- „етнографічний матеріал”. Люди чи групи народів, у яких відсутнє творче начало. Вони являють собою матеріал, який використовується для побудови власних цивілізацій.

М.Я.Данилевський став родоначальником циклічних теорій в сучасній історіографії і науці про культуру.

5. Етапи розвитку соціологічної думки в Україні.

Виділяють такі етапи розвитку українського соціологічної думки:

1. **Протосоціологічний** – най триваліший у часі, розпочинається з княжої доби (IX – XIII ст..) і завершується в 60-х рр.. XIX ст.. це етап поступового виникнення соціального знання та ідей, елементів наукових поглядів на суспільство, державу, людину тощо.
2. **60-і рр. XIX ст. – 20-і рр. XX ст.** Безпосередньо пов’язаний з виникненням на Заході соціології як окремо науки, ознайомлення з якою породжує в українських дослідників цього періоду певні способи бачення й моделі пізнавальної соціальної реальності, нові підходи і способи аналізу соціальних явищ і процесів. На цьому етапі відбувається становлення вітчизняної академічної соціології, її інституалізація.
3. **20-і рр. – 60-і рр. XX.** З одного боку характеризуються безплідністю соціологічних студій в межах марксистської теорії, а з іншого – значним пожвавленням наукової та педагогічної діяльності українських соціологів, які опинились в еміграції і знаходились під впливом західної соціології.
4. **сучасний етап. 60-і рр. XX ст. І по теперішній час.** Період політичної відлиги, соціологія починає відроджуватись спочатку у вигляді конкретних соціологічних досліджень, а потім як самостійна наука.

6. Соціологія М.Грушевського

М.Грушевський – видатний вчений, історик, політичний діяч. Праці О.Конта, Леві-Брюля, Е.Дюркгейма вивчав ще будучи студентом. В 1903 році побував у Парижі, що значно вплинуло на його погляди. З історика соціально-економічних і суспільних явищ став істориком-соціологом. Основна праця – „Історія України-Руси”

Суть його концепції в трьох основних поняттях:

1. Народ
2. Держава
3. Герой в історії

Досліджуючи історію українського народу висунув ідею „**національної самооборони**” і „**національної смерті**”.

Вся історія українського народу – це розбурхана енергія національного самозбереження перед небезпекою національної гибелі. На цьому ґрунті виростають ідеали українського народу: свобода, рівність, справедливість, автономія.

В своїх історичних працях Грушевський проводить думку про те, не Україна вийшла з Київської Русі, а Київська Русь стала першою і найдавнішою формою українського життя. З особливою чіткістю позначив в історії дві народності – великоруську і українську – дві найбільші серед слов'янських племен. Причому, роль культурно переважаючого елемента відводилась народності українській, а не великоруській.

Всі народи Російської імперії ділив на 2 категорії - **аристократична і демократична** (сюди відносив український народ в силу національного характеру та історичних умов).

Розглядав механізм влади і прийшов до висновку, що правляча верхівка обов'язково еволюціонує в бік подальшого пристосування до демократичних вимог. Особливе місце в ідеологічному забезпеченні влади відводиться національним почуттям, якими правлячі шари намагаються заповнити

моральну пустоту, яка з'явилася на місці знищеної їх роботою племенної солідарності.

Цікавився генезисом державності України, тому його погляди мають назву „генетична соціологія”. Основою національно-демократичної побудови держави має стати селянство, середній клас. Ідею входження Росії та України як рівноправних членів у склад світової європейської інтеграції вважав ідеалом.

Перебуваючи в еміграції (1919-1924 рр.) проголосив ідею створення наукового центру – *Українського соціологічного інституту*. Мета – дослідження соціальних рухів, популяризація досягнень соціології в українському суспільстві, зв'язок з міжнародними організаціями. Діяльність УСІ розгорнулась у Відні (підготовка підручників, читання лекцій, видання історико-соціологічних робіт). Грушевський вважав, що в умовах припинення наукового життя в Україні УСІ – це єдина наукова репрезентація України у світі. В 1922 році розробив план переведення УСІ на Україну, але він не вдався.

ТЕМА 5. СУСПІЛЬСТВО: СУТНІСТЬ, СТРУКТУРА, ТИПИ

ПЛАН

1. Поняття суспільства в соціології.
2. Методологічні підходи до вивчення суспільства в соціології.
3. Основні риси сучасного суспільства.
4. Типи суспільств.

1. Поняття суспільства в соціології

На протязі розвитку соціології як науки одним з найважливіших питань було питання експлікації суспільства. Різні вчені його трактують:

Е.Дюркгейм: *суспільство – це над індивідуальна духовна реальність, в основі якої лежать колективні уявлення.*

М.Вебер: суспільство – це взаємодія людей, яка є продуктом соціальних, тобто, орієнтованих на інших, дій.

Т.Парсонс: суспільство – це система відносин між людьми, в основі якої лежать норми та цінності.

К.Маркс: суспільство – це сукупність відносин між людьми, які розвиваються історично і складаються в процесі їх діяльності.

Андрущенко: суспільство – сукупність людей, об'єднаних конкретними інтересами, потребами, симпатіями, певним видом діяльності.

Смелзер: суспільство – це об'єднання людей, які мають спільні географічні кордони, спільну законодавчу систему, певну національну ідентичність.

П.Сорокін: суспільство – це сукупність індивідів, які безпосередньо або опосередковано пов'язані з певною територією.

В соціології поняття „суспільство” використовують в таких **основних значеннях:**

- * сукупність соціальних спільнот (менш стійкі) і соціальних груп (стійкі, історично склалися);
- * соціальний простір, в якому живуть люди;
- * сукупність соціальних інститутів, що регулюють соціальні відносини.

ОЗНАКИ СУСПІЛЬСТВА

1. Спільність території перебування, часто ця територія співпадає з державними кордонами;
2. Цілісність і стійкість, колектив та колективна єдність;
3. Самовідтворення та саморегуляція;
4. Рівень розвитку культури, який знаходить своє вираження у виробленні системи норм та цінностей.

2. Методологічні підходи до вивчення суспільства в соціології.

Системний підхід

Суспільство розглядається як соціальна система, що включає в себе ряд елементів: люди, соціальні взаємодії та відносини, соціальні інститути та організації, соціальні норми та цінності.

У нас в країна цей підхід сформувався в 70-80 рр. Має таку передісторію: в США перед II Світовою війною емігрант Берталанджі, біолог за освітою, зробив доповідь про системний підхід. І запропонував розглядати наукові проблеми паралельно з природою, мається на увазі види, роди тощо, які розглядаються в цілому. Його доповідь на той час не мала успіху, однак після війни спричинила фурор в науці і слугувала народженню нового методу.

Структурний функціоналізм

Популярний в сучасній американській соціології з 30 рр. XX ст.. Представники – Т.Парсонс, Р.Мертон. Суть: суспільство як єдиний організм складається з багатьох частин: економічної, політичної, військової, релігійної. Кожна з цих частин може існувати тільки в рамках цілісності, де вона виконує конкретні строго визначені функції. Наприклад, згідно з Парсонсом існує 4 основні функції соціальних підсистем:

- функція адаптації – виконує економічна підсистема;
- функція цілепокладання – виконує політична підсистема;
- функція інтеграції – правові інститути та звичаї;
- функція відтворення структури – система вірувань, мораль, освіта та виховання.

Конфліктний підхід

Представники: Л.Козер, Р.Дарендорф, К.Маркс. Основні ідеї сформовані К.Марксом, який вважав, що нерівність у суспільстві породжує конфлікт. Суспільство розглядав як арену битви.

М.Вебер виділяв 3 види соціальної нерівності: багатство (економічне становище), рівень та об'єм влади, престиж.

Р.Дарендорф виділяв 15 видів конфліктів, відмічав позитивні їх функції. Головне, не приховувати їх, а намагатися вирішити.

Р.Дарендорф запропонував конфліктну модель суспільства:

- кожне суспільство завжди знаходиться у стані змін;
 - у кожному суспільстві завжди існують елементи незгоди, що ведуть до загальних конфліктів;
 - кожний елемент суспільства може сприяти його інтеграції і зміні;
- будь-яке суспільство базується на насиллі одних членів суспільства над іншими, які завжди будуть боротися проти свого пригніченого становища.
- Соціологія повинна займатися вивченням поведінки людей в точні перетину суспільства і окремої людини.

Цивілізаційний підхід

Представники: А.Тойнбі, О.Шпенглер. Зміна цивілізацій є вираженням розвитку суспільства, кожна з них включає 3 періоди: підготовчий, власне культурний, упадок або виродження.

Формаційний підхід

Представники: В.Ленін, К.Маркс. Кожна з формацій (первіснообщинна, рабовласницька, феодалізм, капіталізм) розглядається на основі базиса та надбудови.

3. Основні риси сучасного суспільства

- сучасне суспільство – це індустріальне суспільство. На відміну від традиційного, передбачає ріст міст і розширення міського господарства, машинної промисловості, розвинену сферу послуг.
- сучасне суспільство – це суспільство ринкової економіки, для нього характерні змішані форми власності ат різні типи економічної діяльності, важлива роль відводиться приватному сектору.
- сучасне суспільство – це поліструктурне і стратифіковане суспільство.

- сучасне суспільство – це суспільство демократичного типу;
- сучасне суспільство – це суспільство відкрите в духовно-ідеологічному плані, характеризується плюралізмом думок та толерантністю, і одночасно критичним ставленням до дійсності.

4. Типи суспільств

Класифікація 1.

Американська соціологи запропонували поділяти суспільства на типи в залежності від основного способу добування засобів для життя.

- суспільство мисливців та збиральників (аборигени Австралії та Африки).
- Садівничі суспільства (південь Сахари).
- Аграрні суспільства (ті, що виробляють сільськогосподарські продукти і їх переробляють).
- Промислові суспільства.

Класифікація 2.

З'явилась у 1970 році (Д.Белл).

- **Доіндустріальні чи традиційні суспільства.** В основі своїй сільськогосподарські, консервативні, закритого типу, примітивні, невідні в організації соціального життя;
- **Індустріальне** – має розвинену промисловість, динамічне, глибше в організації соціального життя.
- **Постіндустріальне** – суспільства найбільш розвинених країн світу, їх виробничу основу складає використання досягнень науково-технічної, інформаційної та технологічної революцій;
- **Інформаційне суспільство-** це поняття з'явилося останнім часом (10-12 років тому). Це суспільства, в яких якість життя, перспектива соціальних змін і економічного розвитку залежить від інформації та її використання (Германія, США, Японія).

ТЕМА 6. МЕТОДИ ЗБОРУ ІНФОРМАЦІЇ У СОЦІОЛОГІЧНОМУ ДОСЛІДЖЕННІ

ПЛАН

1. Інтерв'ю у соціологічному дослідженні.
2. Метод експертних оцінок.
3. Контент-аналіз.
4. Метод спостереження.
5. Соціальний експеримент.

1. Інтерв'ю у соціологічному дослідженні.

Інтерв'ю – це метод збору первинної соціальної інформації, оснований на соціально-психологічній взаємодії між інтерв'юером та респондентом з метою отримання даних, що цікавлять дослідника.

При проведенні інтерв'ю посередником між респондентом і соціологом виступає інтерв'юер, який задає запитання, передбачені дослідником, організовує і направляє всю ситуацію бесіди і фіксує отримані результати.

ВИДИ ІНТЕРВ'Ю

- **ВІЛЬНЕ** – поводитьсь без заздалегідь підготовленого опитувальника чи розробленого плану бесіди. Визначається лише тема і ключові напрямки бесіди, формулювання запитань, їх послідовність складаються в процесі інтерв'ю і залежать від індивідуальних особливостей респондента та інтерв'юера і від конкретної ситуації.
- **СПРЯМОВАНЕ (СФОКУСОВАНЕ)** – план такого інтерв'ю передбачає тільки перелік питань, які слід обов'язково розглянути, а послідовність і їх формулювання можуть змінюватись залежно від конкретної ситуації.
- **СТАНДАРТИЗОВАНЕ** – дослідник розробляє конкретний план, що передбачає строгу послідовність запитань та їх формулювання. Інтерв'юер повинен дослівно відтворити ці запитання, а респондент вільно на них відповідає. Цей тип близький до анкетування.

ПЕРЕВАГИ:

- серйозне відношення респондента до опитування;

- можливість пояснити незрозумілі запитання бесіди респонденту;
- можливість отримання більш глибокої інформації про думки, мотиви та уявлення респондентів.

НЕДОЛІКИ:

- обмежені можливості опитування значної кількості респондентів;
- значні матеріальні і часові затрати;
- складність підготовки висококваліфікованих інтерв'юерів;
- невирішеність проблеми анонімності;
- виступаючи джерелом впливу, інтерв'юер може впливати на перекручення особистісних позицій респондента.

2. Метод експертних оцінок.

Метод експертних оцінок – це метод отримання первинної соціальної інформації шляхом опитування експертів (висококваліфікованих спеціалістів з конкретної досліджуваної проблеми). В результаті дослідник отримує експертні оцінки (відповіді, думки, рекомендації), які використовуються як основні положення та аргументи при прийнятті рішень.

ЕТАПИ ЕКСПЕРТНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

1. Розробка програми дослідження, підбір експертів, надання необхідної інформації.
2. Опитування експертів.
3. Вироблення експертних оцінок, їх узгодження при формування групового рішення;
4. Фіксування результатів та їх обробка.

КРИТЕРІЇ ПІДБОРУ ЕКСПЕРТІВ

1. Рівень компетентності;
2. Формальний професійний статус (посада, науковий ступінь, звання, стаж практичної чи наукової роботи тощо);
3. Самооцінка;
4. Атестація їх діяльності колегами.

КЛАСИФІКАЦІЯ ЕКСПЕРТНИХ ОПИТУВАНЬ

1. За формою спілкування: очне і заочне;
2. За способом спілкування: усне і письмове;
3. За регулярністю проведення: разове і повторне;
4. За формою організації роботи експертів: індивідуальне і колективне (нарада, конференція);
5. За процедурою прийняття рішень: консенсус, більшість;
6. За видом експертної оцінки: думка, рекомендація, рішення, порада.

В експертних опитуваннях відсутні питання-пастки, виключається анонімність, домінують відкриті запитання.

3. Контент-аналіз

Контент-аналіз – це метод кількісно-якісного вивчення змісту соціальної інформації. Об'єктом може бути зміст газет, кінофільмів, публічних виступів, теле- і радіопередач, суспільних і особистих документів, інтерв'ю тощо.

(прикладом успішного застосування контент-аналізу є аналіз деяких видань, проведений американськими соціологами під час II Світової війни, в результаті якого була доведена прихована профашистська орієнтація).

Контент-аналіз використовується вже біля 100 років, і сфера його застосування включає в себе історію, політичні науки, журналістику, освіту, психологію. Суть контент-аналізу в підрахунку того, як представлені в певному інформаційному масиві смислові одиниці, які цікавлять дослідника.

Контент-аналіз використовують при дослідженні проблем трьох типів:

- *в тих випадках, коли вимагається вивчення значних об'ємів тексту;*
- *в тих випадках, коли проблема повинна бути досліджена „на відстані” (при вивченні історичних документів, мемуарів, радіопередач закордонних радіостанцій);*
- *якщо треба вивчити в тексті такі повідомлення, які важко побачити при поверхневому огляді (наприклад, вивчення специфіки бесід в чоловічих і*

жіночих колективах, було встановлено, що в жіночих колективах бесіди зосереджуються навколо між особистісних проблем, в той час як чоловіків цікавлять теми, спрямовані на агресію).

МЕТОДИЧНІ ПРОЦЕДУРИ, ЩО ПЕРЕДУЮТЬ КОНТЕНТ-АНАЛІЗУ

1. Вибір категорій аналізу. В якості категорій аналізу газет найчастіше вибирають такі характеристики:

- тематика газетних текстів (політика, мода, економіка, право, історія, мораль, бізнес і підприємницька діяльність, наука і техніка, криміналістика тощо);
- направленість змісту публікації (позитивна, негативна, збалансована, нейтральна, не виражена);
- жанр публікації (стаття, репортаж, огляд, нарис, нормативний акт, консультація тощо);
- об'єкт інформації (окрема особистість, соціальна група, державне підприємство, приватне підприємство, наука тощо).

2. Вибір одиниці аналізу: слово, сюжет, газетна стаття, персонаж тощо.

3. Вибір одиниць підрахунку: це частота і об'єм появи вибраних категорій. Вони вимірюються шляхом підрахунку кількості публікацій в % до загального об'єму публікацій, та площі, яку вони займають в абсолютних значеннях (см) до загальної площі газети.

В результаті дослідник формулює алгоритм, за допомогою якого аналізується зміст певного масиву інформації. Заключним етапом контент-аналізу є якісна інтерпретація отриманих даних – це науковий опис і пояснення результатів підрахунку. Метою даної процедури є перетворення статистичного факту в соціологічний. Ефективність контент-аналізу зростає завдяки використанню інформаційних систем і технологій, зокрема, спеціальних програм для аналізу текстової інформації (OCA STATISTICA).

4. Метод спостереження

СПОСТЕРЕЖЕННЯ – МЕТОД ЗБОРУ ПЕРВИННОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ІНФОРМАЦІЇ, в основі якого безпосереднє сприйняття досліджуваного об'єкта.

Цей метод використовується лише тоді, коли інформація, необхідна досліднику, не може бути отримана іншим способом. Найчастіше спостереження застосовують разом з іншими методами в якості допоміжного.

ВИДИ СПОСТЕРЕЖЕНЬ

1. НЕВКЛЮЧЕНЕ – спостерігач знаходиться поза об'єктом спостереження.
2. ВКЛЮЧЕНЕ:
 - повне включене – соціолог є спостерігачем і колектив знає, що він спостерігає;
 - неповне включене – соціолог є спостерігачем, але колектив не знає, що є спостерігач, або знає, але не знає хто саме.

ОСОБЛИВОСТІ СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. ЗАСНОВАНЕ на особистій участі, тому це найсуб'єктивніший метод;
2. Його важко повторити, оскільки змінюються часові, просторові та інші фактори;
3. Проведення включеного спостереження вимагає навичок.

ЕТАПИ СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Підготовка спостереження, складання програми (визначається об'єкт, предмет, мета і завдання тощо).
2. Розробка технічної документації (інструментарію):
 - картка спостерігача;
 - протокол спостереження, розширений варіант картки;
 - щоденник спостереження, де щоденно фіксуються висловлювання і особливості поведінки окремих осіб, власні міркування, складнощі проведення тощо)
 - фото-, звуко-, відеозаписи.

3. Збирання первинної емпіричної інформації.
4. Написання звіту про результати дослідження. Тут вказується місце, час, обставини проведення спостереження, вид, робляться висновки.
5. **Соціальний експеримент** – це метод збору первинної інформації, де в якості „експериментального об’єкта” виступає певна група людей, поставлена в умови експерименту.

ВИДИ ЕКСПЕРИМЕНТІВ

1. За характером досліджуваного об’єкта: соціально-економічні, соціально-психологічні, соціально-правові тощо.
2. За характером експериментальної ситуації: польовий (об’єкт знаходиться в природніх умовах), та лабораторний (об’єкт включений в спеціально підготовлені умови).
3. За логічною структурою доказу гіпотези: **паралельний** (одночасно беруть участь 2 групи, одна з них контрольна, а інша експериментальна. В контрольній групі експеримент не проводиться, а потім співставляються результати); **послідовний** (аналізу піддається одна й та сама група, що спочатку є контрольною, а потім експериментальною. Отримані результати порівнюють).

ТЕМА 7. СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА СУСПІЛЬСТВА ТА СОЦІАЛЬНА СТРАТИФІКАЦІЯ

ПЛАН

1. Поняття соціальної структури суспільства.
2. Підходи до аналізу соціальної структури суспільства.
3. Соціальна мобільність та її особливості. Канали соціальної циркуляції.

1. Поняття соціальної структури суспільства.

Поняття „соціальна структура” використовують в 2х розуміннях:

- в широкому значенні це побудова суспільства в цілому та система зв'язків між його елементами;
- у вузькому розумінні - це сукупність взаємопов'язаних соціальних груп та спільнот, що взаємодіють між собою.

Сюди включені такі **спільноти**:

- **соціальні** (класи, страти, групи);
- **соціально-демографічні** (в залежності від віку (молодь, пенсіонери, діти) та статі (жінки, чоловіки));
- **професійно-кваліфікаційні** (за родом занять – лікарі, вчителі);
- **національно-етнічні** (болгари, українці, гагаузи);
- **соціально-територіальні** (за типом поселень – сільські, міські, селищні);

Вихідним в розумінні соціальної структури суспільства є поняття „**соціальна група**” – *це відносно стійкі спільноти людей, що склалися історично і відрізняються за місцем та роллю в системі соціальних зв'язків.*

Слід відрізняти соціальні групи від випадкових випадкових нестійких об'єднань, наприклад, пасажирів автобусу, любителів книг, тощо.

2. ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ СОЦІАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ СУСПІЛЬСТВА

1. **Класовий** – центральне місце в соціальній структурі займають класи, які обумовлені поділом праці та виробничими відносинами. За марксизмом **класи** – *це великі групи людей, які відрізняються між собою місцем в системі суспільного виробництва, відношенням до засобів виробництва, роллю в суспільній організації праці, способом отримання і розміром доходів.*

Поряд з класами виділяють класоподібні соціальні групи:

- інтелігенція (люди, що займаються висококваліфікованою розумовою працею);

- спеціалісти-управлінці, так звана номенклатура чи бюрократія (люди, що знаходяться при владі).

В сучасному суспільстві грубо виділяють такі класи:

1. Управлінська бюрократія та рядове чиновництво;
2. Господарські керівники вищої, середньої та нижчої ланки;
3. Кваліфіковані і некваліфіковані робітники державних підприємств;
4. Землероби;
5. Інженерно-технічні працівники;
6. Науково-технічна і гуманітарна інтелігенція;
7. Учні та студенти;
8. Особи, що займаються індивідуально-трудовою діяльністю (легально і нелегально), приватні підприємці;
9. Декласовані елементи (злочинці, бомжі).

Окрім того, зустрічається ще й такий поділ на класи:

1. Вищий клас – ті, хто володіє чи прямо контролює виробничі ресурси.
2. Середній клас – включає більшість „білих комірців” і професіоналів.
3. Робітничий клас.
4. Селяни – люди, зайняті с/г.

На сучасному етапі йде процес відтворення якісно нової соціальної структури, яка несе відбиток нових економічних, політичних ат соціальних відносин.

2. **Стратифікаційний підхід** – термін стратифікація походить від латинського strata – прошарок. ***Страта** – це група людей, які об’єднані однією чи кількома ознаками спільними соціальними ознаками: рівень освіти, умови праці, розмір прибутків, побутові умови тощо.*

Стратифікація – це нашарування груп, які мають різний доступ до соціальних благ в силу їх становища в соціальній ієрархії.

Страти в суспільстві розміщені ієрархічно.

Основа стратифікації – соціальна нерівність між членами суспільства, вона підтримується і регулюється різними соціальними інститутами, постійно відтворюючись.

ВИДИ СТРАТИФІКАЦІЇ

- *закрита* – передбачає жорстка межі страт, заборону переходу із однієї страти в іншу (кастовий лад в Індії, в країнах Африки);
- *відкрита* – не обмежує перехід з однієї страти в іншу, не має заборони на змішані шлюби тощо.

Згідно теорії стратифікації західне суспільство пройшло еволюцію від пірамідального типу структури суспільства до ромбовидного, де середній прошарок є найчисельнішим.

Основою віднесення себе до певного прошарку є матеріально-економічний достаток чи диференціація прибутків.

До **вищого прошарку** – відносять людей, прибуток яких є достатнім для того, щоб ні в чому собі не відмовляти.

До **середнього прошарку** – відносять людей, прибуток яких такий, що вистачає для придбання необхідних продуктів, товарів і послуг.

До **нижчого прошарку** – відносять людей, прибутку яких ледь вистачає лише для придбання продуктів харчування, вони часто гроші беруть в борг.

Представники цих прошарків можуть відноситись до різних суспільних груп (робітники, селяни, інтелігенція тощо). Будь-яке суспільство – ієрархічне, і соціальна нерівність – це об'єктивне явище, що є наслідком нерівності позицій. Суспільство без розшарування – це міф. **Соціальна стратифікація – це постійна характеристика для будь-якого суспільства.**

Форми стратифікації

(розроблені соціологом П.Сорокіним в роботі
„Соціальна і культурна мобільність”)

1. **Економічна стратифікація** – виникає на базі майнової нерівності. Флуктуації (коливання) відносяться до економічного падіння і підйому соціальних груп, та до росту і скорочення економічної стратифікації всередині групи. *Майнова основа стратифікації періодично змінюється, відповідно сприяє розпаду складних стратифікаційних пірамід і появи нових, тобто у всіх соціальних груп є шанс.*
2. **Політична стратифікація** – виникає на основі політичної нерівності. Гіпотеза зникнення політичних страт невірна. В політичних змінах немає постійної тенденції до скорочення стратифікації, цьому сприяє те, що в будь-якому суспільстві йде боротьба між силами стратифікації та силами політичного вирівнювання.
3. **Професійна стратифікація** – проявляється в двох формах – у формі ієрархії основних професійних груп; у формі внутрішньої професійної стратифікації.

Соціальна стратифікація сучасного українського суспільства:

1. Загальноукраїнські елітні групи – володіють власністю, яка розмірами досягає найбільших західних багатств.
2. Регіональні та корпоративні еліти – власники значних за українськими масштабами багатств та впливу на рівні регіонів.
3. Український верхній середній клас – володіє власністю і прибутками, яка дорівнюють західним стандартам життя.
4. Український динамічний середній клас – володіє власністю, яка забезпечує середньо українські стандарти життя.
5. Аутсайтери – характеризуються низькою соціальною активністю та невеликими прибутками.

6. Маргінали – характеризуються низькою адаптацією і антисоціальними установками.
7. Криміналітет.

3. Соціальна мобільність та її особливості. Канали соціальної циркуляції.

Соціальна мобільність – це будь-яке переміщення індивіда чи соціального об'єкта з однієї соціальної позиції в іншу.

ТИПИ СОЦІАЛЬНОЇ МОБІЛЬНОСТІ:

1. Горизонтальна – переміщення соціальних об'єктів в межах одного соціального прошарку;
2. Вертикальна - переміщення соціальних об'єктів з одного соціального прошарку в інший. Буває 2-х типів:
 - висхідна
 - нисхідна

Якщо не відбувається вчасний перехід людей по вертикалі, то з часом накопичується „горючий матеріал в соціальному плані”, це призводить до бунту.

КАНАЛИ СОЦІАЛЬНОЇ ЦИРКУЛЯЦІЇ – (це мембрани, отвори, ліфти, через які індивіди можуть переміщатися вгору та вниз). Ці функції виконують соціальні інститути, насамперед:

- армія;
- церква;
- освіта;
- політичні партії та організації;
- професійні організації;
- сім'я.

ПІДСУМОК: в стабільному стані будь-яке суспільство здійснює соціальну циркуляцію. Розподіл індивідів за стратами здійснюється за допомогою соціальних інститутів. Ніколи не існувало суспільство, в якому б була відсутня вертикальна мобільність, і вона була б абсолютно вільною, без опору.

ТЕМА 8. СОЦІОЛОГІЯ СІМ'Ї

ПЛАН

1. Соціологія сім'ї як галузь соціології. Сім'я та шлюб.
2. Типи сімей. Функції сім'ї. Життєвий цикл.
3. Історичний розвиток сімейних відносин.

1. Соціологія сім'ї як галузь соціології. Сім'я та шлюб

Соціологія сім'ї – це галузь соціології, яка вивчає формування, розвиток і функціонування сім'ї та шлюбних стосунків в конкретних культурних і соціально-економічних умовах.

Ключовими поняттями та об'єктом вивчення є сім'я та шлюб.

Сім'я – засноване на шлюбі або кровному спорідненні об'єднання людей, пов'язаних спільністю побуту та взаємною відповідальністю один перед одним; це соціальний інститут та одночасно мала соціальна група, що має історично визначену організацію, члени якої пов'язані шлюбними та родинними відносинами. Соціальна необхідність сім'ї зумовлена потребою суспільства у фізичному та духовному відтворенні населення.

Шлюб – соціальна форма відносин між чоловіком та жінкою: відносно стійкі подружні відносини, що склалися історично, отримали державну санкцію

через реєстрування і внаслідок цього створюють для батьків та дітей певні права та обов'язки, породжують правову та моральну відповідальність членів сім'ї один перед одним, державою та суспільством.

2. Типи сімей. Функції сім'ї. Життєвий цикл.

Типи сімей за складом:

- Нуклеарна – подружжя і діти, що не перебувають у шлюбі.
- Розширена або складана – 2-3 і більше поколінь, що проживають разом і ведуть спільне господарство.
- Повна – коли є обидва члени подружжя;
- Неповна – відсутній один з членів подружжя.

Типи сімей за владою та ієрархією:

- патріархальна;
- матріархальна;
- егалітарна чи біархатна (рівноправ'я).

Типи умовами між особистісних відносин:

- авторитарна – основана на підкоренні жінки та дітей чоловіку;
- демократична – розподіл ролей відбувається у відповідності з особистими якостями та здібностями членів сім'ї.

Функції сім'ї:

- **репродуктивна:** біологічне відтворення населення, прагнення мати дітей;
- **виховна:** соціалізація молодого покоління, підтримка культурного розвитку суспільства, задоволення потреби в батьківстві, контактах з дітьми тощо.
- **Господарсько-побутова:** підтримка фізичного здоров'я, догляд за дітьми, одержання господарсько-побутових послуг одним членам сім'ї від інших;
- **Економічна:** економічна підтримка неповнолітніх і непрацездатних членів родини, одержання матеріальних засобів тощо;

- **Функція первісного соціального контролю:** моральна регламентація поведінки членів сім'ї в різних сферах життєдіяльності, відповідальність і зобов'язання у відносинах між подружжям, батьками та дітьми, представниками старшого і середнього поколінь, формування і підтримка правових і моральних санкцій за негативну поведінку і порушення моральних норм взаємовідносин між членами сім'ї.
- **Духовна:** духовне взаємозбагачення членів сім'ї, розвиток особистості.
- **Соціально-статусна:** надання певного соціального статусу, відтворення соціальної структури.
- **Дозвільна:** організація раціонального дозвілля, соціальний контроль у сфері дозвілля між особистісних інтересів;
- **Емоційна:** емоційна стабілізація індивідів та їх психологічна терапія, одержання індивідами психологічного захисту, задоволення потреби у щасті та любові.
- **Сексуальна:** сексуальний контроль і задоволення потреб.

Часто сучасна сім'я не в змозі виконати всі ці функції, тому виникають конфлікти, насамперед це:

- конфлікти ролевих образів (пов'язані з неправильними формуваннями уявлень про образ сім'ї);
- між ролеві конфлікти (протиріччя криються в протилежності ролевих очікувань);
- внутрішньо ролевий конфлікт (одна роль включає в себе протиречиві вимоги).

Життєвий цикл сім'ї

1. Утворення сім'ї – вступ в перший шлюб;
2. Початок дітонародження – народження першої дитини;
3. Закінчення дітонародження – народження останньої дитини;

4. „Порожнє гніздо” - вступ у шлюб і відділення від сім’ї останньої дитини;
5. Припинення існування повної сім’ї – смерть одного із подружжя.

3. Історичний розвиток сімейних відносин.

Ще з давніх давен мудреці стверджували, що у внутрішньому світі особистості – джерело її щастя і нещастя, що, не пізнавши і не зрозумівши самого себе, людина не зрозуміє й інших; вони прагнули пізнати людську душу, її сутність, початок формування якої закладається сім’єю. Саме сім’я на протязі століть виступає необхідним компонентом соціальної структури суспільства, одною з найбільш усталених форм соціальної спільності людей. Значний потенціал сім’ї, що проявляється у всіх сторонах і на всіх етапах процесу становлення і розвитку особистості, специфічність, комплексність сімейного впливу на свідомість і поведінку, роблять її не лише оптимальною, але й незамінною формою відтворення суспільства, розуміючи під останнім не лише дітонародження, а й соціалізацію особистості. Ще Арістотель відмічав: "...дім, перш за все, і дружина, і бик-землепашець. Відповідно, спілкування, яке природнім шляхом виникає для задоволення повсякденних потреб, є сім’я; про членів сім’ї Харонд каже, що вони їдять з одного ларя, а Епіменід Критянин називає їх такими, що кормляться із одних ясель".

В давні часи сім’ю та шлюб можна охарактеризувати не як стійкі, а змінні інститути; більш того, коли виникло людство, шлюб взагалі не був відомим. Китайські літописи розповідають, що спочатку люди нічим не відрізнялись від тварин за своїм способом життя: жінки належали всім чоловікам, внаслідок чого діти ніколи не знали своїх батьків. Геродот, Страбон, Пліній, Плутарх повідомляють про безладність статевих стосунків у племен. За Геродотом, агафірси – сусіди скіфів, "...зі своїми жінками живуть разом, і тому всі вони брати, у массагетів жінки – спільне надбання, аусійці в Лівії спілкуються зі своїми жінками всі разом, як з худобою, і не мають власних дружин...". Отже, первісні люди вели стадний спосіб життя і економічно залежали від нього, вони не знали соціальної регламентації

шлюбних зв'язків і повністю знаходились в полоні біологічних інстинктів, господарював проміскуїтет. Поступово коло осіб, між якими існувала необмежена свобода в статевих відносинах, одобрюваних суспільством, звужувалось. З нього виключались близькі родичі, і перш за все - батьки й діти. Утворилась кровноспоріднена сім'я, в якій допускались статеві зв'язки між одним поколінням (брат та сестра) і заперечувались між різними. Наступною формою організації сім'ї стала сім'я пуналуа – група чоловіків була в шлюбі з групою жінок. З розвитком продуктивних сил виникла об'єктивна потреба у збільшенні чисельності племені, що потребувало обмеження кровозмішання, яке вело до зменшення населення. Виникла екзогамія (звичай, який строго заперечував статеві відносини в межах роду). Шлюби дозволялись лише між представниками різних родів. Поступово шлюб був замінений парним. Для матріархату характерне економічне панування жінки, обумовлене тим, що в організації побуту її праця займала перше місце. Поява приватної власності привела до встановлення фактичної зверхності в сім'ї чоловіка і батька. Парний шлюб, пов'язаний з відносною свободою жінки, не давав чоловіку впевненості у батьківстві. Виникла нова форма парної сім'ї – патріархальна. Вона забезпечувала чоловіка як батька та власника законних спадкоємців.

Першими письмовими законами про шлюб були закони царя Хаммурапі – збірка цивільного й кримінального права, випущена в Древньому Вавилоні. За цими законами дівчата належали своїм батькам до тих пір, доки не були куплені майбутнім чоловіком. Шлюб мав характер економічної, соціально-побутової угоди, контракту між чоловіком та жінкою. Майже у всіх давніх культурах шлюби-угоди були звичайним явищем. Наречений платив викуп за наречену, найчастіше це була ділянка землі. У випадку розлучення за ініціативою чоловіка власність, отримана за рахунок викупу і діти, народжені в шлюбі, переходили до жінки. У тих випадках, коли подружжя не могло вирішити свої суперечки, у Вавилоні практикувався звичай випробування водою: якщо обвинувачений міг плавати, то вважалось,

що його оберігають боги, він визнавався невинним, якщо ж хтось із подружжя починав тонути, це було доказом вини. Соціально-побутові відносини між подружжям в Древньому Єгипті також носили відтінок економічних та політичних уподобань: часто в шлюб вступали брати й сестри, щоб не ділити спадок, фараони одружувались навіть зі своїми дочками, щоб зберегти трон та династію. Так, наприклад, Клеопатра (30 рр. до н.е.) спочатку була жінкою свого старшого брата, а після його смерті – молодшого. Ті ж привілеї отримав Марк Антоній, який був її останнім чоловіком. Однак, великого значення надавалось і задоволенню духовних потреб в шлюбі: поезія та пісні кохання звернені до романтичної любові, і часто зустрічаються в піснях слова ”брат” та “сестра” в значенні коханої, близької людини: “Я побачив сестру мою, і душа моя зраділа, а руки мої широко розкрились для обіймів, і серце від щастя з грудей моїх ледве не вискочило...”.

Хоча жінок поважали і їх права оберігалися законом, у відповідності з релігійними догмами їх вважали нижчими істотами. Так, автор біблійської книги Іова (6-4 ст. до н.е.) відмічав, що прокляття нечистого народження висить над людиною : “Хто може чисте добути з бруду? Як може людина бути праведною перед Богом? Як може вона, народжена жінкою, бути чистою?”.

Грецька цивілізація найбільш яскраво виражена через два найвідоміші поліси – Афіни та Спарту, які відрізнялися між собою як за способом управління, правами та обов’язками громадян, так і за відношенням до шлюбу та організацією сімейного життя. Спартанські чоловіки й жінки приймали участь в шлюбних ритуалах, суть яких заключалась в інсценуванні викрадення нареченої в її новий дім. Наречений, однак, продовжував жити в солдатському бараці, лише вночі приходячи до своєї жінки. До 60 років чоловік продовжував харчуватися разом із солдатами, так як за уявленнями спартанців, досить часта інтимна близькість ставала перешкодою збереженню сил воїна. Хоча загальноприйнятою формою шлюбу була

моногамія, шлюб мав відкритий характер, жінки користувалися більшою свободою, мали значну політичну силу, володіли великими земельними наділами. В Афінах же жінки фінансово і юридично залежали від чоловіків, в їх обов'язки входила організація побуту, догляд за дітьми. Відомий давньогрецький філософ Піфагор Самоський відмічав, що від чоловіків бере початок порядок і світло, а від жінок – темрява і хаос. Перші закони про шлюб приписують засновнику Риму, Рамулу. За ними жінка після вступу в шлюб ставала частиною власності чоловіка, закон зобов'язував повністю пристосовуватись до характеру чоловіка, який, в свою чергу, керував жінкою як своєю необхідною власністю.

В епоху раннього середньовіччя відношення до шлюбу та сім'ї рідко пов'язували з романтичними почуттями. Існували три найбільш поширені точки зору щодо цього: за першою шлюб та сім'я вважались даром Бога, їх призначення – народження дітей. За другою шлюб – це необхідне зло, і краще одружитися, ніж згоріти від любовної пристрасті. Третя точка зору зводилась до того, що шлюбу і сімейного життя взагалі слід уникати, щоб повністю присвятити себе релігії. В період раннього християнства відбулися зміни в законах про шлюб, так, заперечувались полігамні шлюби й левірат (звичай, за яким брат померлого повинен одружитися на його вдові). Тертулліан вважав, що якщо б Бог позитивно відносився до полігамії, то не взяв би лише одне ребро Адама для створення Єви. В II столітті н.е. шлюб визнавався “ділом рук Сатани“, а відображенням зла виступало тіло жінки, Тертулліан проголошував, що жінка – це прекрасний храм, який побудований над глибокою прірвою, “... жінко, ти – ворота Сатани, ти збиваєш з істинного шляху того, кого не можна вразити відкрито...”.

В кінці V ст.н.е. Західна Римська імперія була завойована північними племенами варварів (476 р.), які принесли свої поняття щодо організації сімейного побуту та шлюбу, свої сімейні звичаї та обряди; стрижневим уявленням яких було те, що шлюб в цілому існує заради сім'ї, економічної та сексуальної зручності. Почалась так звана “епоха Середніх віків”. З

посиленням влади королів феодалі поступово втрачали право приймати рішення про створення сімей своїх васалів та смердів. Популярності набув новий романтичний напрям “вишуканого кохання” трубадурів у Південній Франції, який поширився і в інші країни. Принципи лицарського кохання втілені в “Легенді про розу”, в житті французького філософа, поета, богослова П'єра Абеляра і його коханої дівчини Елоїзи. Однак, романтичне відношення до жінки і критикувалось, так, наприклад, відомий філософ і теолог Фома Аквінський розглядав жінку лише як зіпсований варіант чоловіка.

В епоху Ренесансу, головною рисою якої став гуманізм, особистість отримала більшу свободу в різних сферах життя, нові свободи породжували нові думки: деякі ототожнювали жінку з Євою, з її гріховним та плотським началом, а інші – навпаки, вважали жінку втіленням символу чистоти й святості, як Пречиста Діва. Деяких жінок вважали відьмами і влаштовували на них полювання. В XVI ст. в Західній та Центральній Європі виник широкий суспільний рух, який отримав назву Реформації, і в першу чергу він прийняв форму боротьби проти католицької церкви. Одним з його результатів була зміна законів про шлюб та організацію сім'ї. Видатний представник Реформації в Германії Мартін Лютер вважав, що мета створення сім'ї – народження дітей і сумісне життя подружжя у взаємній вірності. В XVII ст. в Германії, Голландії, Шотландії найпоширенішим поглядом на сім'ю був погляд як на духовну єдність чоловіка й жінки.

Моногамія як форма шлюбу була закріплена з виникненням приватної власності на засоби виробництва з розподілом суспільства на класи. З переходом до феодалізму суспільством був встановлений єдиний і обов'язковий церковний шлюб (хоча кріпосні селяни могли вступати в нього з дозволу свого господаря-феодала, часто за його вибором). Однак, якщо брати форми шлюбу в цілому на різних територіях, то можна сказати, що вони досить багатоманітні, адже і зараз в деяких країнах існує патріархальна сім'я в формі полігамного шлюбу, коли чоловік має декілька жінок або ж і

цілий гарем; а в деяких племенах Тибету, Південної Америки, Африки формою шлюбу виступає поліандрія; в Індії є поширеною братерська сім'я, фратеріальна – коли жінка старшого брата стає спільною дружиною для всіх братів.

На сучасному етапі в Україні можна умовно визначити декілька типів шлюбів: традиційні, які за організацією сімейного життя подібні до загальноприйнятої моногамної форми; шлюб для зручності, особистісного інтересу – основою залишається фінансова сторона, сексуальні відносини, можливість досягти престижу, в цьому шлюбі кожен партнер задовольняє свої специфічні потреби; юридично не оформлені союзи, коли партнери можуть розійтися в будь-який час, не маючи проблем з оформленням відповідних документів; шлюб по любові, - почуття подружжя знаходяться в постійному розвитку, коли минуле, теперішнє та майбутнє зливається в один напрям – жити заради коханої людини.

Сутність сімейних відносин своєрідно проявляється у всіх елементах і сторонах цього соціального явища, визначаючись її положенням у суспільній системі, у ролі в житті кожної особистості. Соціальну сутність сім'ї можна прослідкувати в залежності між шлюбно-сімейними відносинами та розвитком суспільства, перш за все, змінами провідних елементів соціально-історичного розвитку, а також в особливостях внутрішньої організації сім'ї, як цілісної системи відносин в закономірностях її змін. Питання природи внутрішнього зв'язку між членами сім'ї до цих пір являється предметом гострих дискусій. Так, ідеалісти й теологи пояснюють це деяким ідеальним поняттям чи божественною настановою. Точка зору об'єктивного ідеалізму в історії філософії найбільш рельєфно виражена у вченні Гегеля, який розглядає сім'ю як безпосередню субстанціональність Всесвітнього Духу, як результат прояву волі Абсолютної Ідеї. Суб'єктивні ж ідеалісти вважали першоосновою сім'ї психіку і свідомість індивіда, заперечуючи об'єктивний характер сімейно-шлюбних відносин, проповідуючи свободу вибору форм шлюбу (фрейдисти та неофрейдисти). За християнською релігією, велич

подружжя – найтіснішого і найбільшого із зв'язків, - вознесена Христом до гідності таїнства, об'явлена у вислові із проповіді св. Павла, який порівнює подружню любов з любов'ю до Христа: “Чоловіки, любіть своїх жінок, як Христос полюбив церкву...”. Перед кожним партнером, окрім обов'язків, Бог ставить особливе завдання, тому треба зрозуміти призначення (logos) кожної індивідуальної сім'ї і її покликання – реалізація ідеального подружжя або героїчне страждання, несення хреста нещасливого подружжя; божественне значення кожного індивідуального подружжя змінюється відповідно до того, якою є найвища точка, досягнута в даній спільності осіб. Метафізики, проголошуючи домінування якої-небудь однієї із сторін внутрішньосімейних відносин (біологічної, психологічної, господарсько-економічної) виводять цілісність сім'ї із змісту відповідних відносин.

Цікавою є точка зору, яку висунув К.В.Сельченко в роботі “Сфера повсякденної життя”. Він вважає, що сімейні відносини є найвищою формою розвитку людської свідомості, адже немає більш заплутаніших проблем, як внутрішньосімейні. В основу роботи покладена астрологічна символічна система, основна ідея якої виражена у формулі “Покликання кожної сім'ї – відтворити світостворення”. Саме в мікrokосмічності та живому включенні сім'ї у суспільство слід шукати зачатки революцій, епідемій та економічних блокад. Сімейні відносини, як організм, мають ряд специфічних астрологічних факторів, що пов'язані один з одним різними способами (Планети – Енергія, Знаки – Форма Енергії, Будинки – Функції, Аспекти - Форма відносин). В основу покладено положення доктрини Езоторизму: сім'ї створюються на небі і зустріч наречених є еволюційно-необхідним актом їх власних Життєвих Містерій і Загального Планетарного Духовно-Еволюційного Дійства; момент створення сім'ї визначається Господом, а тому не може бути випадковим; сімейні проблеми можна вирішити шляхом покращення себе.

В кожному вченні є доля істини, і не можна повністю критикувати той чи інший напрям, адже критика не буде конструктивною. Звичайно, скрізь є

свої недоліки, однак ми відносимось до цього з позицій холізму – в організації сім'ї та сімейних відносин мають місце всі розглянуті вище моменти, однак, поєднуючись, утворюється якісно інше ціле, яке не дорівнює сумі складових, а виступає новим, більшим. Утворюється складна система, кожен елемент якої важливий, і сутність та виключний аналіз сімейного життя невичерпний, і завжди буде знаходитись в центрі уваги дослідників.

Визначною пам'яткою давньоруської писемної культури є “Домострой”, який розкриває моральні устої, внутрішній світ сімейно-побутових відносин XVI сторіччя. Вважають, що автором “Домострою” є піп Сильвестр. Однак, переходячи із покоління в покоління, книга доповнювалась доробками невідомих авторів. В основу покладені рукописи XVII сторіччя. “Домострой” вміщає в собі мудрі повчання про сімейні устої, мораль, соціально-побутові відносини: “...кожен день і кожен вечір, виконавши свій душевний обов'язок, вранці треба вставати по дзвону і, після співу, чоловіку з дружиною радитися про улаштування домашнє: на кому що тримається і кому яке діло вести...”. Значна увага приділяється релігійному вихованню, організації дня: “... заутрені не просипай, обідні не прогулювай, ввечері не погріши і не пропивай, повечерницю і полуночницю і молитву в домі своєму завжди, кожного дня, співай: то всякому християнину Божий обов'язок...”. В повчанні дітям відмічається: “...май, чадо, щиру правду и любов нелицемірну до всіх; не засуджуй нікого ні в чому, свої гріхи розмірковуй, як викупити їх. Чого сам не любиш, того й іншому не бажай, і бережи чистоту тілесну паче всього...”. Деякі моменти “Домострою” пройшли через віки і не втратили своєї значимості і сьогодні, і самі того не усвідомлюючи, ми дотримуємось їх.

ТЕМА 10. ЕКОНОМІЧНА КУЛЬТУРА

ПЛАН

1. Поняття економічної культури.
2. Структура економічної культури.

3. Типи економічної культури.
4. Страхова економічна культура.

1. Сучасна соціальна практика відображує основні вектори соціально-економічних трансформацій та виступає механізмом засвоєння соціальних норм, рушійною силою пізнання, детермінує перехід від його емпіричного рівня до теоретичного, від чуттєвого відображення об'єктів до раціонального. В процесі соціальної практики через суспільні інститути, установи та організації конкретний історичний суб'єкт розвивається сам і формує суспільство. Економічна людина як суб'єкт економічного буття також не є виключенням. Вона є, з одного боку, носієм економічної культури, а з іншого – сама формується в ній. Економічна культура детермінує (детермінанта – в значенні фактору, елементу, що обумовлює певне явище) поведінку економічної людини. Залежно від специфіки та особливостей складових елементів, визначає та спрямовує її у певне русло. Економічна культура виступає підґрунтям соціальної практики. Зупинимось більш детально на аналізі цього соціального феномену.

Якщо розглядати економічну культуру в контексті загальної національної культури, то вона займає чільне місце поряд з політичною, релігійною, моральною, правовою, тощо. Між собою їх досить важко відокремити, так як в цілому всі разом вони представляють складну інтегровану систему. Вона є продуктом історичного економічного досвіду суспільства в цілому, так само, як і особистісного життєвого досвіду, який здобувається в процесі соціалізації кожного члена суспільства. Економічна культура є багатовимірним явищем, яке можна розглянути як сукупність раціональних та ірраціональних компонентів. Вона містить як базові елементи – економічні цінності й норми, сформовані та поширені в даному суспільстві економічні стереотипи й міфологеми, ідеї, концепції та переконання, економічні традиції, так і установки та орієнтації людей щодо існуючої економічної системи в цілому, певні «правила гри» і принципи

взаємовідносин особистості та економічних інститутів. Ці компоненти обумовлені соціально-економічними, національно-культурними, суспільно-історичними та іншими факторами, які характеризуються усталеністю та стійкістю та не піддаються швидким змінам, навіть у періоди глибоких трансформацій у суспільному житті, що ми й спостерігаємо в умовах трансформаційних процесів України.

Проблеми економічної культури особистості розглядалися досить активно на початку ХХ сторіччя. Так, в рамках економічної психології різні аспекти цього феномену досліджували А. Маршалл, М. Вебер, Дж. Катона, Г. Тард, Г. Ріккерт, серед соціологів – П. Сорокін, Ф. Тейлор, Е. Мейо, Т. Парсонс, Т. Заславська, Р. Ривкіна. Серед українських дослідників слід в першу чергу виокремити В. Москаленко, Ю. Шайгородського, О. Міщенка та ряд інших.

У соціально-філософських дослідженнях впливу культурних факторів на розвиток економіки склалися два основних підходи: вивчення впливу на економіку окремих видів культури (моралі, політики, релігії та ін.) та вивчення економічної культури в цілому. Досліджуючи економічну культуру як одну з складових характеристик економіки, перш за все, необхідно виявити, які сутнісні характеристики культури як родового поняття увібрала в себе економічна культура. Це дозволить дослідити ті особливості, що притаманні цьому типу культури. Серед чималої кількості визначень культури найбільш перспективними є ті, що пов'язують її розуміння з діяльністю людини та нагромадженням і передачею між поколіннями соціального досвіду. Саме на діяльність – як головне джерело культури, звертають увагу Л. Губерський, В. Андрущенко і М. Михальченко. Вони відзначають, що зв'язок культури з людською працею, активною, перетворювальною діяльністю людей виявляє саме походження поняття «культура» (від лат. *cultura* – обробка, догляд, поліпшення) як обробка землі, землеробська праця. Дещо пізніше це слово набуло й переносного значення – просвітництво, виховання, освіченість. В. Даль об'єднує обидва трактування

цього слова: «культура, – пише він, – это обработка и уход, возделывание, возделка; образование умственное и нравственное...». Характерним є те, що в понятті культури простежується зв'язок із працею (обробкою землі, предметів людської праці загалом) та вихованням людини. Економічна культура виникає на певному етапі розвитку соціально-економічних відносин. Дослідження Т. Заславської та Р. Ривкіної засвідчують, що на ранніх етапах людської історії соціально-економічні відносини формувались під тиском суспільних потреб та інтересів. Відносини суспільного розподілу праці, зайнятості, господарчої незалежності (самостійності), розподілу робочих місць були пов'язані з тогочасними еталонами культури – цінностями, нормами, традиціями, що втілювались у певні норми економічної поведінки класів, соціальних груп та спільнот.

Поняття «економічна культура» є багатоаспектним, тому, в залежності від ракурсу, існують різні дефініції цього феномену. Економічну культуру можна розглядати в широкому (це опрідметнені матеріальні результати праці суб'єктів економічної діяльності; сукупність створених суспільством матеріальних і духовних засобів виробничої діяльності, економічні знання, вміння, навички, способи і форми спілкування людей, економічний інтелект) та у вузькому розуміннях (сукупність стереотипів, цінностей та норм особистісного й інституціонального характеру, що є регуляторами поведінки суб'єктів економічної діяльності (економічної людини), їх стратегій та взаємин у процесі економічної діяльності; типовий спосіб економічного мислення і діяльності народу, групи, індивідів). В економічну культуру включається також сукупність економічних інтересів, цінностей, норм, правил, умінь і навичок, які є регуляторами економічної поведінки, – іншими словами, економічна культура складається з поведінкових стереотипів і економічних знань. Під економічними навичками розуміються такі дії, що в результаті частих повторень людина виконує автоматично (наприклад, робота за комп'ютером, заощадження 10% від прибутків, оплата послуг, розрахунки кредитками, робота в системі он-лайн банкінгу, наприклад

Приват24, тощо). Економічні навички необхідні і для ділового спілкування, купівлі та продажу продукції, планування й організації своєї роботи, тощо. Здатність людини виконувати певну економічну діяльність або окремі економічні дії на базі економічних навичок називають економічними вміннями (організація свого робочого дня, розробка перспективного плану роботи на тиждень, місяць, рік, на 10 років). Економічний досвід набувається в результаті практичної діяльності, інколи навіть методом проб та помилок. На рівні економічної поведінки окремої людини економічна культура проявляється в наявності функціональної економічної грамотності, в знанні основ господарського життя не тільки сім'ї, підприємства (фірми), але і всього суспільства в цілому. Однією з головних складових рис економічної культури дослідники виокремлюють творчість. Творчо мисляча людина швидше і глибше засвоює економічні знання й здатна до оперативного та ефективного виходу з складних економічних ситуацій.

Питання сутності та особливостей формування економічної культури знаходяться в центрі наукових пошуків українських дослідників. Особливості формування економічної культури в українському соціумі аналізував Є. Борінштейн, С. Галушка. О. Лобко, досліджуючи роль економічної культури в інституційному перетворенні економічних відносин, приходять до висновку про те, що виникнення й становлення економічної культури є природнім процесом, який супроводжує розвиток економічних і соціальних механізмів у розвитку суспільства. Модель економічної культури як регулятора економічної діяльності запропонувала Г. Соколова. Економічна культура – це комплекс уявлень, переконань, звичок, стереотипів поведінки, які реалізуються в економічній сфері суспільства й пов'язані з економічною діяльністю.

Економічну культуру дослідники експлікують також як спосіб взаємодії економічної свідомості та економічного мислення, який регулює участь індивідів і соціальних груп в економічній діяльності та ступінь їх самореалізації в тих чи інших типах економічної поведінки. Це означає

формування минулим економічним досвідом певного стану економічної свідомості (і економічного мислення як форми його прояву) суспільства, соціальної верстви, соціальної групи, що втілюють цей стан в певній економічній діяльності (економічній поведінці). Економічна культура є більш широким поняттям, ніж поняття «економічна свідомість». Остання часто розглядається як одна з форм суспільної свідомості, що виникає як відображення соціально-економічних умов буття, і означає суб'єктивний світ економічного, тобто вона передбачає установки, орієнтації, цінності, мотивації, уподобання, тощо. Але економічна культура, крім елементів суб'єктивного світу, охоплює й такі компоненти, як норми й діючі правила гри, моделі масової економічної поведінки, вербальні реакції, економічну символіку та знакову систему, які виражаються не тільки словесно, але й іншими засобами та формами.

Здатність економічної культури, як частини культури взагалі, до самовідтворення і самооновлення пов'язується із економічною свободою. Взаємозв'язок економічної культури і економічної свободи в умовах ринку розширюється. Економічна культура як узагальнений економічний досвід людини в умовах ринку надає змістовності економічній свободі та творчості і забезпечує реальність вибору економічної поведінки. Разом з тим, економічна культура дає засоби і пропонує форми здійснення людиною її вільних творчих зусиль саме в сфері економіки. В умовах ринкової системи господарювання кожна людина самостійно вирішує проблеми: що вона хоче і може робити, як це треба робити, щоб отримати бажаний результат та чи буде її праця визнана суспільством – людина перебуває перед постійним вибором. Можливість мати вибір завжди була засобом і метою розвитку людства. Ринкова форма господарювання дозволяє здійснити вибір кожній людині.

2. В цілому, структуру економічної культури можна розглянути на декількох рівнях: економічні знання (знання про економічну систему, її роль, функції, рішення й дії, можливості й засоби впливу на прийняття рішень (когнітивні

орієнтації)); економічні почуття (специфічні узагальнені переживання людини стосовно ставлення до людських потреб, задоволення або незадоволення яких викликає позитивні або негативні емоції – радість, любов, гордість або сум, гнів, сором тощо, оцінні орієнтації); найбільш поширені в суспільстві моделі економічної поведінки. Інституціональна складова культури опирається на економічну свідомість, а особистісна складова – на економічне мислення. Економічна культура – це свого роду соціальний механізм, який відтворює еталони економічної поведінки. Економічна культура складається із цінностей інституціонального (на рівні держави, масової ідеології) й особистісного характеру, які тісно взаємопов'язані між собою.

Зустрічається й інший розподіл економічної культури за рівнями. Так, можна виокремити рівень трудової етики (цінність праці, відношення людей до праці); рівень професійного, наукового, інструментального та спеціалізованого знання (обумовлює раціональний тип економічної дії); рівень норм та нормативної регуляції поведінки (включає в себе професійні норми, професійну етику, рольові очікування, що відносяться до різних типів економічної поведінки, як-от: сітьовий маркетинг, лінійний бізнес, франчайзин, тощо).

Економічна культура виконує ряд важливих функцій у суспільстві. Серед них можемо назвати комунікативну (як засіб зв'язку членів суспільства з економічною системою країни в цілому). Ця функція транслює спадкоємність економічного досвіду, демонструючи зв'язки між поколіннями. І, як відзначає С. Матвеев, «...реалізує співробітництво всіх членів суспільства у вирішенні завдань економічної безпеки й національного самозбереження, економічного прогресу та національного відродження». Наступна функція – нормативно-регулююча. Її сутність у забезпеченні усталеності економічного життя шляхом систематизації економічної поведінки, можливості соціально-економічних суб'єктів конструктивно та своєчасно вирішувати економічні проблеми через структури економічних

інститутів. Інтеграційна функція проявляється в узгодженні суб'єктів економічного процесу, через соціалізацію молодих поколінь економічна культура породжує певний консенсус у суспільстві. Інноваційна функція – в сприйнятті нових елементів культурного досвіду, утворенні нових форм господарювання. При збереженні основних базових цінностей країни одночасно забезпечується її саморозвиток та видозміна. Ця функція ще проявляється в оновленні соціально-економічних цінностей та норм шляхом вироблення нових норм в рамках самої культури чи запозиченні з інших. Селекційна функція виражається через накопичення, збереження та відбір тих цінностей та норм, які необхідні для розвитку економічної поведінки суб'єктів розвитку економіки. Трансляційна функція проявляється в тому, що економічна культура виконує роль сегменту так званої соціальної пам'яті суспільства, який включає історію розвитку економічних відносин країни, й передає з минулого в сучасне і в майбутнє ті соціально-економічні цінності, норми, правила, зразки поведінки, що були властивими нашим пращурам в силу об'єктивної економічної та політичної ситуації в історії нашого народу. Виховна функція спрямована на економічне виховання підростаючого покоління. Крім вище перелічених, хочемо акцентувати увагу на такій функції економічної культури, як функції мотивації господарської (виробничої, трудової, підприємницької, фінансової, комерційної, споживчої, тощо) активності; духовної і етичної легітимізації економічного успіху за допомогою засвоєння на особовому рівні цінностей і норм господарської етики та формування на інституційному рівні системи відносин між суспільством в цілому і підприємництвом як його підсистемою, елементами якої є меценатство, добродійність, концепції соціального служіння бізнесу, а також «піар»; регуляції відносин усередині системи господарства за допомогою формування систем менеджменту, ділової культури і етики. Цю функцію досить детально розглядає у своїх роботах Г. Соколова.

Українські дослідники зверталися до експлікації базових елементів економічної культури. Зокрема, І. Розпутенко, С. Матвеев розглядали та

аналізували основні компоненти економічної культури. Так, під економічними цінностями розуміються загальноприйняті уявлення відносно цілей, яких повинна прагнути людина в економічній діяльності. Вони функціонують у формі ідеалу, основоположних принципів мислення і є ідеальними критеріями оцінки економічних подій, явищ і процесів. До економічних цінностей можуть бути віднесені «рівність», «багатство», «гроші», «економічна свобода», «індивідуалізм», «прибуток» тощо. Кожному суспільству, навіть окремим соціальним групам в межах одного й того ж суспільства, притаманна своя ієрархія цінностей. Якщо для когось найвищим благом є багатство, та для інших – це може бути «чиста совість». В одних суспільствах приватна власність може розглядатись як умова здійснення економічної і соціальної свободи індивіда, в інших – як соціальне зло, яке породжує соціальну нерівність і конфлікти. Так, можна згадати історію філософії та погляди соціалістів-утопістів, які вважали причинами всіх бід у суспільстві «лиху приватну власність», і тезу макіавеллізму, за якою «люди скоріше простять смерть батька, аніж втрату спадщини».

Наступним елементом є економічні ідеали (вироблені економічною свідомістю й наявні в ній узагальнені уявлення про досконалість у сфері економічного життя), вони являють собою мрію та вірець, до якого прагнуть люди. Наприклад, сучасні механізми ринкової економіки в західному світі виникли шляхом наближення до ідеалу. Сьогодні вони закріплені в юридичних та економічних легітимних нормах, які регулюють поведінку суб'єктів економічного процесу. Ідеали відображують практичний досвід економічної діяльності даного конкретного соціуму й зазнають соціально-історичної конкретизації. Слід відрізнити реальні цінності соціуму від ідеалів, які формулюються у вигляді ідеологічних конструкцій. Останні можуть успішно виконувати функцію консолідації та орієнтації соціальної спільноти лише в тому випадку, коли вони адекватно відображують мотивацію її колективної економічної діяльності.

Економічні норми – загальні шаблони, які регулюють економічну поведінку в певному напрямку. Це система поведінкових очікувань того, як люди мають діяти в економічній сфері. Економічні норми народжуються в економічній сфері й обслуговують певні економічні відносини. Наприклад, такою нормою в СРСР був «принцип оплати за працею», закріплений в Конституції країни, він використовувався на практиці і втілювався в масовій свідомості населення. Однак є норми, які не виникають в економічній сфері, але потім набувають економічного змісту. Так, загальна моральна норма соціальної справедливості залежно від економічної системи тієї чи іншої держави набувала економічного змісту різного характеру. У капіталістичних системах вона розглядалася і втілювалася на практиці як рівність можливостей, а в соціалістичних країнах гасло «кожному за здібностями, кожному за працею» у реальному житті зводилося до культивування зрівняльної психології.

Норми в економічній сфері можуть функціонувати на рівні формально-правової надбудови як постанови держави, офіційні правові документи (закони, вказівки, накази) щодо регулювання економічних відносин у країні. Для того щоб ці норми вийшли з розряду декларативних, вони повинні стати елементом повсякденних соціально-економічних практик, тобто повинні успішно функціонувати на рівні масової поведінки суб'єктів економічного процесу. Тому важливо, щоб за змістом норми, які розробляються на державному рівні, були адекватними до умов їх здійснення, наближені до реального життя, відповідали масовим очікуванням громадян, їх моральній свідомості, оскільки економічні норми, які в принципі не можуть бути виконаними, підривають саму ідею обов'язковості виконання норм.

Під економічними стереотипами розуміються спрощені, схематичні, деформовані та ціннісно-орієнтовані уявлення про економічні об'єкти, явища та процеси. Відмітними рисами стереотипу є: персоніфікація явищ (причина тих чи інших явищ пов'язується з діяльністю конкретної особи або певної групи); сильне емоційне забарвлення сприйняття та інтерпретації явищ (як

правило, різко негативне або позитивне ставлення до чого-небудь чи до когонебудь); ірраціональність (як правило, факти, які суперечать стереотипу, не беруться до уваги або з обуренням відхиляються); усталеність (стереотип є статичним, незмінюваним і здатним до самозбереження навіть у ситуації, що радикально змінюється). Стереотипи сприяють формуванню економічної ідентичності, розділяючи соціальний світ на «своїх» і «чужих» (мафія, влада – простий народ). Економічні стереотипи забезпечують в тій чи іншій області економічної діяльності стабільні «правила гри», що дублюються та повторюються протягом тривалого періоду часу, і таким чином спонукають індивідів діяти певним фіксованим чином. Існує два способи формування економічних стереотипів: перший пов'язаний з накопиченням індивідуального досвіду та його закріпленням у вигляді стійких емоційно забарвлених уявлень про предмети чи явища, що фіксуються в підсвідомості індивіда та визначають його спосіб мислення, а другий пов'язується з більш-менш усвідомленим прийняттям зовнішніх за відношенням до індивіда уявлень, які він засвоює в процесі соціалізації. Тим самим, економічні стереотипи виступають в ролі мисленнєвої програми формування, зберігання, відтворення алгоритмів сприйняття та оцінки різноманітної (економічної, політичної, культурної, тощо) інформації, яка зумовлює стійкі моделі економічної поведінки людини в сфері виробництва, розподілу, та споживання матеріальних і духовних благ.

Економічна міфологема – це статичний образ, який ґрунтується на віруваннях і дає змогу систематизувати та інтерпретувати факти й події, не зовсім зрозумілі за змістом, структурувати колективні уявлення про теперішнє і майбутнє. Значний інтерес становить також інтерпретація міфу в рамках аналітичної психології К. Юнга, згідно з якою міф є проекцією колективного несвідомого (архетипів) на ті чи інші реальні об'єкти. У певних критичних ситуаціях можлива активізація, оживлення архетипів, і тоді їх перенесення на економічні об'єкти стає джерелом колективних економічних міфів. Міфологема, у тому числі й економічна, виникає тоді, коли група або

більша частина суспільства стикаються з новими, незрозумілими й невідконтрольними їм явищами, які становлять явну або приховану загрозу її існуванню. Саме тому розквіт міфологем здебільшого здійснюється в періоди соціальних потрясінь, глибоких криз суспільства, війн, революцій тощо. Економічні міфологеми, які набувають масового поширення, справляють потужний вплив на перебіг соціальних та економічних перетворень.

Представляє інтерес класифікація міфологем, яку наводить І. Дідук на прикладі мультфільмів та телепередач для дітей, наприклад, навчальна міфологема спрямована на збагачення раннього розвитку дитини (наприклад, «Уроки тітоньки Сови»). Конвенційна міфологема містить у собі важливі універсали людського буття, морально-етичні постулати, критерії чесності, правди, добра («Як левеня і черепаха співали пісню», «Пригоди Чебурашки», «Пригоди кота Леопольда», «Вінні-Пух і все-все-все», «Мийдодір» тощо) та інші. Кожен народ і кожна нація продукує свої міфологеми, що фіксують у раціональних та ірраціональних формах соціально-економічні архетипи й породжують масові очікування, уявлення та орієнтації. Наприклад, такий феномен, як «американська мрія» (мрія про краще життя, уявлення про Америку як країну рівних і необмежених можливостей).

С. О. Матвеев зазначає, що економічні звички й рутини, як елемент економічної культури, обумовлюють вибір найбільш зручних і досить поширених засобів групової економічної діяльності. Виникнення звичок і залучення людини до загальних правил поведінки є результатом як відносно пасивної і навіть несвідомої імітації, тобто неусвідомлюваного процесу наслідування інших людей, так і результатом вільного свідомого вибору. Розглядаючи найбільш поширені та вкорінені економічні звички в Україні, не можна не назвати корупцію, про яку мова вже йшла.

В наукових доробках зустрічаємо й дещо інший підхід до цього питання. Економічна культура, разом з економічною свідомістю, економічним мисленням, економічними інтересами, соціальними стереотипами, розглядається відособлено, в якості передумов економічної

поведінки. Свідомість людини є основою її психічного буття, а діями керує воля. Якщо свобода волі обмежується чи навіть знищується, то руйнується відчуття власної відповідальності, людина поступово стає бездушною машиною. Економічну свідомість та поведінку вивчають біхевіористи (необіхевіористи), представники аналітичного методу. Економічна свідомість є складовою частиною індивідуальної чи суспільної свідомості: це рівень психологічного сприйняття економічних процесів, формує реакції чи відповідну поведінку людини. В процесі розвитку суспільства економічна свідомість поновлюється, особливості господарської діяльності відтворюються в свідомості та впливають на інші компоненти – моральний, правовий, релігійний, естетичний. В економічній свідомості слід шукати витoki повсякденної поведінки громадян, які детермінуються імпульсами свідомості. Економічна свідомість включає емоції та почуття, що надають забарвлення ринковим процесам купівлі-продажу; економічну перцепцію (специфіку сприймання грошей, цінних паперів, дорогоцінних металів тощо); уявлення людини, які відображують та надають сенсу реальності (картини світу); на сучасному етапі економічна перцепція є необхідною складовою маркетингу та реклами.

Економічна свідомість, як системна складова свідомості в цілому, є вищим рівнем психічного відображення економічних відносин людиною. Специфіка економічної свідомості полягає в тому, що вона формується пізніше за всі інші види свідомості, в процесі економічної соціалізації. До основних компонентів структури економічної свідомості відносять економічні емоції та почуття, економічні уявлення та економічне мислення, економічні мотиви, норми, цінності та інтереси. До економічних емоцій науковці зараховують акизитивні (від франц. *acquisition* – придбання), вони забарвлюють процеси купівлі, колекціонування, як кажуть в народі, особливо вони є цінними для жінок, які отримують позитивні емоції, коли в них поганий настрій, покупки привносять відчуття щастя. Праксичні емоції виникають у зв'язку з успішністю чи неуспішністю діяльності, виражаються

у відчутті напруги, зацікавленості роботою, задоволенні результатами своєї праці тощо. Гностичні емоції (від грецького *gnosis* – знання) називають ще інтелектуальними почуттями: в новому невідомому відшукати зрозуміле, знайоме, ці емоції проявляються в відчутті подиву, ясності, бажанні подолати протиріччя, тощо. Глоричні емоції (від лат. *gloria* – слава) пов'язані з потребою в самоствердженні, слави, визнання, поваги. Пугністичні (від лат. *pugna* – боротьба) супроводжують подолання небезпеки, на основі якої виникає інтерес до боротьби. Це жага гострих відчуттів, захоплення небезпекою, ризиком, почуття спортивного азарту, «спортивна злість», гранична мобілізація своїх можливостей. Гедоністичні емоції виникають від відчуття комфорту, задоволення. Альтруїстичні, комунікативні, естетичні, романтичні емоції можуть, на наш погляд, супроводжувати економічну поведінку, однак дотично, і не є визначальними.

Економічні уявлення створюють так званий «економічний образ» як комплексну систему суб'єктивного відображення об'єктивної економічної реальності. Економічне мислення ж І. Макін взагалі розглядає як форму прояву економічної свідомості в конкретній суспільній ситуації. Економічне мислення тісно пов'язане з економічними стереотипами, про які ми вже згадували вище.

Розрізняють економічне мислення шаблонне (рішення приймається на рівні здорового глузду) і творче (пов'язане з виробленням нових методів розв'язання певних завдань та досягнення мети, критичний підхід до існуючих економічних форм, тощо). Економічне мислення і економічна практика перебувають у діалектичній взаємодії, тобто взаємообумовленості, взаємопроникненні, взаємозбагаченні. Економічному мисленню властиві свої закони розвитку і внутрішні суперечності, відносна самостійність у межах системи мислення людини взагалі. Економічна освіта й виховання узагальнює раціональні ідеї, положення світової економічної думки, адекватно відображує реалії дійсності та передбачає тенденції їх розвитку. Формування економічного мислення опосередковується теоретичним і

емпіричним рівнями пізнання, і визначається взаємодією суб'єкта й об'єкта економічної дійсності.

Економічні мотиви, норми (про них вже ми говорили вище), цінності та інтереси виконують спонукальну та регулятивну функцію економічної поведінки. Наприклад, економічні мотиви (жадібність, економія, конкуренція, накопичення багатства, тощо) зазвичай узагальнюються в три групи: мотиви діяльності, споживання й накопичення, інвестування. Економічні цінності – це прийняті в суспільстві (або в окремих групах) стійкі уявлення про те, які економічні блага (зв'язки, влада, статус, гроші, тощо) є найбільш важливими або, навпаки, неважливими. Економічні ж інтереси (як форма виявлення економічних потреб) виражають економічну корисність, відображують реальні причини та глибинні стимули економічної поведінки людини.

Інновації відіграють значну роль у трансформації економічної культури. Зокрема, можна виокремити запозичену (прийняття еталонів ззовні) трансформацію, спонтанну (інновація виникає за рахунок внутрішнього розвитку), стимульовану (виникає під впливом зовнішніх імпульсів). Власне це три шляхи оновлення економічної культури. Україні, що намагається побудувати нову економічну систему, необхідно визначитись з вибором шляху. Або ж так і будемо тупцювати на місці, а це означатиме уповільнення розвитку, гальмування, відставання.

В умовах ринку людина має більше шансів, ніж при інших формах господарювання, самостійно вибрати шлях для поліпшення свого життя, кращого і найповнішого задоволення своїх потреб. Проблема вибору для кожної людини є проявом і здійсненням найвищої цінності людини – свободи. Формою свободи в сфері економіки є економічна свобода. Економічна культура відображає рівень економічної свободи, характеризує потенціал ринкової економіки. Взаємозв'язок економічної культури і економічної свободи в умовах ринку розширюється і здійснюється у своїй багатовимірності та багатогранності. У поєднанні з економічною культурою,

економічна свобода проявляється у формі самоствердження суб'єктів ринкової економіки та розгортання їх можливостей, а отже, у розширенні та збільшенні потенціалу ринкової економіки. Свобода економічного вибору – це прояв свободи в економічній сфері, можливість та здатність самостійно приймати рішення про види і засоби економічної діяльності. Економічна свобода слугує фундаментом розвитку ринку і розвитку економічної людини.

Розуміючи під національною культурою сукупність символів, цінностей, норм, взірців поведінки, вірувань, що характеризують конкретну спільноту (народність, націю) певної держави, країни, хочемо відзначити, що в умовах поліетнічності України, і, зокрема, особливо Одещини, національна культура включає субкультури національної більшості та субкультури національних меншин. Згідно з цим принципом культурного релятивізму, який проголошує абсолютну самотність будь-якої культури, в тому числі й української, зрозуміти останню можна лише у власному контексті, враховуючи історію. Економічна культура обумовлюється специфічними соціально-економічними процесами і, у свою чергу, впливає на всю сукупність економічних процесів певного суспільства. Кожній економічній системі відповідає особлива базова модель економічної культури, яка в конкретній країні проявляється в національних специфічних формах.

В історії нашої держави – України – досить довго панувала планова командно-адміністративна економіка, що обумовлювала патерналістський тип економічної культури, серед провідних ознак якої Н. Фединець виокремлює патрон-клієнтські відносини (державна є патроном, а населення – його клієнтом, перший пропонує свій захист і забезпечує залежним від нього клієнтам доступ до дефіцитних ресурсів, клієнти забезпечують за це підтримку патрона); зрівняльна психологія (зрівняльний принцип розподілу благ, оплати праці, нарахування пенсій, об'єктивна неможливість піднятися вище загальноприйнятого рівня життя, що не сприяє розвитку трудової мотивації робітників); мінімалістська трудова стратегія (гарантованість найважливіших матеріальних благ є досягненням соціальної політики

патерналістських держав, але вона обумовлює звичку до цього, до страхування від крайньої бідності незалежно від економічної діяльності людини (кількості та якості праці, кваліфікації, ініціативності, заповзятливості), а на рівні масової свідомості формуються установки на соціальне утриманство); консерватизм (нездатність швидко пристосовуватися до інноваційних тенденцій, які б збагачували економічну культуру та сприяли розвитку економічних відносин); економічна детренованість (нежиттєздатність індивіда в інших економічних структурах, крім патерналістських); ціннісно-раціональний характер (ігнорування вартісних прагматичних оцінок економічної діяльності людини і абсолютизація моральних).

3. Після розвалу Радянського Союзу поступово курс було взято на ринкову економіку, яка почала пристосовувати старі соціальні інститути до нових умов існування. Формування нової економічної культури ринкового типу відбувається в умовах сьогодення в конфліктах з минулим, так як більшість людей так і не змогли перелаштуватися на новий спосіб життя, так і чекають значних благ та піклування зі сторони держави, про що слід забути і будувати своє життя по-новому. Серед особливостей пострадянської економічної культури українські дослідники виділяють фрагментарність (виявляється в сполученні особливостей прояву елементів традиційно українських, радянських (цінностей патерналістської культури) і модерністських (цінностей капіталістичної культури, які запозичуються разом із західними ринковими інститутами); гетерогенність (існування багатьох класових, національних, регіональних, конфесійних та інших субкультур); конфліктність (відсутність базового консенсусу в суспільстві щодо економічних цінностей, високий ступінь напруженості між соціально-класовими угрупованнями); амбівалентність (виявляється в одночасному підтриманні різних економічних цінностей).

Сучасна економічна людина характеризується ринковою економічною культурою. Серед її основних ознак українські дослідники виокремлюють

економічний раціоналізм (здатність здійснювати економічні дії, які мають на меті економічну вигоду); інноваційність (здатність засвоювати і застосовувати нові моделі як у технології виробництва, так і в управлінні економікою); різноманітність моделей економічної поведінки (співіснування державних форм господарювання з приватними, великих корпорацій з дрібними підприємствами, розмаїття галузевої структури економіки); висока суб'єктність (значний вплив «людського фактору» (власників підприємств, власників капіталу та ін.) на розвиток економіки); орієнтація економічних суб'єктів на інституціональні цінності (незалежно від національних та інших розбіжностей між країнами, у кожній із них діють політичні, моральні, релігійні та інші загальнонаціональні традиції та цінності, які обмежують вплив егоїстичних інтересів на економічну поведінку); висока культура партнерських трудових відносин (усталені засоби узгодження інтересів різних учасників трудових процесів – держави, роботодавців, профспілок, політичних партій, різного роду суспільних організацій; конструктивні форми взаємодії між зацікавленими суб'єктами трудових відносин і державою; існування правових форм контролю й корекції всієї системи партнерських відносин); висока трудова мораль (поширення та підтримка орієнтації суб'єктів економічних відносин на чесність, відповідальність, дисциплінованість, високу якість праці); законослухняність (додержання учасниками економічних процесів чинних правових норм); політична нейтральність економічної культури (незалежність ринкової культури від політичних партій і груп, політична незаангажованість, яка обмежує до деякої міри вплив політики, політичних потрясінь на економічний розвиток).

Економічним типом людини ринкової економіки визначається, зазвичай, підприємницький тип особистості. Вітчизняні науковці, зокрема, О. Леонт'єв, підприємництво характеризують з точки зору діяльнісного підходу, а тому, як і будь-яка діяльність, має певну структуру, включає мету, потреби, мотиви, предмет, знання про нього, способи та засоби досягнення мети, умови діяльності. Цілісний образ підприємця одним з перших

запропонував Й. Шумпетер, виокремив три підприємницьких мотиви – потреба в плануванні, впливі та владі, матеріалізується в нагромадженні майна; прагнення до перемоги, успіху в суперництві та з самим собою; радість творчості. Відомий філософ та соціолог М. Вебер головними рисами підприємця виокремлював готовність до ризику, духовну свободу, волю, наполегливість, наявність різноманітних ідей, вміння згуртовувати людей навколо спільної діяльності. В. Зомбарт в портреті підприємця наголошує на розвинутій інтуїції, компетентності, перспективному мисленні та комбінаторному обдаруванні в інтелектуальному блоці, здібності та готовності до соціально-лояльного спілкування з іншими людьми й умінням йти «проти течії», таланті координатора зусиль працівників в комунікативному блоці, схильності до ризику, прагненні перемагати, потреби в самоактуалізації та суспільному визнанні, переважання мотиву досягнення над мотивом запобігання невдачі в мотиваційно-вольовому блоці. Тип особистості ринкової економіки представлений в аналізі типів соціального характеру Е. Фромма. Мислитель відзначає, що «ринок» як соціально-економічна альтернатива старого світу породжує психологічний феномен «ринкова орієнтація характеру», в якій підкреслюється значення «особистісного ринку», що інтенсивно розвивається. Його суть полягає в тому, наскільки добре людина вміє продати себе на ринку, настільки привабливою є її «упаковка». Щоб досягти успіху, мало володіти уміннями, розумом, майстерністю та порядністю, успіх залежить від здатності вступати в конкурентну боротьбу з подібними собі. Ф. Найт наголошує на невизначеності як «середовищі» діяльності підприємця, і необхідність зануритись в неї виникає тоді, коли економічна ситуація не може бути типізованою на підставі минулого досвіду та невідомого ймовірного характеру подій.

Наприклад, заслуговують на увагу дослідження економічної культури особистості, що спираються на культурно-діяльнісну методологію. Одним з ключових понять стає нормативний образ людини, яка існує на рівні

індивідуальної і суспільної свідомості у будь-якій культурі як провідник економічних цінностей, у тому числі, що визначає особливості економічної соціалізації. Стверджується, що різні системи економічних цінностей несуть в собі особливості різних типів особистості: «Нормативний канон людини економічної культури виявляється у функціонуванні економічного типу людини як втіленні рис особистості, що відповідають вимогам економічної системи суспільства». Порівняння економічних цінностей різних економічних систем допомагає виявити риси економічних типів, отже, типове в економічній людині певної культури. Наприклад, позначити колективну орієнтацію в радянському типі економічної культури, індивідуалістичну – в ринковому. Відомо, що способи господарської діяльності в радянській економічній системі були жорстко регламентовані, отже, домінував визначений, санкціонований державою набір типів економічної поведінки. Ринковий тип економічної культури орієнтований, передусім, на підприємництво.

Економічна культура формується в процесі економічної соціалізації (детальна інформація в наступному підрозділі). Комбінації психолого-економічних якостей особистості відображують особливості «нормативної моделі економічного типу людини, і ці якості зумовлюють входження її в «світ економіки». Тому економічна культура особистості – це не просто економічні знання, економіко-фінансова грамотність та інші навички, а, перш за все, особистісні якості, завдяки яким людина здатна діяти в економічному просторі. Їх людина набуває в процесі засвоєння цінностей, які є носіями нормативного образу людини економічного типу певної культури суспільства». Нормативна модель економічної людини ринкової економіки розглядається як модель «підприємницького типу особистості» і включає такі структурні елементи (диспозиції), як ініціативність, наполегливість, готовність до ризику, цілеспрямованість, управлінські якості, незалежність, прагнення до самореалізації, обізнаність, відповідальність.

Українські дослідники В. Москаленко та О. Міщенко в результаті емпіричних досліджень виокремили два типи економічної культури студентської молоді: «культура економічної активності» та «культура економічної пасивності». Представники першого типу досить чітко уявляють показники економічного успіху, зорієнтовані на перехід до більш високих стандартів матеріального споживання, очікують від здобуття успіху можливості впливати на інших людей та мати безтурботне життя; вбачають у сімейних негараздах суттєву перешкоду досягненню економічного успіху, досить високо оцінюють власну економічну успішність (поступ, перспективи), вмотивовані на досягнення, схильні до розумного ризику, гнучкі та різнобічно адаптовані. Однак, серед них більше тих, хто готовий заради великих грошей переступити закон або взятися за справу, пов'язану з порушенням законодавства. Представники другого типу належать до «культури економічної пасивності», – вони менш чітко уявляють показники економічного успіху, серед них менше зорієнтованих на перехід до високих стандартів матеріального споживання, менше тих, хто сподівається отримати від здобуття економічного успіху можливості впливати на інших людей; ці люди нижче оцінюють власну економічну успішність, слабше вмотивовані на досягнення успіху, менш адаптивні і менш схильні до ризику. Серед них менше тих, хто готовий заради 1 млн. доларів переступити закон або взятися за справу, пов'язану з порушенням законодавства. В результаті емпіричного дослідження образу соціальної групи підприємців методом випадкової вибірки (понад 5000 осіб) було виокремлено позитивний та негативний образ підприємців. Перший – уособлює раціональних господарів, що вміють правильно розпоряджатись грошима, інвестують кошти в базові галузі промисловості, це добрі люди, які, з одного боку – піклуються про своїх працівників, а з іншого – вміють працювати. Негативний образ соціальної групи підприємців уособлює людей, що займаються простою та непрестижною справою, наприклад, перепродажем в комерційній діяльності,

відмиванням грошей, отримують прибутки за рахунок шахрайства та шарлатанства.

З економічною культурою має тісні зв'язки національний менталітет. Він відображує глибинний рівень колективної та індивідуальної свідомості, сукупність готовності та установок індивіда чи соціальної групи до дії, мислення, відчуття та сприймання світу певним чином. Формування менталітету залежить від традицій, культури, соціальних структур, середовища. Формуючись історично, менталітет визначає національну модель економічної та соціальної поведінки – культуру споживання, виробництва та відповідні мотивації.

Економічне мислення як процес ідеального відображення суб'єктом пізнання економічних процесів і явищ (завдяки якому людина адекватно уявляє економічну дійсність, розвиває механізм координації економічної поведінки), тісно взаємодіє з економічною (господарською) культурою. Вона відноситься до особливої соціалізованої сфери діяльності людини, «обробленого» нею місця існування. Її, як правило, пов'язують з формуванням, організацією і відтворенням відносин між членами суспільства, які виникають і складаються в спільній діяльності, спрямованій на життєзабезпечення і задоволення первинних потреб у їжі та житлі, а також потреб у інших товарах і послугах.

Економічна культура як система цінностей і фактор організованої, збалансованої господарської діяльності сприяє лояльному ставленню до будь-якої форми власності та видів господарського обміну, створення рівних умов для розвитку громадянської ініціативи в усіх сферах економічного життя країни. У дослідженнях про вплив культурних чинників на розвиток економіки склалися два основних підходи: вивчення економічної культури в цілому і вивчення впливу на економіку окремих видів культури (моралі, політики, релігії та ін.). У дослідженні сутнісних характеристик економічної культури найчастіше підкреслюються і аналізуються як найважливіші ті, що

пов'язують її розуміння з діяльністю людини, накопиченням і передачею між поколіннями соціального досвіду.

4. Значна увага, на наш погляд, має бути приділена формуванню страхової економічної культури українців. Питання забезпечення життя не є новим в науковому дискурсі, однак, має надзвичайну актуальність в умовах сьогодення. Необізнаність населення з перевагами, які надає «лайфове» страхування, на жаль, призводить до руйнівних наслідків, адже програми накопичення дають можливість захистити свої сім'ї від різного роду небезпек, накопичити кошти для себе самого в надійному місці, зібрати кошти на навчання своїх дітей, тощо. Переваг лайфового страхування дуже багато, однак, у незначній частини українців вони є, в той час, як Європі кожен має їх декілька. Перше, з чим стикаються фінансові консультанти – недовіра людей. Цьому, звичайно, є пояснення: гіркий досвід втрати грошей на «книжках» при розвалі Радянського Союзу в багатьох взагалі відбив бажання накопичувати, втрата своїх статків через бажання їх примножити в фінансових пірамідах також явище, поширене в нашому суспільстві. Через низьку економічну культуру люди не знають, де можна зберігати свої гроші, щоб це було надійно, і як їх можна примножити. Особливо гостро постає питання пенсійного забезпечення. Насамперед, це пов'язане з демографічною ситуацією в країні, адже на сьогодні на одного платника податків 3 пенсіонери. І, звичайно, друга причина – тіньова економіка, наслідком якої є видатки заробітної плати «в конвертах», з яких не сплачуються податки. Армія пенсіонерів є значним тягарем для країни, адже в період «бєбі-буму» (після Великої Вітчизняної війни, з 1945 р. по 1960 рр.) майже в кожній родині народжувалося по 5 – 10 дітей, сьогодні всі масово виходять на пенсію. На 2017 р. Кабінет міністрів затвердив бюджет Пенсійного фонду з дефіцитом 141,5 млрд. гривень. «Взагалі бюджет Пенсійного фонду зростає порівняно з 2016 р., де у нас було 257 млрд. гривень, до 284 млрд. гривень», – заявив міністр соціальної політики Андрій Рева. За його словами, обсяг дотації, яка з державного бюджету направляється до Пенсійного фонду,

знижується з 145 млрд. до 141,5 млрд. гривень. Тим самим, ми бачимо, що накопичувальна солідарна система є неефективною, тому слід кожному піклуватися про себе. Особливо актуальним це завдання є для сучасної молоді в Україні.

Філософія накопичення має давню історію. Так, наприклад, автор відомої книги «Найбагатша людина Вавилону» Дж. Клейсон говорив про те, що процвітання нації залежить від фінансового благополуччя кожного громадянина. Питання страхування, в основному, підіймаються в економіці, й під страхуванням розуміють особливий вид економічних відносин, мета яких – забезпечити страховий захист людей від різного роду небезпек. Історія страхування нараховує тисячоліття, адже питання грошей завжди було актуальним. Справжньою колискою стародавньої мудрості, що вміщує цінні знання про накопичення, був древній Вавилон. Сьогодні руїни Вавилонії – головна археологічна пам'ятка Іраку. Вони розташовані недалеко від Багдада, на березі найбільшої західно-азіатської річки Євфрат, саме там, де, на думку вчених, колись розташовувався найбільший центр торгівлі. Перші згадки про нього датуються XXIII ст. до н. е. У 1926 р. Дж. С. Клейсон, про якого ми вже згадували вище, написав книгу «Найбагатша людина Вавилону», яка стала справжньою класикою сучасної економічної літератури, і, зокрема, філософії грошей та філософії накопичення, перевидається на різних мовах світу. Це нарис про економію і фінансовий успіх в формі притч Стародавнього Вавилону. Джерелами, якими користувався мислитель, стали стародавні клинописні таблички, що датуються вавилонської епохою і знайдені на території Межиріччя. В них один із стародавніх переписувачів відобразив мудрість вавилонських торговців, лихварів і просто ділових людей того часу. Також ця інформація підтверджена Британською асоціацією археологів, які стверджують, що науковець не одноразово звертався до них за допомогою перекласти уривки давніх текстів. Пересічні громадяни України ще зі школи починають вивчати різні закони, більшість з яких в повсякденному житті їм взагалі ніколи не знадобляться. А ось філософія

накопичення, насамперед, полягає в дотриманні законів грошей, про які рідко хто знає. І сьогодні закони грошей ті ж, що правила світом капіталу ще в Стародавньому Вавилоні шість тисяч років тому: 1. Золото тягнеться до того, хто відкладає десяту частину свого заробітку, забезпечуючи майбутнє собі та своїй родині; 2. Золото працює в повну силу на мудрого господаря, який вигідно вкладає його в справу; 3. Золото потребує захисту, а тому вважає за краще обережність і поради мудрих людей; 4. Золото не любить, коли його змушують працювати в тій області, де людина не обізнана; 5. Золото вислизає від тих, хто вкладає його в авантюрні або непродумані проекти, втілюючи романтичні мрії про багатство. Найголовнішим є перший. З будь-якого заробітку слід відкласти 10 %. «Полюби ближнього свого, як самого себе», – говорив пророк Мойсей в П'ятикнижжі. Саме цей вислів і визначає основні моральні обов'язки людини по відношенню до Бога, суспільства і самого себе. Економічна людина у фінансовому плані піклується про себе, своїх дітей, свою сім'ю. А для цього в неї має бути належним рівнем розвиненою страхова культура.

Страхова культура суспільства умовно розділяється на страхову культуру населення та страхову культуру юридичних осіб. Стосовно нашого дослідження мова йде, звичайно, про перше значення. Українська дослідниця О. Журавка проаналізувала основні підходи до визначення страхової культури, узагальнено які можна представити наступним чином: по-перше, страхова культура в широкому розуміння відображує найбільш загальні суттєві ознаки, зв'язки й відносини страхової діяльності; по-друге, цей термін позначає рівень знань клієнтів і використання ними різних страхових інструментів; по-третє – це процес розповсюдження серед населення знань і навичок, необхідних для користування страховими послугами; по-четверте – це рівень пізнання суспільства і його процесів, а також широта кругозору, що сприяють з'ясуванню суті та значення страхування, що дозволяє впроваджувати і використовувати його в суспільному житті. Ми ж в рамках дослідження моделей поведінки економічної людини розуміємо під

страховою культурою особистості складову ринкової економічної культури, що включає знання, переконання, звички, пов'язані з питаннями забезпечення свого життя та своєї сім'ї.

Накопичувальні програми, які людина відкриває для себе та своїх дітей, є в умовах сьогодення України просто необхідними. Держава запроваджує трирівневу пенсійну реформу, заохочуючи своїх громадян самим піклуватися про свою старість. Під час проведення ряду навчальних соціологічних досліджень стосовно пенсійної реформи в Україні, було зроблено деякі узагальнення, зокрема серед них констатуємо такі висновки: низький рівень поінформованості про пенсійну реформу, тільки 4% населення обізнані з намірами запровадити накопичувальні складники пенсійної системи; низький рівень довіри до системи пенсійного забезпечення: 70% українців не вірять, що матимуть достатній дохід після виходу на пенсію; пасивна позиція щодо власної пенсії та сподівання на державну опіку; байдужість до питань пенсійної реформи та низький рівень знань про політику у сфері пенсійного забезпечення; незадоволеність чинною системою пенсійного забезпечення, зокрема сприйняття несправедливості цієї системи; нерозуміння фінансових джерел пенсійного забезпечення (наповнення бюджету Пенсійного фонду, діяльність недержавних пенсійних фондів); невпевненість у фінансовій стабільності Пенсійного фонду, що створює відчуття незахищеності у разі змін у пенсійній системі.

Формування економічної культури відбувається в рамках процесу економічної соціалізації, обумовлюється економічними цінностями суспільства в цілому й потребо-мотиваційною сферою економічної людини зокрема; відображує можливості засвоєння і вибору необхідних економічних цінностей та їх інтеріоризацію у внутрішні детермінанти економічної поведінки. Тим самим, входження індивіда в систему зв'язків та відносин економічної сфери суспільства значною мірою визначається його економічною культурою, остання ж виступає результатом економічної соціалізації та підґрунтям соціальної практики.

ТЕМА 12. ЕКОНОМІЧНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ

ПЛАН

1. Специфіка економічної соціалізації.
2. Поняття соціалізації.
3. Соціалізація та виховання.
4. Форми економічної соціалізації.

1. Процес економічної соціалізації відбувається успішніше за умови узгодження вимог суспільства з системою потреб економічної людини. На кожному етапі розвитку особистості її рівень економічної культури буде різний. В процесі економічної соціалізації формується економічна культура як послідовне, поетапне включення людини в різні сфери соціально-економічного простору, що відповідають її можливостям та віковим потребам. Рівень економічної культури визначається стратегіями економічної поведінки, якої вимагають ті умови соціально-економічного простору, в яких реалізується економічна життєдіяльність індивіда. Економічна культура формується в процесі економічної соціалізації через інтеріоризацію образу «економічної людини», який втілений в економічній культурі суспільства як її відбиток. Зміни соціальних умов викликають зміни економічних цінностей суспільства, відповідно, змінюється модель економічної людини. Система економічних цінностей українського суспільства визначається його ідеологією, історією, способом життя та особливостями економічних стосунків.

Тривалий час питаннями економічної соціалізації займались, в основному, зарубіжні вчені, теоретичні та практичні аспекти економічної соціалізації розкриваються у працях А. Вяткіна, О. Дейнеки, Х. Диттмари, Є. Козлової, В. Попова, О. Щедріної, В. Хащенко та ряду інших дослідників. Фактор самоствердження в соціалізації розглядав М. Цибра. Серед ключових аспектів дослідження економічної соціалізації вчені різних галузей науки зосереджуються на таких питаннях, як проблема зміни статусу самооцінки

особистості, зміна свідомості, зміст реального «Я» індивіда в бік встановлення рівноваги ринкових та етичних рис характеру, взаємозв'язок успішності-неуспішності економічної соціалізації та розвитку різних видів девіації у населення, специфіка економічної соціалізації в дошкільному та шкільному віці, сім'я як фактор економічної соціалізації, тощо.

Вирішення економічних та соціально-політичних проблем України органічно пов'язане з формуванням економічної людини, її вихованням, економічною освітою. Результати індивідуальної діяльності покладені в основу ефективності практики конструктивних перетворень у всіх сферах буття особистості, тому від степені «зрілості суб'єктивного фактору» залежить подальший рух України в напрямку розвитку ринкової економіки. Оскільки соціально-економічні відносини існують як форма економічної діяльності та економічної поведінки реальних конкретних індивідів, які є їх носіями і суб'єктами (економічна людина), остільки властивості, соціальні якості реальних людей, що виражають себе через взаємодію, визначають властивості цілісної соціальної системи.

Аналіз проблеми економічної соціалізації передбачає діалектичний синтез, узагальнення та впорядкування, інтеграцію знань, накопичених з проблеми економічної соціалізації соціологією, історією, педагогікою та іншими науками. Так, в широкому значенні слова термін «соціалізація» (від латинського *socialis* – суспільний) означає процес розвитку людської спільноти та окремого індивіда. Однак, цей термін досить широко використовується в обігу різних наук, з ним пов'язують процеси соціального становлення індивіда, включення його в різні системи соціальних відносин, засвоєння людиною соціального досвіду, залучення індивіда до суспільства, розвиток активності особистості тощо. В процесі економічної соціалізації людина не лише набуває якостей, необхідних їй для життєдіяльності в суспільстві, але й накопичує економічний соціальний досвід.

I. Зубіашвілі під економічною соціалізацією в широкому розумінні розглядає процес входження індивіда в економічну сферу суспільства,

формування у нього економічного мислення, процес інтеріоризації економічної реальності, що включає пізнання економічної дійсності, засвоєння економічних знань, формування економічних уявлень, знання економічних категорій, засвоєння і реалізацію ролей і навичок економічної поведінки. Економічну соціалізацію можна розглядати як засвоєння індивідом економічного соціального досвіду, це своєрідний процес пізнання, шляхом якого дитина перетворюється в пристосованого члена суспільства, до якого вона належить, і в процесі засвоєння індивідом соціального досвіду і формується конкретна економічна людина. Значну увагу в процесі соціалізації слід відвести діяльності, адже саме вона дає можливість створити саму особистість і суспільство в цілому. Так, не можна не погодитися з тим, що основним механізмом економічної соціалізації є трудовий процес. Протягом історії в результаті взаємодії індивіда та суспільства, трудовий процес формує, відтворює та збагачує суспільні відносини і самих же людей, – так звану соціальність. Це поняття має декілька значень. Так, його інтерпретують в значенні «історії», «культури»; наповнюють смисловим значенням взаємообумовленості індивідуального буття людини з одного боку та надіндивідуальних структур соціальної статичності та соціальної динаміки з іншого, тощо.

2. У філософській традиції поняття «соціальність» включає декілька аспектів, так, мова йде про подвійність суспільної визначеності особистості: з одного боку, людина виступає як підсумок культури, як конкретно-історичний суб'єкт діяльності, що виражається в функціонуванні різних історичних типів особистості, а з іншої – як персоніфікація суспільних відносин певної епохи, як суб'єкт суспільних відносин, в яких вона представлена як особистість зі всіма конкретно-історичними характеристиками. В зв'язку з цим українська дослідниця В. Москаленко пропонує розглядати соціалізацію особистості в двох аспектах: соціально-часовому та соціально-просторовому. Перший розглядає процес соціалізації індивіда у зв'язку з суспільними сферами, областями діяльності, в які

включена особистість через соціальні ролі, другий – витікає з самої сутності соціального як такого, що змінюється в часі. Соціальний простір – це сфера розгортання діяльності різних соціальних суб'єктів та як поле виявлення суспільних відносин різних рівнів, в яких проявляється соціальний організм зі всіма підсистемами, з фіксацією соціального положення одного соціального об'єкта по відношенню до іншого. Соціальний простір має складну багаторівневу структуру. В той же час, соціальний простір може розглядатись як соціальне поле, в якому розгортається життєдіяльність особистості. Розглядаючи соціалізацію в соціально-просторовому аспекті як процес формування певних якостей особистості в результаті включення у різні види діяльності, слід розмежувати «сферу» та «тип» діяльності. «Сфера» діяльності – це певні ділянки соціальної дійсності, які можуть заповнюватися різними типами діяльності, наприклад, в соціально-економічній сфері відносин реалізується не лише виробнича діяльність, але й різного роду спілкування. Перехрещення типу діяльності з конкретною сферою (чи ділянкою), в якій вона застосовується, представляє, відповідно, вид діяльності, так як різні види діяльності та різні «ділянки» соціального простору висовують перед особистістю певні вимоги до її якостей, то соціальність індивіда визначається включенням його у різні сфери життєдіяльності, які характеризуються структурою видів діяльності особистості.

Соціальність відтворюється на різних рівнях та виступає у формах соціальності індивіда та соціальності суспільства. Під соціальністю індивіда слід розуміти вираження суспільних відносин на рівні окремої людини в конкретно-історичному періоді. Соціальність суспільства – це конкретно-історичне вираження суспільних відносин на рівні всього суспільства. Тим самим, під економічною соціальністю слід розуміти вираження економічних суспільних відносин, що відображують конкретний тип економічної системи, притаманний країні, на рівні окремої економічної людини. Економічна ж соціальність суспільства виражає економічні суспільні відносини на рівні

всього суспільства в певному історичному періоді. Економічна соціальність може бути екстенсивною (як кількість напрямів економічної діяльності, в які включена людина) та інтенсивною (як ступінь оволодіння економічною діяльністю в цих напрямках). Таким чином, в контексті нашого дослідження економічна соціалізація – це процес, в якому поєднується економічна соціальність економічної людини та економічна соціальність суспільства, – це єдність, в якій виражається протиріччя «індивід – суспільство». На основі цього процесу саме суспільство виробляє економічну людину, а вона, в свою чергу – суспільство. Економічна соціалізація є і джерелом, і причиною побудови всієї системи економічних суспільних відносин, це діалектичний процес взаємодії індивіда та суспільства, який видозмінюється в процесі суспільно-історичного розвитку та суспільних зв'язків, насамперед, соціально-економічних. Як ще у свій час сказав К. Маркс, в якості суб'єктів історичного процесу виступають індивіди, однак не самі по собі, а у взаємозв'язках, які відтворюються та виробляються заново; це є їх власний постійний процес руху, де вони оновлюють самих себе в тій же мірі, в якій оновлюють світ багатства, ними ж і створений.

Основним філософським змістом категорії «економічна соціалізація» є розуміння її як діалектичного процесу, суть якого – у вираженні протиріччя єдності системи «індивід – суспільство», результатом вирішення якого є конкретно-історична форма економічної соціальності. Таким чином, під економічною соціалізацією розуміється діалектичний процес, який виражає протиріччя в системі «індивід – суспільство», результатом вирішення якого є ринкова соціальність як конкретно-історичне вираження ринкових суспільних відносин на рівні окремої економічної людини. Як відзначає В. Москаленко, розвиток індивіда здійснюється в процесі розширення та примноження його зв'язків зі всією суспільною системою. Цей процес є універсальним у тому відношенні, що він виражає діалектику індивіда та суспільства, стверджує та розвиває їх єдність, яка знаходить втілення у соціальності індивіда, яка завжди є конкретно-історичним явищем, бо її

основою виступають конкретно-історичні умови діяльності, які немов пред'являють свої вимоги до змісту та спрямованості якостей та властивостей індивіда.

Ведучи мову про соціалізацію, часто використовуються ще такі поняття як розвиток, формування, становлення, виховання. Зупинимось на їх розрізненні. Так, деякі автори вважають, що соціалізація – це певний період в житті людини, коли людина стає дорослою, а розвиток особистості охоплює весь період життя. Ми дотримуємось позиції, за якою і соціалізація, і розвиток особистості притаманні життю людини в цілому, на всіх етапах, адже це процес формування у людини певних соціальних якостей, який не обмежується у часі та за віковими характеристиками. Так, певним віковим періодам (наприклад, підлітковий вік) притаманний активний період входження у суспільство, у людей похилого віку такі процеси більш інертні, однак і соціалізація, і розвиток особистості, – це активні процеси взаємодії індивіда та середовища: економічна соціалізація виражає процес становлення в економічній людині тих якостей, які обумовлені типом соціальної системи, в якій вона проживає.

Поняття «формування особистості» відображує процес становлення і розвитку в аспекті механізмів соціальної детермінації, а «соціалізація» – ті ж процеси під кутом зору власної активності особистості, яка формується. В економічну соціалізацію включаються більш універсальні процеси становлення та розвитку особистості в порівнянні з поняттям «формування»: формування особистості відображує процес становлення та розвитку особистості під кутом зору виникнення та набуття зрілості особистісних рис, в той же час як поняття «соціалізація» фіксує не лише процес становлення, але й розвиток соціальності індивіда, постійне включення в систему нових зв'язків та залежностей.

3. Процес соціалізації тісно пов'язаний з процесом виховання. В. Виноградов у праці «Історія слів» наводить досить цікаві факти. Так, він зазначає, що слово «виховання» є віддієслівним іменником до «виховати».

Тому й значення їх співпадають; до кінця XVII – початку XVIII ст. дієслово «виховати» мало фізичне значення: викормити, виростити, а вже пізніше отримало значення освіти, розумового та морального розвитку будь-кого. Дослідник пише, що в «Записках» Г. Добриніна (1778 р.) читаємо: «Всякой приступ к просьбе производил во мне душевную революцию. Я знаю и ощутил, что это свойство самое беспокойное; но не знаю, можно ли его было исправить наставлением или просвещением», в примітці зазначено: «По нынешнему воспитанием, хотя воспитание и пропитание неоспоримо значит: воскормление и прокормление...».

Поняття «виховання» є міждисциплінарним. Так, наприклад, в його визначають як процес цілеспрямованого, систематичного формування особистості у відповідності з нормативними моделями, установленими в суспільстві. В психології у широкому розумінні виховання ототожнюють з соціалізацією індивіда, і під ним розуміють становлення і розвиток його як особистості протягом життя в процесі власної активності та під впливом природного, соціального та культурного середовища, в тому числі спеціально організованої цілеспрямованої діяльності батьків і педагогів; або ж набуття індивідом соціальних цінностей, які суспільно визнаються певним суспільством, моральних та правових норм, якостей особистості та зразків поведінки в освітніх процесах. У словнику практичного психолога під вихованням розуміють діяльність по передачі новим поколінням суспільно-історичного досвіду, планомірну та цілеспрямовану взаємодію на свідомість та поведінку людини з метою формування певних установок, понять, принципів, ціннісних орієнтацій, що забезпечують умови його розвитку, підготовки до суспільної праці та життя в цілому. У Філософському енциклопедичному словнику під вихованням розуміється вплив суспільства на розвиток людини, причому в вузькому розумінні його розглядають як планомірний вплив батьків та школи на дітей, мета якого – сприяння розвитку задатків та нахилів або ж, навпаки, їх стримання у відповідності з метою виховання. В ролі інструментів виховання виступають особистий

приклад, накази, заборони, переконання, привчання та освіта. В Новій філософській енциклопедії поняття «виховання» експлікується як доцільне дорослішання дитини в соціокультурному (духовно-практичному) просторі людського спілкування; у більш широкому розумінні – свідомо запланований, інтелектуальний, естетичний та моральний вплив на індивіда чи групу людей будь-якого віку. Виховання – це не що інше, як активність суб'єктів, усвідомлене буття яких формує простір спілкування різних вікових груп, ця активність виступає умовою розвитку культурних потреб та відповідних їм творчих здібностей, необхідних для самоформування, саморозвитку індивідуальності.

Одна з ранніх власне філософсько-психологічних концепцій виховання була висунута У. Джемсом в 80-х рр. ХХ ст., і представлена в циклі лекцій «Беседи с учителями о психологии». Так, мова йде про те, що виховання в кінцевому рахунку зводиться до організації в людині таких засобів та сил для дії, які дадуть їй можливість пристосовуватись до оточуючого фізичного та соціального середовища; виховання – це організація набутих навичок поведінки та нахилів для дії. Як ми бачимо, погляди У. Джемса близькі до біхевіоризму, який отримав розвиток у працях Дж. Уотсона, зокрема, «Психологический уход за ребенком». В цій роботі заперечуються природні передумови формування особистості, і акцентується увага на прийомах заохочення одних реакцій та придушення інших в процесі виховання.

Еталоном радянської педагогіки тривалий час була доктрина А. Макаренка, який абсолютизував роль колективу у вихованні особистості. Альтернативною теорією стала теорія конвергенції (основоположником вважають В. Штерна), представники якої виступили з тезою проте, що у формуванні особистості людини відіграють роль не лише зовнішні впливи; психічний розвиток є результатом конвергенції внутрішніх задатків з зовнішніми умовами життя. Гуманістичну концепцію виховання найчастіше пов'язують з іменем Б. Спока, в центрі уваги дослідників – унікальна цілісна особистість, яка прагне до максимальної реалізації своїх можливостей, до

самоактуалізації. В енциклопедії медицини акцентується увага на вихованні як на процесі, за допомогою якого суспільство пристосовує майбутні покоління до своїх потреб та умов, причому наголошується на тому, що сутність виховання у розвитку одних та гальмуванні інших задатків. У Великому Енциклопедичному словнику під вихованням розуміється цілеспрямований розвиток дитини, який включає засвоєння культури, цінностей та норм суспільства, здійснюється через освіту, а також організацію життєдіяльності окремих спільнот.

Загалом, як ми бачимо, в сучасній літературі, яка присвячена аналізу проблеми виховання, домінують опозиційні напрямки: авторитарний (акцентує увагу на патерналістичному розумінні виховання як впливу на індивіда «зовні»), гуманістичний (розглядає виховання з точки зору внутрішніх процесів, які відбуваються в свідомості особистості). Так, перша модель уніфікує особистість під готові зразки та стандарти, друга ж – спрямована на врахування індивідуально-особистісних рис, головне завдання – забезпечення гармонійного розвитку особистості.

Ми вважаємо, що економічне виховання не можна зводити лише до впливу зовнішніх чинників (екзогенних). На рівні окремої особистості економічне виховання здійснюється з врахуванням індивідуальних особливостей, таким чином, на його результати впливають також ендогенні фактори. В складній проблемі виховання сучасної нової економічної людини, яка б відповідала ринковим умовам організації суспільного життя, представляє чималий інтерес такий аспект, як дослідження та вивчення ролі індивідуальних особливостей особистості. Проблема цілісного розгляду нової економічної людини, її творчого розвитку в умовах ринкового середовища, євроінтеграції та глобалізації передбачає вивчення різних аспектів особливостей її формування та прояву економічної поведінки. Суспільна сутність економічної людини «переломлюється» через її особистісні якості і проявляється у формах особистісного відношення до себе та свого особистісного буття, до суспільства, до України та світу в цілому.

Економічна людина назавжди залишиться «привидом», якщо її основою не буде емпірична людина. Загальне існує лише в одиничному, через одиничне, а одиничне ж не існує інакше, як у зв'язках, що ведуть до загального. Будь-яке загальне є певною стороною одиничного. Загальна сутність, яка синтезується в індивіді, і яку, синтезуючи, індивід змінює, є сукупністю суспільних відносин, в основі яких лежать економічні відносини: вони розвиваються на основі об'єктивних соціальних законів, що реалізуються через діяльність людини. Таким чином, розглядаючи суспільні відносини людей, тим самим ми вивчаємо реальних людей, які й формують ці відносини. Саме особистість, виступаючи єдністю загального та одиничного, в системі суспільних відносин є тим елементом, від якого і до якого сходиться все розмаїття суспільних відносин, вивчення яких і дозволяє зрозуміти сутність самої економічної людини. Кожна окрема ж людина при цьому виступає як індивідуальне явище, адже має ознаки, властиві саме їй, цими ж ознаками відрізняється від інших. Індивідуальні умови розвитку, індивідуальні ознаки можуть і позитивно, і негативно впливати на її життя; внаслідок індивідуальних задатків людина розвивається досить специфічно в певному напрямку. Як у свій час зазначав А. Макаренко, розвиток індивідуальних особливостей особистості і складає індивідуальну своєрідність та особливу красу особистості. Однак у той же час, своєрідність кожної окремої людини обумовлюється суспільною сутністю особистості, суспільними рисами, притаманними тому чи іншому історичному періоду, в наш час – періоду трансформацій та перетворень у всіх сферах буття українців, як на мікро-, так і макро- рівнях.

Підсумовуючи, зазначимо, що поняття «виховання» вживається в широкому та у вузькому розуміннях. У першому випадку виховання – це вплив на людину всією соціальною дійсністю з метою засвоєння нею соціального досвіду; у другому – процес цілеспрямованого впливу на особистість з метою підготовки її до виробничої, суспільної та культурної діяльності, формування в неї відповідних знань, умінь та навичок. Виховання

у вузькому розумінні відрізняється від соціалізації тим, що остання розповсюджується не лише на цілеспрямовані, але й на стихійні процеси впливу на особистість. Однак і в широкому розумінні «виховання» не тотожне «соціалізації». Досить часто акцентується увага на односторонності впливу, з чим ми не погоджуємось, тому що, на наш погляд, цей процес є двостороннім: одна сторона виховує – об'єкт виховання реагує на зовнішній вплив. В соціалізації акцентується увага на двосторонності процесу, взаємодії індивіда та соціальних умов, життя людини та суспільства.

4. Розрізняють спрямовану та неспрямовану форми економічної соціалізації. Спрямована – це спеціально розроблена сучасним суспільством система засобів впливу на людину з метою формування її у відповідності з інтересами сучасного суспільства (реалізується найчастіше через освітні соціальні інститути). Неспрямована (стихійна) – автоматичне виховання певних соціально-економічних навичок у зв'язку з постійним перебуванням індивіда в безпосередньому соціальному оточенні. Обидві форми економічної соціалізації взаємопов'язані та взаємообумовлені, хоча кожна з них має свої особливості. Так, засобом спрямованої економічної соціалізації є цілеспрямоване економічне виховання як процес впливу свідомої організованої запрограмованої та спеціалізованої діяльності з метою формування потрібних і корисних ринковому суспільству поглядів, почуттів, рис характеру, психічних та фізичних якостей. Цей процес необхідний для підготовки людини до виробничої, суспільно-економічної діяльності. Економічне ж виховання відбувається, насамперед, через освітні соціальні інститути. Засобом стихійної економічної соціалізації є ЗМІ, безпосереднє спілкування між членами суспільства, в процесі якого відбувається обмін думками, знаннями, інформацією, результатами діяльності, що матеріалізується в економічній культурі.

Спрямована економічна соціалізація детермінується соціальною системою в цілому (виробничими силами, сукупністю суспільних відносин та інструментів, суспільною свідомістю, культурою певного суспільства) та

системою економічної освіти. Стихійна ж – сферою безпосереднього спілкування індивідів на рівні мікропроцесів у суспільстві, міжособистісного спілкування в рамках малих референтних груп; найближче соціальне оточення індивіда – надзвичайно складний і різноманітний світ, сукупність соціальних груп, з якими спілкується індивід, їх особливості, відмінності у рівні соціального розвитку, в практиці соціальних зв'язків та відносин, особливостей психологічної атмосфери відіграють дуже важливу роль в економічній соціалізації окремої особистості. Окремо слід наголосити на ролі сім'ї як агента економічної соціалізації. Адже саме цей соціальний інститут відіграє провідну роль у формуванні уявлень підростаючого покоління про моделі організації економічної поведінки, про сімейне лідерство, гендерні особливості розподілу ролей і реалізацію економічної функції в рамках сімейного життя; сім'я моделює ролеві очікування при отриманні нових статусів дружини/чоловіка, дитини, батька/матері.

Сьогодні нова, ще не зовсім сформована економічна культура, народжується в надрах старого світу. Одночасне існування різних пластів цінностей, жоден з яких не являє собою чітко структурованої нормативної моделі, що підтримується всім суспільством та його соціальними інститутами, ускладнює процес економічної соціалізації. К. Хорні показниками такого процесу називає розрив між можливостями людини та їх реалізацією та ригідність реагування, під якою розуміється недостатня гнучкість, що дозволяє людині реагувати різним способом на різні ситуації. Розбіжність між потенційними можливостями певної економічної людини, її здібностями та життєвими прагненнями сприяють підтримці перехідного потребово-мотиваційного стану як захисного механізму в умовах несприятливого для неї способу життя.

Різні «ділянки» соціального простору висувають перед економічною людиною різні вимоги до її економічної поведінки. Економічна соціальність узагальнює різні сторони індивіда, і проявляється в соціальних зв'язках та соціальній взаємодії. Ідея соціально-просторового аспекту економічної

соціалізації полягає в тому, що просторова структура життєдіяльності економічної людини повинна відповідати умовам ринкової економіки, що визначають на сучасному етапі спрямованість економічної соціалізації.

Зв'язки між обома аспектами економічної соціалізації виявляються в тому, що з одного боку – включеність економічної людини в різні сфери життєдіяльності як у екстенсивному, так в інтенсивному плані залежить від рівня розвитку суспільства, від суспільного досвіду, з іншого боку, соціальна дійсність сама залежить від ступеня розвитку соціальних якостей індивіда, які визначаються соціально-просторовою структурою їх діяльності. Л. Сохань виокремлює синхронічний та діахронічний підхід у вимірі соціального часу. В рамках першого суспільні явища розглядаються в певний момент часу, а другого – розвиток об'єкта в часовій послідовності. Єдність соціально-просторового та соціально-часового аспектів в характеристиці особистості втілюється в соціально-історичних типах особистості, які кристалізують сукупність суспільних відносин певного соціально-історичного етапу. Так, отже, соціально-історичний тип особистості – ринкова особистість (чи особистість ринкового типу) – це узагальнений образ економічної людини ХХІ ст. Цей образ втілює результати економічної соціалізації, відображує вимоги ринкового суспільства до сучасної особистості, і може бути представлений як своєрідна узагальнена модель економічної соціальності особистості. Аналіз соціального типу здійснюється за допомогою синхронічного підходу, діахронічний же дає можливість розглядати економічну соціальність як процес, що здійснюється в часовій послідовності. Соціально-типове не виникає у особистості зразу, одномоментно, для цього необхідний певний час для формування тих загальних рис і властивостей, які в сукупності складають міру економічної соціальності, яка обумовлюється системою суспільних відносин та виражає вимоги сучасного суспільства до необхідних якостей, якими б характеризувався індивід як представник українського суспільства ХХІ століття.

Зміни соціальних умов супроводжуються змінами економічних цінностей суспільства, і, відповідно, змінами соціально-економічних типів людини, що знаходить відображення у змінах змісту, який вкладається в образ «економічної людини», який визначатиме особливості економічної соціалізації, зокрема, чи буде підтримуватись агентами соціалізації активність чи пасивність підростаючого покоління, його прагнення до індивідуального успіху, орієнтація на колективні досягнення тощо. Дослідники виокремлюють диспозиції (загальні риси підприємницького типу особистості), які формуються в процесі економічної соціалізації. Індикатори виявлення диспозицій свідчать і про рівень економічної культури особистості. Так, серед диспозицій можна назвати: ініціативність (її індикаторами є бачення та використання нових або незвичних ділових можливостей, дії до того, як примусять обставини); відповідальність (індикатори – віра у здатність виконувати важкі завдання, взяття відповідальності на себе, особистісні жертви); готовність до ризику (індикатори – надання переваги ситуації «виклик» або помірному ризику, надання переваги діям, що зменшують ризик або дозволяють контролювати результат); цілеспрямованість (індикатори – чітке висловлення цілей, корекція короткострокових завдань); управлінські якості (індикатори – використання ефективних стратегій для впливу та переконання людей, розробка та використання процедури спостереження за виконанням робіт); незалежність (індикаторами є покладання лише на себе в ситуації протистояння та відсутності успіху, прагнення до незалежності від правил та контролю інших людей); наполегливість (індикаторами є зміна стратегій, щоб досягти мети, готовність до неодноразових зусиль, щоб подолати перешкоду); прагнення до самореалізації (індикатори – прагнення до досконалості у своїй діяльності, постійне підвищення свого фахового рівня, тощо); поінформованість (індикатори – прагнення до збору нової інформації з напрямів своєї діяльності, використання особистісних та ділових контактів для своєї поінформованості).

У контексті життєдіяльності людини поняття «сфера» вживається для позначення межі поширення активності особистості (по відношенню до навколишнього середовища, його умов), спрямованої на задоволення тих чи інших її потреб. На кожному віковому етапі вплив на розвиток особистості цих сфер змінюється: одні стають домінуючими, інші виступають «фоном». Так, економічна соціалізація особистості – це процес входження в економічне середовище, в економічну сферу, активна взаємодія, засвоєння особистістю економічного соціального досвіду, його перетворення та відтворення в економічній діяльності та поведінці, що супроводжується розвитком особистості, психологічними факторами та механізмами якого виступають економічні ролі, цінності, очікування, установки, здібності, а критеріями – соціально-економічні статуси.

Серед різних типів особистостей вчені виокремили тип економічної людини, якій притаманна практичність, прагнення до користі та пізнання, до діяльності, активність мислення. В працях видатних економістів серед особливостей поведінки економічної людини виокремлюють наступні: дії на конкурентному ринку передбачають обмежену взаємодію з іншими людьми, в процесі задоволення своїх потреб економічна людина повинна володіти інформацією про ситуацію, прагнути до максимального прибутку при мінімізації витрат, її поведінка має бути раціональною (чіткість мети, визначення засобів її досягнення тощо). Важливою є така характеристика як можливість формувати загальну стійку лінію поведінки особистості, а не просто викликати окремі почуття або дії. Ця особливість дозволяє їй виступати в якості вищої форми виявлення соціального контролю, що сприяє реалізації та розвитку найкращих з точки зору певної економічної системи цінностей, що детермінують тенденції поведінки людей. Відображаючи потреби практики й виступаючи особливим типом цілей та детермінант цілепокладання, немов би втілюючи програму–максимум певної системи економічних цінностей та характеризуючи її як деякий граничний варіант, взірець досконалості, образ «людини економічної», що формується в процесі

економічної соціалізації, виступає духовною детермінантою діяльності й тим самим виконує функцію формування економічної культури особистості.

Відомий дослідник, в сфері наукових пошуків якого була проблема економічної соціалізації, О. Вяткін, розглядав економічну діяльність як перетворюючу активність економічного суб'єкта, що здійснюється в трьох сферах – найманий працівник, підприємець та господар. В основі економічної діяльності – дії та операції, що орієнтуються на вигоду та корисність, яка очікується, цілеспрямованість та значимість яких визначається ефективністю використання та розподілу обмежених ресурсів на основі раціонального вибору.

Не викликає сумніву той факт, що в якості головного фактору можна виокремити економічну спрямованість особистості, під якою розуміється найвища, стійка, системоутворююча підструктура особистості, яка утворює цілісний образ бажаного економічного майбутнього і сформована на основі економічного досвіду. Економічна спрямованість забезпечує сутність економічних інтересів, цілей та суб'єктивних відносин, динамічні тенденції економічної мотивації, ринкові установки та слідування економічним законам життя. О. Вяткін в якості методу діагностики економічної спрямованості обрав метод семантичного диференціалу Ч. Осгуда, що ґрунтується на положенні про трьохмірність семантичного простору особистості – цінності, потенції, активність. В результаті проведеного соціологічного дослідження було виокремлено 8 факторів, які інтерпретовані як економічні установки: економічне майбутнє (досягнення успіху, багатство, прибуток, гроші, покупки, власність), економічне сьогодення (спеціальність, «Я» сьогодні, моя робота (навчання), мої захоплення); конкуренція (власне конкуренція, економічний ризик, податки, особиста свобода та незалежність, продажі); бізнес (заняття бізнесом, своя фірма, прибуток, продажі, гроші); робота за наймом (власне найманий працівник, виконання службових обов'язків, зарплата, спеціальність); партнерство (власне партнерство, визнання зі сторони оточуючих, власність, захоплення); прагнення заробляти

(власне прагнення заробляти, економічне майбутнє, податки, визнання оточуючих, спеціальність); споживання (власне споживання, захоплення, багатство, власність, покупки, особиста незалежність). Виконане кореляційне дослідження економічних установок з показниками самоактуалізації (САТ) доповнюють психологічний зміст економічних установок. Уявлення про економічне сьогодні і економічне майбутнє мають найбільший потенціал самоактуалізації. У той же час робота за наймом і споживання не мають значущих зв'язків з самоактуалізацією. З конкретних показників САТ найбільший зв'язок з економічними установками мають потреби в пізнанні, креативність і здатність до пізнання, що відображає загальний зв'язок економічної спрямованості особистості з пізнавальною сферою. В цілому, проведене дослідження дозволило виявити психологічний зміст економічних установок. Як економічні орієнтири виступають зіставні економічної установки: «Економічне майбутнє – Економічне сьогодні»; «Бізнес – Робота по найму»; «Конкуренція – Партнерство»; «Прагнення заробляти – Споживання». Високий рівень економічної спрямованості достовірно пов'язаний з більш ефективною соціалізацією особистості, що відповідає більш високому економічному статусу особистості, при цьому індивідуальні особливості виражаються в рольових перевагах особистості. Економічна спрямованість розвивається в процесі соціалізації і може виступати її окремим критерієм. Економічна спрямованість є провідним особистісним фактором економічної соціалізації особистості і забезпечує стійку економічну орієнтацію особистості в умовах мінливого суспільства. Високий рівень економічної спрямованості відповідає ефективній соціалізації, що виражається в більш високому соціально-економічному статусі суб'єкта. Суб'єктивна економічна раціональність зумовлює ефективність економічної соціалізації, тобто є її психологічним фактором.

О. Вяткін досліджує феномен раціональності, зокрема, запропонував фактори раціональності. Збільшення вигоди (Фактор «Придбання»). Передбачається здатність людини орієнтуватися на найбільшу вигоду при

обмежених ресурсах і їх фіксованою витратою. Ряд розглянутих альтернатив вимагають приблизно однакових витрат, а максимальна вигода досягається за рахунок отримання максимального прибутку. Зменшення витрат (Фактор «Втрати»). Передбачається орієнтація і здатність людини до ощадливості та обмеження витрат. В економічній поведінці часто мають місце ситуації, коли необхідний результат потрібно досягти з мінімальними витратами. Фактор «Рівновага» відображає здатність фіксувати рівновагу об'єктивно рівноцінних альтернатив. Така здатність проявляється саме в констатації факту відсутності переваги, тобто факту рівноваги. Дійсно, в умовах невизначеності факт суб'єктивної рівноваги може зустрічатися частіше, ніж його порушення в сторону вигод або витрат. Відмова від рішення – це також рішення, іноді може бути навіть більш цінне, ніж рішення діяти прямо зараз.

Однак все ж залишається дискусійним питання щодо визначення суб'єктивної економічної раціональності як фактору економічної раціональності. Як ми вже говорили вище, говорити про раціональний вибір можна тоді, коли суб'єкт господарювання діє раціонально: встановлює свої власні цілі, визначає можливі альтернативи, впорядковує їх за перевагами; прагне досягти певної індивідуальної вигоди, в чому б вона не виражалася (якщо навіть він проголошує альтруїстичні погляди, то така поведінка виявляється для нього в чомусь вигідною); дотримується відповідних норм та правил при взаємодії з іншими людьми. Головний недолік теорії раціональності полягає в тому, що вона ігнорує невизначеність, нестабільність і випадковість, що виникають в реальних ситуаціях вибору. В філософській традиції представлена ідея обмеженої економічної раціональності, що втілює об'єктивну можливість максимізувати вигоду або корисність обмеженого ресурсу (О. Уільямсон), це об'єктивний норматив економічної поведінки. Ідея парціальної раціональності (Є. Суботський) полягає в тому, що в свідомості одночасно присутні феноменальне (дорефлексивне, самодостатнє, реалізує лише власну практику з минулого) і раціональне начало, яке рефлексує процеси сприйняття, рішення і дії. Ідея ж

суб'єктивної раціональності передбачає орієнтацію суб'єкта на очікувану корисність з урахуванням сприйняття, інтуїції і схильності суб'єкта до ризику (Канеман). Якщо перша ідея нормативно зводить раціональність до максимізації вигоди, то друга і третя відображають процес оптимізації взаємодії суб'єкта з ситуацією в орієнтації на очікувану вигоду. Ця проблема потребує окремого дослідження.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

ВАРІАНТ 1

1. Соціологія виникла як наука:
 - а) після II світової війни;
 - б) в кінці XIX ст.;
 - в) в XVII ст.
2. Основоположником соціології вважається:
 - а) М. Вебер;
 - б) Е. Дюркгейм;
 - в) О. Конт;
 - г) К. Маркс.
3. Реальність, яка існує незалежно від нас і наших знань про неї:
 - а) об'єкт науки і пізнання;
 - б) предмет науки і пізнання.
4. Автор теоретико-методологічної концепції «соціологізм», в межах якої суспільство та соціальні явища визначаються як надіндивідуальна реальність:
 - а) О. Конт;
 - б) П. Сорокін;
 - в) Е. Дюркгейм;
 - г) М. Вебер;
 - д) З. Фрейд.
5. Із працями яких науковців пов'язують початок самостійних соціологічних розвідок в Україні:
 - а) представників Кирило-Мефодіївського Братства;
 - б) Женевського гуртка;
 - в) Інституту соціології.
6. Який метод дослідження соціальних явищ виробив М. Грушевський:
 - а) структурний функціоналізм;
 - б) історико-соціологічний;
 - в) порівняння.

7. Метод соціологічного дослідження — це:

- а) система принципів;
- б) сукупність технічних засобів;
- в) сукупність спеціальних прийомів;
- г) правила та способи.

8. Органічний напрям у соціології заснував:

- а) Г.Спенсер
- б) О.Конт
- в) Дж.Міль
- г) Е.Дюркгейм

9. «Суспільство – це взаємодія людей, яка є продуктом соціальної дії». Кому належить це визначення суспільства?

- а) Аристотелю
- б) Е.Дюркгейму
- в) М.Веберу
- г) О.Конту

10. Методом соціологічного дослідження є:

- а) проведення соціологічного експерименту над об'єктом
- б) розробка наукової гіпотези
- в) отримання нових знань про об'єкт вивчення

11. Хто з соціологів розглядав суспільство як біологічний організм?

- а) Е. Дюркгейм
- б) М. Вебер
- в) Г. Спенсер
- г) К.Маркс
- д) Т. Парсонс

12. Соціологія відрізняється від інших наук, що вивчають суспільство, тим, що:

- а) вивчає суспільство як цілісну систему
- б) вивчає поведінку людини

в) вивчає вплив соціальних аспектів на економічну, політичну і інші види поведінки індивідів і суспільних структур

г) вірних варіантів відповіді немає

13. Прийнята в окремих соціальних колах система правил поведінки це:

а) звичаї

б) манери

в) звички

г) етикет

д) характери

е) традиції

14. Хто з соціологів як засіб узагальнення різноманіття емпіричної дійсності використав поняття «ідеальний тип»?

а) О. Конт

б) М. Вебер

в) Г. Спенсер

г) Е. Дюркгейм

д) К. Маркс

15. Особа, що бере участь в емпіричному соціологічному дослідженні як джерело інформації називається:

а) антрепренер

б) анкетер

в) інтерв'юер

16. До якого соціологічного поняття відноситься наступне визначення: „це історично сформовані й закріплені, стійкі види соціальних взаємодій, покликані задовольняти суспільно значущі потреби людей»?

а) соціальна структура

б) соціальний інститут

в) соціальна стратифікація

17. Про яку функцію програми соціологічного дослідження йде мова в

наступному судженні: «Розробка загального логічного плану дослідження, вибір методів і способів збору й аналізу інформації»?

а) про методологічну функцію

б) про методичну функцію

в) про організаційну функцію

18. Метод отримання соціологічної інформації в контрольованих і керованих умовах дослідження соціальних об'єктів називається:

а) аналіз документів

б) соціологічний експеримент

в) анкетне опитування

г) спостереження

19. Хто з соціологів досліджував девіантну поведінку в суспільстві?

а) О. Конт

б) М. Вебер

в) Г. Спенсер

г) Е. Дюркгейм

д) К. Маркс

20. Огюст Конт стверджував, що елементарною структурною одиницею суспільства є:

а) мала група

б) сім'я

в) рід

г) особистість

21. Системоутворюючою ознакою в марксистській теорії соціальної класифікації є:

а) ємність ринків праці

б) наявність чи відсутність власності на засоби виробництва

в) розподіл об'єму політичної влади

г) рівень освіти і кваліфікації

22. Девіантна поведінка – це:

- а) типова поведінка правопорушника
- б) злочинна поведінка
- в) відхилення від формального закону
- г) будь-яка поведінка, яка відхиляється від загальноприйнятих норм

23. Чи є правильним судження:

«Будь-яке емпіричне дослідження завершується створенням узагальненої теорії»

- а) Так
- б) Ні

24. В ході соціологічного опитування виявляються:

- а) дані про соціально-демографічну структуру вибіркової сукупності
- б) об'єктивні розподіли норм і цінностей у вибраній популяції
- в) документальні відображення фактів соціальної реальності
- г) суб'єктивні думки людей, яких називають респондентами

25. Предметом соціології як наукової дисципліни виступають:

- а) взаємовідносини і зв'язки людей з приводу виробництва матеріальних благ, їх обміну і розподілу
- б) явища взаємодії людей і соціальних груп
- в) події, які будь-коли мали місце, і роль конкретних людей в них
- г) механізми мотивації і регуляції поведінки людей

26. Кому з соціологів належить найбільш розгорнуте визначення еволюції:

- а) О. Конту
- б) Г. Спенсеру
- в) К. Марксу
- г) П. Сорокіну

27. Сутність емпіричної соціології полягає в:

- а) складанні анкет, їх сортуванні і подальшій статистичній обробці
- б) вивченні і описі методів збору первинної соціологічної інформації, її обробці і аналізі

- в) складанні висновків і практичних рекомендацій для прийняття оптимальних управлінських рішень
- г) підготовці фахівців по збиранню первинної соціологічної інформації

28. Поведінка, що відхиляється від соціальних норм:

- а) конформна
- б) революційна
- в) еволюційна
- г) девіантна

29. Соціальний статус – це позиція яку займає індивід:

- а) у сім'ї
- б) у шкільному класі, студентській групі
- в) в первісній малій групі
- г) у великій соціальній спільноті

30. Кому з класиків соціології належить висловлення:

«Пролетаріату належить особлива місія створення нового суспільства, завдяки чому він зникає як клас»:

- а) М. Веберу
- б) К. Марксу
- в) Е. Дюркгейму
- г) О. Конту

Варіант 2

1. Сутність позитивізму як соціологічного методу полягає в:

- а) запереченні основних принципів негативізму
- б) визнанні універсалізму законів природи і доцільності застосування методів природничо-наукових дисциплін до вивчення суспільства
- в) утвердженні першочергового і виключного значення соціальної реальності і соціологічних методів в поясненні буття людини та її середовища
- г) визначення необхідності специфічного методу пізнання в соціальних науках, що відрізняє їх від дисциплін природничо-наукового циклу

2. Хто із соціологів – класиків віддавав провідне місце при побудові своєї теорії виробничим відносинам:

а) К. Маркс

б) М. Вебер

в) Г. Спенсер

г) Е. Дюркгейм

3. Мала соціальна група являє собою:

а) будь-яке короточасне скупчення людей, в якому вони тим чи іншим чином взаємодіють один з одним

б) сукупність індивідів, що пов'язані між собою родинними узами

в) певна кількість людей, що вступають між собою у постійні безпосередні контакти

г) групу індивідів, що мають однакові або близькі соціальні статуси

4. Емпірична соціологія – це наукова дисципліна, основна функція якої полягає в:

а) теоретичному осмисленні і узагальненні соціальних фактів

б) виведенні загальних законів, за якими розвиваються соціальні спільності

в) описі механізмів поведінки великих груп людей

г) пошуку джерел емпіричної соціальної інформації, її збиранні, обробці і аналізу

5. Суспільний прогрес, за О. Контом, є предметом вивчення:

а) соціальної статистики

б) соціальної динаміки

в) соціальної фізики

г) соціометрії

6. Соціальним статусом називається:

а) ступінь поваги до людини з боку оточуючих;

б) позиція людини в суспільстві з певним набором прав і обов'язків

в) досягнутий рівень просування по службовим сходам

г) характер почуттів (симпатій або антипатій), що мають по відношенню до людини друзі, родичі, службовці

7. Найбільш розповсюдженим методом збору соціальної інформації є:

а) спостереження

б) аналіз документів

в) опитування

г) експеримент

8. Центральним поняттям «розуміючої» соціології Макса Вебера є:

а) соціальний факт

б) закон інтелектуальної еволюції

в) соціальна дія

г) спосіб виробництва

9. Хто з соціологів пропонував спиратися на соціальні факти і вивчати їх статистично:

а) О. Конт

б) К. Маркс

в) М. Вебер

г) Е. Дюркгейм

10. Суспільство на думку Спенсера, - це:

а) випадкове скупчення людей, що взаємодіють між собою

б) група індивідів, що мають родинні зв'язки між собою

в) досить довге об'єднання самостійних індивідів, що не вступають у регулярні взаємодії

г) продукт еволюції малих людських спільнот у великі

11. Ідея щодо необхідності революційного перетворення соціальних відносин складає головний висновок:

а) позитивізму

б) історичного матеріалізму

в) розуміючої соціології

г) соціологічного реалізму

12. Конформність – це:

- а) непадкорення соціальним нормам
- б) прояв інноваційної поведінки
- в) прийняття соціально схвалюваних цілей і засобів їх досягнення
- г) один з типів девіантної поведінки

13. Контент аналіз – це:

- а) один із способів обробки даних, отриманих в ході експрес-опитування
- б) процедура, за допомогою якої вербальні записи, якісні за своїм характером, перетворюються в кількісні дані
- в) один із способів аналізу результатів соціального експерименту
- г) читання тексту з подальшим підрахунком символів

14. Кому з класиків соціології належить висловлення:

«Вчення про суспільство повинно складатися з двох частин – соціальної статистики, яка описує закони існування, і соціальної динаміки, яка описує закони зміни суспільства і етапи цієї зміни»:

- а) Веберу
- б) Марксу
- в) Дюркгейму
- г) О. Конту

15. Творцем теорії соціального конфлікту вважають:

- а) О. Конта
- б) М. Вебера
- в) К. Маркса
- г) П.Сорокіна

16. Чи є правильним судження:

«Суспільство і культура виникли пізніше, ніж цивілізація.»

- а) Так
- б) Ні

17. Хто з соціологів вважав, що головне в суспільному розвитку – це не стабілізація суспільства, а його руйнація і заміна іншим, більш справедливим:

а) Дюркгейм

б) К. Маркс

в) М. Вебер

г) Г. Спенсер

18. Чи є правильним судження:

«В соціологічній анкеті респондент завжди зобов'язаний вказати своє прізвище, ім'я та по-батькові.»

а) Так

б) Ні

19. До мікросоціологічних понять відносяться:

а) мала група

б) цивілізація

в) світова система

г) держава

20. Короткочасне скупчення людей, що не мають нічого спільного, крім одночасної фізичної присутності в одному і тому ж місці, називається:

а) клан

б) група

в) натовп

г) черга

21. До галузевих соціологічних теорій належать:

а) соціологія малих груп

б) етносоціологія

в) економічна соціологія

г) соціологія медицини

22. Вчення про суспільно-економічні формації розробив:

а) К. Маркс

б) Г. Спенсер

в) М. Вебер

г) Дж. Уотсон

23. «Батьком» соціології вважають:

а) М.Вебер

б) К.Маркс

в) Г.Спенсер

г) О.Конт

24. Органічний напрямок у соціології заснував:

а) О.Конт

б) Г.Спенсер

в) Дж.Міль

г) Е.Дюркгейм

25. Складне суспільство – це таке:

а) де є кілька рівнів управління декілька соціальних верств населення, що розташовуються зверху вниз із зменшенням доходів

б) що утворено з декількох держав або країн

в) в якому існують багаті і бідні

г) де є кілька рівнів управління

26. Наукова гіпотеза –це:

а) припущення

б) затверджена теорія

в) неперевірене практикою положення

г) всі відповіді правильні

27. На думку якого вченого людство послідовно пройшло чотири формації:

а) К.Марксу

б) О.Конту

в) У.Ростоу

г) Д.Белла

28. Процес включення соціальних норм і цінностей до внутрішнього світу людини це:

а) адаптація

б) інтеріоризація

в) екстеріоризація

г) індивідуалізація

29. Соціальна роль це:

а) положення в соціальній ієрархії

б) різновид соціального статусу

в) поведінка, що реалізує норми співтовариства

г) усі відповіді правильні

30. Соціальні норми це:

а) норми цінностей

б) правила, що виражають вимоги суспільства

в) закони права і моралі

г) закони гуманізму

ТЕСТУВАННЯ З ТЕМИ : «СОЦІОЛОГІЧНІ ПОГЛЯДИ

М. ДРАГОМАНОВА ТА М.КОСТОМАРОВА»

1. Скільки виділяють етапів становлення соціології?

а) 10

б) 8

в) 3

г) Не виділяють жодного етапу становлення

2. У якій зі своїх робіт М. Драгоманов переконує, що сама по собі думка про націю не може привести людство до свободи та правди для всіх?

а) «Розвідки»

б) «О шелудивом Буняке»

в) «Внутрішнє рабство і боротьба за визволення»

г) “Чудацькі думки про українську національну справу”

3. Скільки гілов влади передбачалося в державно-правовій концепції Драгоманова?
- а) 3(законодавча, виконавча і судова)
 - б) 2(виконавча і судова)
 - в) 1(виконавча)
 - г) 4(законодавча,виконавча, трудова,судова)
4. Функції місцевих дум(оберіть всі правильні варіанти)
- а) вирішення місцевих господарських проблем
 - б) питання благоустрою
 - в) нагляд за економічною діяльністю
 - г) організацією освіти
 - д) вибір місцевого управління
 - е) догляд та допомога літнім людям
 - ж) організація культурно-масових походів та зібрань
5. Якого принципу організації влади дотримується у своїй концепції М. Драгоманов?
- а) громадянин - громада - волость - повіт - область – держава
 - б) держава-громада-повіт-волость-громадянин
 - в) громада-повіт-волость-область-держава
 - г) громадянин-повіт-волость-область-держава
6. Хто у своїх соціологічних дослідженнях виходив з того, що припущення не можуть бути істиною якщо не вони не підтверджуються безсумнівними логічними зв'язками?
- а) М. Драгоманов
 - б) Г. Сковорода
 - в) І. Франко
 - г) М. Костомаров
7. Хто є автором головного ідеологічного документа товариства «Книги буття українського народу». ?
- а) І. Вишенський

- б) І. Франко
 - в) М. Костомаров
 - г) Б. Кістяківський
8. Яка проблема є наскрізною у цій книзі?
- а) «Влад і народ»
 - б) «Україна і світ»
 - в) «Війна і мир»
 - г) «Істин і хибне у світі»
9. У поглядах на державу М. Костомаров вважав, що усіх суб'єктах федерації мають бути впроваджені?(ОБЕРІТЬ ЛИШЕ ХИБНІ ТВЕРДЖЕННЯ)
- а) однакові основні закони;
 - б) освітні заклади
 - в) система мір;
 - г) військо
 - д) збирання податку
 - е) єдина грошова система
 - ж) свобода торгівлі;
 - з) ліквідація внутрішніх митниць.

10. Розкрийте основні особливості української народності за М. Костомаровим?(відкрите питання)

КЛЮЧ: 1-В; 2-Г; 3-А; 4-А,Б,В,Г; 5-А; 6-Г; 7-В; 8-Б; 9-Б,Г,Д; 10- перевага особистої свободи над общинністю; непостійність, недостатня ясність мети, поривчасність руху, прагнення до творення і якийсь розлад недотвореного (все, що впливає з перевагання особистого над колективним; відсутність прагнення до підкорення чужих, до асиміляції іногородців, які проживають серед корінних жителів; переважання духовного над матеріальним; толерантність відсутність національної зверхності.

Тести з тем:

«Основні етапи розвитку соціологічної думки» та «Становлення і розвиток соціологічної думки в Україні»

1 ВАРІАНТ

1. Протосоціологія це-... ?
 - а) наука про історію виникнення соціальних знань про суспільство;
 - б) період формування соціальних поглядів на суспільство;**
 - в) тенденція розвитку соціологічної думки.
2. Соціологія як наука виникла: (Виберіть одну правильну відповідь)
 - а) В першій половині XIX ст.
 - б) у XVIII ст.**
 - в) після Другої світової війни d. на початку XX ст.
3. Термін «соціологія» запропонував і вперше використав у своїх творах: (Виберіть одну правильну відповідь)
 - а) О.Конт**
 - б) Е.Дюркгейм
 - в) К.Маркс
 - г) Г.Спенсер
4. Органічний напрям у соціології заснував: (Виберіть одну правильну відповідь)
 - а) . Г.Спенсер**
 - б) О.Конт
 - в) Дж.Міль Е.Дюркгейм
5. Об'єктом вивчення соціології як науки не є:
 - а) суспільство;
 - б) соціальне життя суспільства;**
 - в) соціальні інститути.
6. Девіантна поведінка - це поведінка, яка:
 - а) відповідає нормам суспільства;
 - б) характеризується відхиленням від прийнятих в суспільстві норм;**
 - в) змінюється в залежності від ситуації в суспільстві.
7. Що розуміється в соціології під терміном «особистість»?
 - а) кожна людина з моменту свого народження;

- б) **кожен, хто живе в суспільстві і дотримується його норми;**
 - в) видатний діяч.
8. Як називається найбільша група людей, що проживають на даній території?
- а) суспільство;
 - б) **країна;**
 - в) соціальна спільність
9. Хто в Україні виголосив ідею «сродної праці»?
- а) М. Грушевський
 - б) Б. Кістяківський
 - в) М. Драгоманов
 - г) **Г. Сковорода**
10. Хто в Україні перший розробляє тему праці, трудової моралі, ставить на перший план людину?
- а) Т. Шевченко
 - б) С. Оріховський-Роксолан
 - в) І. Вишенський
 - г) **І. Франко**
11. Соціологічне дослідження – це
- а) методи типологізації соціальних об'єктів
 - б) **система теоретичних та емпіричних процедур, що дозволяють отримати достовірні знання про той чи інший процес або явище суспільного життя с. система параметрів майбутнього соціального об'єкту або якісно нового стану існуючого об'єкта**
 - в) система знань та навичок, що дозволяє професійно займатися соціологією
12. Хто є автором роботи «Початки громадянства»?
- а) Христофор Філарет
 - б) **М. Грушевський**
 - в) К. Косинський
 - г) М. Костомаров

13. Хто з відомих українських соціологів з дитинства жив за кордоном, особисто знав Спенсера, О. Конта та засуджував марксову ідею революції?
- а) Г. Сковорода
 - б) С. Оріховський-Роксолан
 - в) І. Франко
 - г) **М. Ковалевський**
14. Кому з названих соціологів належить визначення позитивної соціології?
- а) М. Вебер
 - б) **О. Конт**
 - в) Е. Дюркгейм
 - г) К. Маркс
15. Центральним поняттям соціології К. Маркса є:
- а) **суспільно-економічна формація;**
 - б) соціальна дія;
 - в) соціальний простір.
16. Хто автор теорії «трьох світів»:
- а) М. Грушевський;
 - б) М. Шаповал;
 - в) **Г. Сковорода.**
17. Із працями яких науковців пов'язують початок самостійних соціологічних розвідок в Україні:
- а) **представників Кирило-Мефодіївського Братства;**
 - б) Женевського гуртка;
 - в) Інституту соціології.
18. Французький соціолог XIX ст. О. Конт називав соціологію
- а) Соціальною хімією.
 - б) Соціальною механікою.
 - в) **Соціальною фізикою.**
 - г) Соціальною математикою.
19. Хто з соціологів велику увагу приділяв соціологічному аналізу права?

а) Г. Спенсер

б) Б. Кістяківський

в) М. Грушевський

г) К. Маркс

20. Хто стояв у витоків української академічної соціології?

а) Т. Шевченко

б) Б. Кістяківський

в) К. Острозький

г) М. Грушевський

21. Класичними видами девіантної поведінки визнані (доповніть ряд)

а) пияцтво, алкоголізм,

б) наркоманія;

в) злочинність,

г) суїцид;

д) _____; (проституція)

е) _____; (психічні розлади)

22. Вкажіть представників позитивістської орієнтації в соціології XIX ст.:

а) Г. Спенсер;

в) О. Конт;

б) Т. Парсонс;

г) Л. Козер.

23. Вкажіть основні положення концепції суспільного розвитку Г. Спенсера:

а) суспільний розвиток є результатом психологічного прагнення людей до наслідування соціальних цінностей;

б) розвиток суспільства проявляється і зумовлюється силою свідомості;

в) суспільний розвиток є сукупністю прогресивних і регресивних змін.

24. Найпоглибленішим видом соціологічного дослідження є:

а) описовий

б) розвідувальний

в) аналітичний

25. До різновиду соціологічного опитування відносять:

- а) ранжування;
- б) контент-аналіз;
- в) анкетування**

26. Чиї твори пронизані духом класової боротьби, в центрі світогляду стоять суспільні проблеми? Хто підкреслював необхідність збройної боротьби селянства з поміщиками?

- а) Т. Шевченко**
- б) М. Ковалевський
- в) О. Маркович
- г) В. Білозерський

27. Хто з перекислених діячів не належав до Кирило-Мефодіївського братства?

- а) П. Куліш
- б) М. Гулак
- в) Б. Кістяківський**
- г) Ю. Кониський

28. Які твори займають основне місце в творчості Г. Сковороди?

- а) Історичні
- б) Соціально-політичні
- в) Філософсько-соціологічні**
- г) Інтимні

29. Кому належить робота «Ремесла і хвабрики на Україні» надрукована у Женеві в 1880р. ?

- а) О. Марковичу
- б) С. Подолинському**
- в) П. Могила
- г) І. Вишенський

30. Чиї соціально-політичні погляди були відображені в поемах

«Гайдамаки»(1841р.), «Гамалія»(1842р.), «Сон»(1844р.), «Кавказ» (1845р.) та інших?

- а) І. Франко
- б) І. Вишенський
- в) Т.Шевченко**
- г) П.Куліш

2 ВАРІАНТ

1. О. Конт розглядав суспільство як:
 - а) біологічний організм,**
 - б) перманентне скупчення людей,
 - в) незмінний феномен,
 - г) дискретне і нестійке утворення.
2. Проект ідеального суспільства в творі «Утопія» запропонував:
 - а) Т. Кампанелла;
 - б) Т. Мор;**
 - в) Ф. Бекон.
3. Фундатором соціології як науки є:
 - а) І. Кант;
 - б) Г. Гегель;
 - в) О. Конт;**
 - г) К. Маркс.
4. Обґрунтування доцільності використання еволюційного вчення у поясненні життєдіяльності суспільства і залучення в арсенал соціології започаткував:
 - а) К. Маркс;
 - б) Е. Дюркгейм;
 - в) Г. Спенсер;**
 - г) В. Самнер.
5. Ідею рівності людей незалежно від місця і становища у житті, дотримання монархом прав і свобод народу у творі «Апокрисис» /1597 р./ розробляв:
 - а) К. Острозький;
 - б) І. Вишенський.
 - в) Х. Філарет**

6. Принцип „нерівної рівності ” в українській суспільній думці XVIII ст. обґрунтував:
- а) **Г. Сковорода;**
 - б) Ю. Кониський;
 - в) Г. Щербацький;
 - г) Я. Козельський.
7. Автором твору «Книга буття українського народу», де історія України розглядається в контексті світового історичного процесу, був:
- а) **М. Костомаров;**
 - б) Т. Шевченко;
 - в) Д. Бантиш-Каменський
8. Г. Спенсер виділяв два типи суспільств:
- а) традиційне та аграрне,
 - б) **військове і промислове,**
 - в) первісне і феодальне,
 - г) індустріальне і постіндустріальне.
9. Обґрунтовував дію закону зростання солідарності людей у суспільстві український вчений:
- а) М. Драгоманов;
 - б) **С. Подолинський;**
 - в) М. Зібер.
10. Український соціолог М. Ковалевський розробляв метод:
- а) біхевіоризму;
 - б) герменевтики;
 - в) **історико-порівняльний.**
11. Фундатором Українського соціологічного інституту у Відні був:
- а) М. Ковалевський;
 - б) В. Липинський;
 - в) **М. Грушевський;**
 - г) М. Туган-Барановський.

12.К. Марксу належить розробка:

- а) теорії додаткової вартості,**
- б) теорії соціальної дії,
- в) матеріалістичного розуміння історії,
- г) теорії аномії.

13.Що таке «аномія»:

- а) поведінка, що відхиляється від встановлених у суспільстві норм**
- б) соціальна хвороба
- в) ціннісно-нормативне вакуум

14.Який найбільш складний і глибокий вид соціологічного дослідження?

- а) описове
- б) аналітичне**
- в) розвідувальне

15.Закон трьох стадій О. Конта включає в себе наступні етапи розвитку людської свідомості, в залежності від них і розвитку всього суспільства:

- а) теологічний, метафізичний, позитивний;**
- б) теоретичний, емпіричний, прикладний;
- в) ірраціональний, раціональний, науковий;
- г) метафізичний, філософський, науковий

16.Метод збирання соціологічної інформації, що полягає у спрямованому, систематичному, безпосередньому візуальному та слуховому сприйнятті і реєстрації соціальних процесів, явищ, ситуації, фактів, що піддаються перевірці і контролю:

- а) спостереження;**
- б) аналіз документів;
- в) анкетування;
- г) метод інтерв'ю.

17.Кому з соціологів належить найбільш розгорнуте визначення еволюції:

- а) О. Конту;
- б) Г. Спенсеру;**

- в) К. Марксу;
- г) П. Сорокіну.

18. Поведінка людини або групи людей у суспільстві, яке не відповідає встановленим соціальним нормам або порушує їх, називається в науці:

- а) деструктивною;
- б) відхиленою;**
- в) нестандартною

19. Соціологія – це галузь знання:

- а) теоретична
- б) емпірична;
- в) прикладна;
- г) всі вірні**

20. Хто із соціологів – класиків віддавав провідне місце при побудові своєї теорії виробничим відносинам:

- а) К. Маркс;**
- б) М. Вебер;
- в) Г. Спенсер;
- г) Е. Дюркгейм.

21. Фундатором Українського соціологічного інституту у Відні був:

- а) М. Ковалевський;
- б) В. Липинський;
- в) М. Грушевський;**
- г) М. Туган-Барановський.

22. Хто є автором твердження: «Суспільство існує для блага своїх членів, а не члени його існують заради суспільства»?

- а) Е. Дюркгейм;
- б) М. Вебер;
- в) Г. Спенсер;**
- г) Г. Зіммель.

23. Автором першої дослідницької програми економічної соціології був:

- а) **К.Маркс;**
- б) Г.Зіммель;
- в) Е.Дюркгейм;
- г) В.Зомбарт.

24. У якій зі своїх робіт М. Драгоманов переконує, що сама по собі думка про націю не може привести людство до свободи та правди для всіх?

- а) «Розвідки»
- б) «О шелудивом Буняке»
- в) «Внутрішнє рабство і боротьба за визволення»
- г) **«Чудацькі думки про українську національну справу»**

25. Скільки виділяють етапів становлення соціології?

- а) 10
- б) 8
- в) **3**
- г) Не виділяють жодного етапу становлення

26. Кому належить праця «Метод соціології»?

- а) **Е.Дюркгейм**
- б) Г. спенсер
- в) Ш. Монтеск'є
- г) К.Маркс

27. Шеститомну працю «Курс позитивістської філософії» написав:

- а) Г.Спенсер.
- б) М. Вербер.
- в) Дж.Міль.
- г) **О.Конт.**

28. Соціологія як наука виникла:

- а) В першій половині XIIст.
- б) На початку XXст.
- в) **В першій половині XIXст.**
- г) У XVIIст. Е. На початку XXIст.

29.Автором першого українського підручника "Загальна соціологія" є:

- а) М.Ковалевський.
- б) С.Дністрянський
- в) М.Грушевський.
- г) **М.Шаповалов.**
- д) І.Франко

30.Засновником «розуміючої соціології» є:

- а) О.Конт
- б) К.Маркс
- в) Г.Спенсер
- г) П.Сорокін
- д) **М.Вебер**
- е) Е.Дюркгейм

Варіант 1.

1.Назвіть основні функції соціології:

- а. емпірична;
- б. рекреаційна;
- в. прогностична;**
- г. всі вірні.

2.Основними методами дослідження в соціології є:

- а. спостереження (включене та невключене);
- б. експеримент;
- в. опитування;
- г. всі вірні.**

3.Що таке суспільство?

- а. це самі люди;
- б. це їх відносини;
- в. це культура (матеріальна і духовна);
- г. всі вірні.**

4. Назвіть основні моделі соціальної адаптації (соціалізації, пристосування) особи:

а. конформізм;

б. інновація;

в. ритуалізм;

г. всі вірні.

5. Основними напрямками (векторами) руху суспільства є:

а. прогрес (розвиток);

б. прогрес (деградація);

в. конфронтація;

г. всі вірні.

6. Основними формами прояву суспільного прогресу є:

а. еволюція;

б. реформа;

в. революція

г. всі вірні.

7. Хто із соціологів висунув і обґрунтував ідею «механічної» і «органічної» солідарності в суспільстві?

а. О. Конт;

б. М. Вебер;

в. Г. Спенсер;

г. Е. Дюркгейм.

8. Термін «соціологія» ввів у соціальну науку:

а. Аристотель;

б. М. Вебер;

в. Р. Дарендорф;

г. І. Кант.

9. Соціальна роль – це:

а. положення на соціальній ієрархічній градації;

б. різновид соціального статусу;

в. поведінка, що реалізує норми співтовариства;

г. всі відповіді вірні.

10. Термін «аномія» уперше ввів:

а. Г. Спенсер;

б. Р. Дарендорф;

в. Е. Дюркгейм;

г. М. Вебер.

11. Інтерв'юером називають:

а. особу, яка ставить запитання;

б. особу, якій ставлять запитання.

12. Сім'я егалітарна - це:

а. тип сім'ї, для якого характерні економічна залежність жінки, чітке функціональне розподілення сфер сімейного життя, визнання беззаперечного авторитету чоловіка;

б. тип сім'ї, для якого характерні чітке функціональне розподілення сфер сімейного життя, визнання беззаперечного авторитету чоловіка без достатніх економічних підстав;

в. тип сім'ї, для якого характерні пропорційний поділ домашніх обов'язків, спільне обговорення головних проблем та прийняття спільних рішень.

13. Сім'я являє собою:

а. соціальну верству;

б. соціальну асоціацію;

в. соціальний інститут.

14. Програма конкретного соціологічного дослідження обов'язково включає «формулювання гіпотези»?

а. так;

б. ні.

15. Хто з соціологів як засіб узагальнення різноманіття емпіричної дійсності використав поняття «ідеальний тип»?

а. О. Конт;

б. М. Вебер;

в. Г. Спенсер;

г. Е. Дюркгейм;

д. К. Маркс.

16. «Інституалізація» це:

а. упорядкованість соціальних зв'язків;

б. існування соціальних інститутів;

в. відмирання соціальних інститутів;

г. визначення й закріплення соціальних ролей і статусів.

17. Особа, що бере участь в емпіричному соціологічному дослідженні як джерело інформації називається:

а. антрепренер;

б. анкетер;

в. інтерв'юер;

г. респондент.

18. Процес формування внутрішньої структури людської психіки за допомогою освоєння соціальних норм, цінностей і інших компонентів соціального середовища називається:

а. адаптація;

б. конфлікт;

в. інтеріорізація;

г. мобільність.

19. Процес «соціалізації» охоплює:

а. ранній дитячий вік;

б. дитячий і юнацький вік;

в. працездатний вік;

г. старість.

20. Хто з соціологів досліджував девіантну поведінку в суспільстві?

а. О. Конт;

б. М. Вебер;

в. Г. Спенсер;

г. Е. Дюркгейм;

д. К. Маркс.

21. Соціологія О. Конта включає в себе розділи ...

а. соціологія соціальних груп і соціологія особистості;

б. теоретична і практична соціологія;

в. мікросоціологія і мікросоціологія.

г. соціальна статика і соціальна динаміка

22. О. Конт розглядав соціологію як ...

а. соціальну фізику;

б. соціальну геометрію;

в. соціальну хімію;

г. соціальну біологію.

23. Поняття «теорія середнього рівня» введено в науковий обіг ...

а. Р. Мертоном;

б. П. Сорокіним;

в. О. Контом;

г. Е. Дюркгеймом.

24. Автором соціологізму в соціології був ...

а. Ф. Гідденс;

б. М. Вебер;

в. Е. Дюркгейм.

25. Причиною фундаментальних соціальних змін в теорії К. Маркса є ...

а. поширення демократії;

б. класовий конфлікт;

в. розвиток науки;

г. розвиток ринку праці.

26. Соціальна дія на основі сформованого стереотипу поведінки - це ... дія

а. ціле раціональне;

б. традиційне;

в. ціннісно-раціональне.

27. Поняття "соціальна дія" в науковий обіг ввів ...

а. М. Вебер;

б. О. Конт;

в. Г. Зіммель.

28. Соціологія як наука виникла в ...

а. XVIII ст.;

б. XIX ст.;

в. XX ст...

29. Р. Дарендорф розглядав стратифікацію через призму

а. статі;

б. віку і статі;

в. етнічної приналежності;

г. розподілу влади.

30. Безліч статусів, які стосуються одного індивіду, називається ...

а. статусним набором;

б. статусним конфліктом;

в. статусної несумісності;

г. статусним змішанням.

Варіант 2.

1. Громадянське суспільство формується внаслідок:

а. утвердження ідеології індивідуалізму;

б. соціальної диференціації;

в. встановлення демократичного політичного режиму;

г. розвитку ринкової економіки.

2. Принцип плюралізму передбачає:

а. взаємодія різних соціальних груп, соціальних інститутів, а також окремих осіб з приводу устрою та управління суспільством;

б. різноманітність дій організованих і здійснюють владні функції індивідів і груп, спрямованих на реалізацію політичних цілей;

в. різноманіття суб'єктів економічної, політичної і культурного життя суспільства, які в процесі взаємодії конкурують і врівноважують один одного на основі демократичного порядку;

г. цілеспрямоване участь великих мас людей, соціальних груп і соціальних інститутів у справах держави, у вирішенні проблем, що відносяться до життя суспільства в цілому.

3. Тоталітаризм - це:

а. абсолютна монархія;

б. режим особистої влади;

в. повний контроль над усіма сферами життя суспільства;

г. одна з форм авторитарних буржуазних держав періоду імперіалізму.

4. Носії політико-управлінських якостей і функцій називають:

а. політична партія;

б. політична фракція;

в. політична еліта;

г. політичний менеджмент.

5. Процес впорядкування політичної системи це –

а. законотворчість;

б. соціальні норми;

в. обрання президента;

г. політичне управління.

6. Історичні різновиди етносу – це:

а. держави;

б. племена

в. громади;

г. соціальні групи.

7. Культура соціальної групи, яка проявляє себе в особливих рисах поведінки і свідомості людей, називається:

а. звичаєм;

б. субкультурою;

в. цивілізацією;

г. традицією.

8. Головна форма організації суспільства називається:

а. родина;

б. нація;

в. клас;

г. все не вірно.

9. Що з перерахованого нижче характеризує висхідну вертикальну соціальну мобільність:

а. призначення провідного інженера директором фірми;

б. призначення інженера однієї фірми інженером інший;

в. розжалування офіцера в рядові;

г. переїзд з одного селища міського типу в інший.

10. Ознака нації — це:

а. наявність конституції;

б. спільність історичного шляху;

в. єдине громадянство;

г. спільність ідеології.

11. Принцип поділу влади передбачає:

а. поділ влади між центром і регіонами в державі;

б. суворе розмежування повноважень між органами законодавчої, виконавчої та судової влади;

в. взаємний контроль і урівноваження трьох гілок державної влади;

г. незалежність судової гілки влади по відношенню до законодавчої і виконавчої.

12. Визначте ознаку, що відрізняє державну організацію суспільства:

а. існує система обов'язкових податків і зборів;

б. об'єднання людей за принципом кровного споріднення;

- в. територіальне об'єднання населення;
- г. відсутність чітко визначеної території;

13. Будь-яка держава характеризується:

- а. наявністю власних силових структур;**
- б. багатопартійністю;
- в. взаємною відповідальністю держави і особистості;
- г. пануванням командно-адміністративних методів управління.

14. До висхідної вертикальної соціальної мобільності відноситься:

- а. підвищення по службі;**
- б. заняття підприємницькою діяльністю;
- в. пониження по службі;
- г. вихід на пенсію.

15. Одним з елементів політичної системи є:

- а. соціальна мобільність;
- б. педагогічна діяльність;
- в. промислово-фінансові групи;
- г. демократична культура.**

16. Чи вірні наступні судження? А. Соціальна роль — це певне місце, займане особистістю в суспільстві. Б. Соціальна роль — це сукупність дій, які людина виконує у відповідності зі своїм соціальним статусом.

- а. вірно тільки А;
- б. вірно тільки Б;**
- в. вірно і А, і Б;
- г. обидва судження невірні.

17. Соціальна група, що характеризується • наявністю певних вікових меж • експерименти з власним життям • усвідомленням унікальності кожного як цінності • переважним самовираженням у сфері дозвілля:

- а. молодь;**
- б. клас;
- в. субкультура;

г. нація.

18. За формою політичної організації суспільства розрізняють:

а. демократію і тоталітаризм;

б. монархію й республіку;

в. федерацію і унітарію;

г. все вірно.

19. До ознак, які можуть характеризувати соціальну групу, відноситься:

а. фізичні дані;

б. особливості темпераменту;

в. розумові здібності;

г. професія.

20. Який з ознак характеризує сутність авторитарного режиму?

а. авторитетна, шановна народом влада;

б. згуртованість суспільства навколо політичної влади;

в. сила і ефективність органів політичної влади;

г. диктатура глави держави, уряду над усіма елементами політичної системи.

21. Загальне виборче право – це:

а. можливість кожному громадянину висувати свою кандидатуру;

б. без обмежень щодо дієздатності;

в. можуть обирати іноземці;

г. можуть обирати особи без громадянства.

22. До потреби людини, породженою суспільством, відноситься потреба в:

а. трудової діяльності;

б. збереження здоров'я;

в. прилучення до культури;

г. всі варіанти вірні.

23. Політичний режим, якому властиві чіткий поділ влади, багатопартійність, збереження цивільних свобод, регулярні вибори, називається:

а. тоталітарним;

б. авторитарним;

в. демократичним;

г. олігархічним.

24. Чи вірні наступні судження? Ліберальна політична ідеологія як основної цінності виділяє: А. Рівність людей у правах і перед законом. Б. Обов'язкову підтримку державою незаможних соціальних верств.

а. вірно тільки А;

б. вірно тільки Б;

в. вірно і А, і Б;

г. обидва судження невірні.

25. Соціологія-це:

а. наука;

б. технологія;

в. їх поєднання;

Г. всі вірні.

26. Соціологія-це галузь знання:

а. теоретична;

б. емпірична;

в. прикладна;

г. всі вірні.

27. Об'єктом соціології є (виберіть найбільш точне визначення):

а. суспільство в цілому (вся сфера соціального);

б. природа;

в. і природа, і суспільство;

г. всі вірні.

28. Предметом соціології є (назвіть її основні структурні елементи (рівні)):

а. теорії середнього рівня-галузеві соціології, вивчають актуальні соціальні проблеми, що мають прикладний (практичний) характер (наприклад, соціологія міста, села, молоді тощо);

б. емпіричний - рівень конкретних соціологічних досліджень (наприклад, соціологічноопитування тощо);

в. формально-логічний;

г. всі вірні.

29. Назвіть основні функції соціології:

а. емпірична;

б. рекреаційна;

в. прогностична;

г. всі вірні.

30. Основними методами дослідження в соціології є:

а. спостереження (включене та невключене);

б. експеримент;

в. опитування;

г. всі вірні.

Варіант 1

1. Поділ суспільства на різні соціальні групи – це:

а. соціальна стратифікація;

б. соціальна мобільність;

в. соціальна інтеграція;

г. соціальна дискримінація.

2. Соціальний статус – це:

а. поведінка, очікуване від індивіда;

б. становище людини в суспільстві;

в. форма заохочення індивідів;

г. форма здійснення соціофункцій.

3. Культура соціальної групи, яка проявляє себе в особливих рисах поведінки і свідомості людей, називається:

а. звичаєм;

б. субкультурою;

в. цивілізацією;

г. традицією.

4. Основними формами прояву суспільного прогресу є:

а. еволюція;

б. реформа;

в. революція;

г. всі вірні.

5. Термін «аномія» уперше ввів:

а. Г. Спенсер;

б. Р. Дарендорф;

в. Е. Дюркгейм;

г. М. Вебер.

5. Девіація – це:

а. прояв маргінальності;

б. різновид аномії;

в. поведінка, що відхиляється, від соціально-правових норм;

г. деструктивна поведінка.

б. Назвіть головні елементи соціальної структури:

а. індивіди;

б. соціальні спільності;

в. соціальні групи;

г. всі вірні

7. Основні соціальні інститути - це:

а. економічні (бізнес, власність, ринок тощо);

б. політичні (державна та її органи, політичні партії, громадські організації);

в. духовні (освіта, наука, церква, виховання, мораль тощо);

г. всі вірні

8. Термін «соціологія» запропонував і вперше використав у своїх творах:

а. О.Конт

б. Е.Дюркгейм

в. К.Маркс

г. Г.Спенсер

9. Органічний напрям у соціології заснував:

а. Г.Спенсер

б. О.Конт

в. Дж.Міль

г. Е.Дюркгейм

10. К. Марксу належить розробка:

а. теорії додаткової вартості,

б. теорії соціальної дії,

в. матеріалістичного розуміння історії,

г. теорії аномії.

11. Знаменитий закон, сформульований О. Контом, називається законом:

а. соціальних фактів,

б. трьох стадій,

в. соціальної дії,

г. п'яти формацій.

12. У структурі соціології Е. Дюркгейм виділяв такі галузі:

а. соціальну морфологію,

б. соціальну психологію,

в. соціальну фізіологію,

г. соціальну ідеологію,

д. загальну соціологію.

13. О. Конт розглядав суспільство як:

а. біологічний організм,

б. перманентне скупчення людей,

в. незмінний феномен,

г. дискретне і нестійке утворення.

14. В індустріальному (позитивному) суспільстві провідна роль належить:

а. вченим, інженерам, соціократія,

- б. духовенству,
- в. дворянству,
- г. пролетаріату.

15. Предметом соціології за Е. Дюркгейму є:

- а. соціальна реальність, а точніше - соціальні факти,**
- б. соціальні дії індивідів,
- в. матеріальна сфера життєдіяльності людей,
- г. чуттєвий світ індивідів.

16. Дюркгейм виділив наступні типи суспільств:

- а. механічної солідарності,**
- б. політичної солідарності,
- в. органічної солідарності,
- г. психологічної солідарності,
- д. матеріальну солідарності.

17. Соціологія виконує ряд важливих функцій, а саме:

- а. гносеологічну, інформаційну,
- б. світоглядну, освітньо-виховну,
- в. нормативну, символічну,
- г. комунікативну, захисну,**
- д. прогностичну, інструментальну.

18. Найважливішими методами теоретичної соціології є:

- а. історичний, функціональний,**
- б. спектроскопії, контент-аналіз,
- в. математичний, етнометодології,
- г. типологічний, суб'єктивний.**

19. Метод, заснований на аналізі причин походження різних об'єктів, називається:

- а. структурним,
- б. функціональним,
- в. типологічним,

г. генетичним.

20. Методами емпіричної соціології є:

а. анкетування.

б. усне опитування,

в. спостереження,

г. контент-аналіз,

д. експеримент,

е. експертний аналіз.

21. Суспільство наказує індивіду, як він повинен жити, ка ким він має бути, що він може робити, а чого робити не можна. Тут мова йде про функції:

а. захисної,

б. інтегративної,

в. ціннісної,

г. нормативної.

22. Г. Спенсер виділяв два типи суспільств:

а. традиційне та аграрне,

б. військове і промислове,

в. первісне і феодалне,

г. індустріальне і постіндустріальне.

23. Для цієї субкультури властиві: особлива мова, витонченість, висока інтелектуальність, потужне творче начало, іронічність, критичність, фантазії, відхід від дійсності, орієнтація на вузьке коло людей. У даному випадку мова йде про культуру:

а. елітарною,

б. масової,

в. народної,

г. молодіжною.

24. Те, що має суб'єктивний сенс і орієнтоване на іншого індивіда, М. Вебер називає:

а. поведінкою,

б. дією,

в. соціальною дією,

г. девіантною поведінкою.

25. Соціальна проблематика в творчості Г.С.Сковороди розгортається навколо ідеї:

а. людського щастя;

б. соціальної справедливості;

в. самопізнання;

г. релігійної єдності.

26. Кирило-Мефодіївське братство виникло:

а. у 1861 р.;

б. у 1845 р.;

в. у 1839 р. ;

г. у 1825 р.

27. До числа батьків-засновників соціології відносяться:

а. О. Конт, К. Маркс. Дж.Ст. Мілль, М. Вебер,

б. Ш. Монстескье, Ф. Кондорсе, Д. Дідро, Ж. Мельє,

в. Г. Спенсер, Г. Тард, Ф. Теніс, Е. Дюркгейм,

г. Ф. Ніцше, О. Шпенглер, А. Шопенгауер.

28. Якщо Огюст Конт вважав, що «ідеї керують світом», то Карл Маркс вважав, що:

а. світом керують почуття,

б. світом керують знання,

в. буття визначає свідомість,

г. сила править світом.

29. Улюблений життєвий девіз К. Маркса звучить так:

а. «Стався до всього легко і спокійно»,

б. « Через терни до зірок »,

в. « піддавати все сумніву »,

г. «Пролетарям нічого втрачати окрім своїх ланцюгів ».

30. Вкажіть, хто з видатних представників української культури були членами Кирило-Мефодіївського братства:

а І.Котляревський;

б. М.Костомаров;

в. Т.Шевченко;

г. П.Куліш.

Варіант 2

1. Виникнення соціологічної науки пов'язують з ім'ям:

а) Арістотеля ,

б) І. Канта,

в) К. Маркса,

г) О. Конта.

2. В основу класифікації наук О. Конт поклав три критерії:

а) методологічний, евристичний, історичний,

б) логічний, історичний, педагогічний,

в) історичний, творчий, логічний,

г) педагогічний, евристичний, історичний.

3. Позитивне знання, згідно О. Конту це знання:

а) точне, безперечне, що спирається на факти,

б) сумнівне , химерне, неясне,

в) стверджувальний, корисне, що організує,

г) невігідне, розмежувальне, нереальне.

4. Справжнім ученим, вважав О. Конт, є той дослідник, який керується такими заповідями:

а) жити для себе,

б) жити для своїх близьких,

в) жити для своїх співвітчизників,

г) жити для всіх.

5. Вища практична мета соціології, стверджував Огюст Конт, полягає у:

- а) розумної організації суспільства,**
- б) вироблення прийнятних для всіх ідей і цінностей,**
- в) служінні владі і державі,
- г) духовному перетворенні людини.**

5. Головним методом наукового аналізу для К. Маркса був метод:

- а) діалектичний,**
- б) метафізичний,
- в) етнологічний,
- г) структурно-функціональний.

6. Спосіб виробництва за К. Марксом включає:

- а) продуктивні сили і виробничі відносини,**
- б) політичні та юридичні відносини,
- в) філософію, релігію, мистецтво,
- г) форми сім'ї, побуту, спосіб життя.

7. Предметом соціології за Е. Дюркгейму є:

- а) соціальна реальність, а точніше - соціальні факти,**
- б) соціальні дії індивідів,
- в) матеріальна сфера життєдіяльності людей,
- г) чуттєвий світ індивідів.

8. Е. Дюркгейм сформулював правила знаменитого методу «соціальних фактів». Правила такі:

- а) необхідно розглядати соціальні факти як речі,**
- б) необхідно систематично усувати всі предпоняття, відмежовуватися від усіх вроджених ідей,**
- в) важливо визнавати пріоритет цілого над його складовими частинами, тобто суспільства над індивідами,**
- г) не можна помилятися, і слід вимагати цього від інших,
- д) соціологу дозволено все і він не відповідає ні за що.

9. Дюркгейм виділив наступні типи суспільств:

- а) механічної солідарності,**

- б) політичної солідарності,
- в) органічної солідарності,**
- г) психологічної солідарності,
- д) матеріальну солідарності.

10. За Е. Дюркгейму мають місце такі типи самогубства:

- а) егоїстичне,**
- б) по дурості,
- в) аномічне,**
- г) альтруїстичне,**
- д) примусове,
- е) сезонне.

11. Вкажіть хронологічні рамки протосоціологічного періоду розвитку соціологічної думки в Україні:

- а) від найдавніших часів до середини XIX ст.;**
- б) з IX ст. до XVIII ст.;
- в) з кін. XVI ст. до середини XIX ст.;
- г) з середини XIX ст. - до наших днів

12. Соціальна проблематика в творчості Г.С.Сковороди розгортається навколо ідеї:

- а) державності;
- б) соціальної справедливості;**
- в) сімейної цінності;
- г) релігійної єдності.

13. Український соціолог М. Ковалевський розробляв метод:

- а) біхевіоризму;
- б) герменевтики;
- в) історико-порівняльний.**

14. Хто стояв у витоків української академічної соціології?

- а) Т. Шевченко
- б) Б. Кістяківський

в) К. Острозький

г) **М. Грушевський**

15. Соціологічне дослідження – це

а) методи типологізації соціальних об'єктів

б) система теоретичних та емпіричних процедур, що дозволяють отримати достовірні знання про той чи інший процес або явище суспільного життя с. система параметрів майбутнього соціального об'єкту або якісно нового стану існуючого об'єкта

в) система знань та навичок, що дозволяє професійно займатися соціологією

16. Процеси і явища, що радикально відрізняються від основних норм, цінностей, установок, форм поведінки, які мають місце в тій чи іншій домінуючій культурі, називаються:

а) субкультурою,

б) підсистемою культури.

в) контркультурою,

г) акультурацією.

17. Передбачуване, нормативне, запропоноване поведінку окремого індивіда або конкретної соціальної групи людей, яке очікують від них в суспільстві - це:

а) соціальний статус,

б) соціальна роль,

в) девіація,

г) рольове напруження.

18. Сучасну соціологію найчастіше структурують на три рівні:

а) теоретичний,

б) галузевої,

в) емпіричний,

г) прагматичний,

д) універсальний.

19. Все науки, на думку О. Конта носять описовий характер і повинні відповідати на запитання:

- а) **«Як протікають явища?»**,
- б) «Чому?»
- в) «Де?»
- г) «У зв'язку з чим?».

20. Надприродне, соціокультурне істота, представник певної спільноти людей - це:

- а) людина,
- б) індивід,
- в) індивідуальність,
- г) **особистість.**

21. У людини, як вважав О. Конт, існує тільки одне право:

- а) бути вільним і не залежати ні від кого,
- б) пізнавати навколишній світ,
- в) самозабутньо працювати,
- г) **виконувати свій обов'язок перед суспільством, народом, родиною, батьківщиною.**

22. Про успіхи людства, стверджував О. Конт, слід судити по:

- а) матеріального благополуччя громадян,
- б) становища жінок в суспільстві,
- в) **інтелектуальним і моральним досягненням успіху,**
- г) станом будинків, доріг і мостів.

23. Суспільство, згідно К. Марксу, на кожному ступені свого розвитку являє собою сукупність:

- а) людей та установ,
- б) ідей і речей,
- в) **усіх форм суспільних відносин,**
- г) релігійних, моральних і правових взаємодій.

24. Рівність у соціальній сфері виявляється в:

- а). рівність природних задатків і схильностей людей;
- б) рівність усіх перед законом;
- в) розподіл матеріальних благ;
- г). відсутність привілеїв для окремих груп.**

25. Основними методами дослідження в соціології є:

- а) спостереження (включене та невключене);
- б) експеримент;
- в) опитування;
- г) всі вірні**

26. Основними формами прояву суспільного прогресу є:

- а) еволюція;
- б) реформа;
- в) революція
- г) всі вірні**

27. Спосіб виробництва за К. Марксом включає:

- а) продуктивні сили і виробничі відносини,**
- б) політичні та юридичні відносини,
- в) філософію, релігію, мистецтво,
- г) форми сім'ї, побуту, спосіб життя.

28. «Історія всіх досі існували товариств», стверджує К. Маркс, була історією:

- а) боротьби класів,**
- б) боротьби ідей,
- в) протиріч між містом і селом,
- г) боротьби цивілізованих і відсталих народів

29. Засновником французької соціологічної школи є:

- а) Огюст Конт,
- б) Габріель Тард,
- в) Карл Маркс,
- г) Еміль Дюркгейм.**

30. Г. Спенсер виділяв два типи суспільств:

- а) традиційне та аграрне,
- б) військове і промислове,
- в) первісне і феодальне,
- г) індустріальне і постіндустріальне.

Тестові завдання

1 рівень. Виберіть правильну відповідь із двох запропонованих. 1. Соціологія як наука виникла:

- а) у XVIII ст.;
- б) в першій пол. XIX ст.

2. Соціологія – це: а) це наука про суспільство як єдину цілісну соціальну систему, соціальні відносини та соціальну поведінку людей;

б) наука про господарство, а саме — про організацію та управління виробництвом, ефективне використання ресурсів, збут і споживання товарів.

3. Макросоціологія вивчає:

а) соціальну дійсність на рівні великих спільнот (місто, страта, нація, клас) або на рівні абстрактного розуміння соціальних систем і соціальних структур;

б) сукупність соціологічних знань з пізнавальною орієнтацією на вивчення так званих «мікрооб'єктів»: міжособистісних взаємодій і стосунків, комунікативних зв'язків у малих групах, поведінки особи, мікросоціальних явищ і процесів.

4. Перехід індивіда від однієї соціальної позиції до іншої називається:

- а) соціальною адаптацією;
- б) соціальною мобільністю.

5. Соціалізація особистості – це:

- а) вид аномії;
- б) процес включення особистості в суспільство, засвоєння нею суспільного досвіду, культурних цінностей, соціальних ролей, норм і правил поведінки.

6. Об'єкт соціології – це:

- а) соціальна реальність, тобто реальне суспільне життя, суспільство як цілісний організм;
- б) певні сторони, аспекти, зв'язки, закономірності становлення й розвитку будь-якого суспільства.

7. Виберіть правильне твердження:

- а) прикладна соціологія – це теоретична частина соціологічної науки про специфічні закони, становлення, розвиток і функціонування конкретних соціальних підсистем, процесів, структур, організацій та їх елементів.
- б) структура соціологічного знання може бути подана у вигляді трьох елементів: теоретичної соціології, теорій середнього рівня, емпіричної соціології.

8. Спеціально організоване масове обстеження дає типові зведені числові характеристики соціального явища. Їх називають:

- а) статистичними фактами;
- б) соціальними фактами.

9. Автором теорії «трьох світів» є:

- а) М. Грушевський;
- б) Г. Сковорода.

10. Засновником Українського соціологічного інституту в еміграції є:

- а) М. Грушевський;
- б) М. Шаповал.

11. Початок самостійних соціологічних розвідок в Україні пов'язують із працями:

- а) представників Кирило-Мефодіївського братства;
- б) Женевського гуртка.

12. М. Грушевський розробив метод:

- а) структурного функціоналізму;
- б) історико-соціологічний.

13. У контексті виникнення «людського суспільства» розглядає природне

право і суспільний договір:

- а) І. Франко;
- б) Т. Шевченко.

Пі рівень. Завдання 14-24 мають чотири варіанти відповідей, ОДНА з яких є правильною.

14. Органічний напрям у соціології заснував:

- а) О. Конт;
- б) Дж. Міль;
- в) Г. Спенсер;
- г) О. Конт.

15. ... запропонував розглядати «соціальну дію» як вихідний пункт соціологічного аналізу:

- а) Г. Спенсер;
- б) М. Вебер;
- в) Е. Дюркгейм;
- г) О. Конт.

16. Особа, що бере участь в емпіричному соціо

б) процес формування внутрішньої структури людської психіки за допомогою засвоєння соціальних норм, цінностей, ідеалів, процес переведення елементів зовнішнього середовища у внутрішнє «Я»;

в) середовище дії, в якому відбувається процес розширення та примноження соціальних зв'язків індивіда із зовнішнім світом;

г) реальна чи умовна соціальна спільність, з якою індивід співвідносить себе як з еталоном, орієнтуючись у своїх вчинках і самооцінці на її норми та цінності.

17. ... – це ієрархічно організована структура соціальної нерівності, яка існує в певному суспільстві в даний історичний проміжок часу:

- а) соціальна мобільність;
- б) соціальна структура;
- в) соціальна стратифікація;
- г) соціальна інтеграція.

20. Аномія – це:

- а) стан суспільства, за якого значна частина його членів, знаючи про існування обов'язкових суспільних норм, ставляться до них негативно або байдуже;
- б) широкий спектр відхилень поведінки особистості від традиційних у даному суспільстві нормативів поведінки;
- в) здатність людини оцінювати та інтерпретувати свою власну поведінку і ставити себе на місце інших;
- г) соціологічна теорія, що пояснює злочинність як наслідок соціального розшарування суспільства.

21. До загальнонаукових методів соціології належить:

- а) анкетування;
- б) спостереження;
- в) аналіз;
- г) соціометрія.

Тести з соціології

I варіант

1. Що таке соціологія ?

- А) наука про мистецтво
- Б) наука про суспільство
- В) наука про умови та процеси в суспільстві

2. Хто запропонував термін «соціологія»?

- А) Шевченко Т.Г.
- Б) Фернандо Ш.
- В) Огюст Конт

3. Кому належить еволюційна теорія суспільства ?

- А) Спенсер Г.
- Б) Дюркгейм Е.
- В) Маркс К.

4. Про що свідчить ця теорія?

- А) теорія, що пояснює механізми зміни форм живих організмів.

- Б) теорія ,що пояснює еволюцію суспільства
- В) теорія ,що свідчить про побічні ефекти суспільства
5. Соціологічна теорія кому належить
- А) Маркс К.
- Б) Спенсер Г.
- В) Дюркгейм Е.
6. Хто такий Фрейд ?
- А) австрійський психоаналітик
- Б) астролог
- В) німецький лікар
7. Які основні напрями розвитку західної соціології ?
- А) етнометодологія та функціоналізм
- Б) неопозитивізм та позитивізм
- В) структурний функціоналізм ,сим. інтеракціонізм, етнометодологія, структуралізм і постструктуралізм
8. Е.Гіденс ,Ч. Кулі відносяться до ?
- А) американської соціології
- Б) австрійської соціології
- В) німецької соціології
9. Хто є автором доктрини «масового суспільства»?
- А) Маркс К.
- Б) Чарльз Д.
- В) Лебон Г.
10. До першого позитивізму відносяться ?
- А) Конт, Мілль
- Б) Конт ,Мілль ,Спенсер
- В) Маркс, Конт ,Мілль
11. Як називався другий позитивізм ?
- А) Неопозитивізм
- Б) Емпіріокритицизм

В) Позитивізм

12. Кістяковський Б. –це ?

А) письменник ,літературний діяч

Б) соціолог,письменник

В) правознавець ,соціолог

13. У чому полягає концепція Грушевського?

А) у розвитку суспільстві

Б) у процесі еволюції

В) у тому, що суспільно-політичний прогрес однаково визначався біологічними, економічними та психологічними факторами

14. Яка сфера життя суспільства включає в себе відносини людей з приводу влади?

А) економічна

Б) політична

В) соціальна

Г) духовна

15. Огюст Конт стверджує, що елементарною структурною одиницею суспільства є:

А) мала група;

Б) сім'я;

В) рід;

Г) особистість.

16. Девіантна поведінка – це:

А) типова поведінка правопорушника

Б) відхилення від формального закону

В) будь-яка поведінка, яка відхиляється від загальноприйнятих норм

17. Соціальна роль - це:

А) розуміння індивідом свого місця серед людей, які його оточують

Б) відношення, яке виказуємо ми до оточуючих нас людей

В) характер поведінки, що очікується від носія того чи іншого соціального статусу

18. Мала група, система цінностей і норм якої є для індивіда еталоном, називається:

А) еталоною

Б) ідеальною

В) референтною

19. Соціальна революція являє собою:

А) основну причину групової мобільності

Б) зміну релігійного віросповідання більшістю членів суспільства

В) зміну громадянства для більшості членів суспільства

Г) прихід до державної влади більш компетентних людей

20. Прикладом горизонтальної мобільності є:

А) звільнення за скороченням штатів

Б) зміна громадянства

В) вступ у шлюб із представником своєї соціальної групи

Г) підвищення у посаді

21. Найбільша кровно-родинна група людей, що пов'язані єдністю походження - це:

А) сім'я

Б) клан

В) рід

22. Найбільш розповсюдженим методом збору соціальної інформації є:

А) спостереження

Б) опитування

В) експеримент

23. Хто запропонував концепцію про демократію і залежність ?

А) Грушевський

Б) Порошенко

В) Маркс

24. Чи були проведені соціальні концепції у Києво-Могилянській академії ?

А) Так

Б) Ні

25. Визначіть, чи є правильним дане судження:

Соціальні статуси пов'язані міжособистісними відносинами, а особистісні - соціальними.

А) Так

Б) Ні

26. Панівна система цінностей є основою типології суспільств в теорії циклічних цивілізацій, що розроблена:

А) М. Данилевським

Б) П. Сорокіним

В) А. Тойнбі

Г) О. Шпенгером

27. Ресоціалізація являє собою:

А) період соціалізації, що співпадає з отриманням формальної освіти

Б) відлучення від старих норм, цінностей і ролей

В) процес «перенавчання» соціальних ролей, коли людина потрапляє в середовище з іншими умовами життя

28. Припис, що виступає в якості загальної керівної лінії соціальної дії:

А) наказ

Б) соціальна норма

В) закон

29. Загальноприйнята усіма представниками соціологічної науки сукупність поглядів і методів наукового дослідження:

А) етнометодологія

Б) парадигма

В) символічний інтеракціонізм

30. Термін «інтеракція» означає (написати)

II варіант

1. Термін «соціологія» з'явився:
 - А) на початку XX ст.
 - Б) наприкінці XVIII ст.
 - В) у першій половині XIX ст.
2. Під інституціоналізацією конфлікту в соціології розуміють:
 - А) наукове вивчення класових конфліктів в суспільстві з метою їх запобігання;
 - Б) розвиток особливих соціальних інститутів для регулювання конфліктів між роботодавцем і найманими робітниками з метою відмежування їх від конфліктів політичних;
 - В) створення спеціальних судових та арбітражних закладів для розгляду трудових і громадських суперечок;
3. Хто такий Огюст Конт ?
 - А) природознавець
 - Б) літературний діяч
 - В) соціолог
4. Кому з соціологів належить найбільш розгорнуте визначення еволюції:
 - А) О. Конту
 - Б) Г. Спенсеру
 - В) К. Марксу
5. Емпірична соціологія – це наукова дисципліна, основна функція якої полягає в:
 - А) теоретичному осмисленні і узагальненні соціальних фактів
 - Б) виведенні загальних законів, за якими розвиваються соціальні спільноти
 - В) пошуку джерел емпіричної соціальної інформації, її збиранні, обробці і аналізу

6. Характер поведінки, що очікується від власника того чи іншого соціального статусу:
- А) соціальний характер
 - Б) соціальна дія
 - В) соціальна роль
7. Історично першою системою соціальної стратифікації є:
- А) страти
 - Б) касти
 - В) класи
8. В індустріальному суспільстві головним об'єктом власності є:
- А) земля
 - Б) капітал
 - В) люди
9. Будь-яка поведінка, яка відхиляється від загальноприйнятих норм-це?
- А) девіантна
 - Б) соціальна
 - В) неунормована
10. Третій позитивізм обрав таких вчених ?
- А) Шлік, Спенсер
 - Б) Карнап , Гедель
 - В) Шлік , Карнап , Гедель
11. Про що свідчив другий позитивізм ?
- А) що наука не дає істинної картини реальності, а надає лише символи, знаки практики
 - Б) що треба звертатися до об'єктивізму
 - В) треба вибирати сторону еволюції
12. Мала група, система цінностей і норм якої є для індивіда еталоном, називається:
- А) еталоною
 - Б) ідеальною

В) референтною

13. Предметом соціології як наукової дисципліни виступають:

А) взаємовідносини і зв'язки людей з приводу виробництва матеріальних благ, їх обміну і розподілу

Б) явища взаємодії людей і соціальних груп

В) події, які будь-коли мали місце, і роль конкретних людей в них

14. Кому належить еволюційна теорія суспільства ?

А) Спенсер Г.

Б) Дюркгейм Е.

В) Маркс К.

15. Кістяковський Б. –це ?

А) письменник ,літературний діяч

Б) соціолог ,письменник

В) правознавець ,соціолог

16.У якому столітті панувала соціально-політична думка в Україні?

А) 16-17ст.

Б) 10-12ст.

В) 19-20ст.

17. Базис у марксистській аналітичній схемі суспільства – це:

А) продуктивні сили суспільства;

Б) фундамент, на який спирається управління суспільством;

В) сукупність продуктивних сил і виробничих відносин.

18. Соціальний статус – це позиція яку займає індивід:

А) у сім'ї

Б) в первісній малій групі

В) у великій соціальній спільноті

19. Головним агентом первинної соціалізації є:

А) сім'я

Б) дитячий садок

В) школа

20. Визначальним фактором розвитку індустріального суспільства є:

А) банківсько-фінансова система

Б) політичні інститути

В) промислове виробництво

21. Яке із перерахованих нижче понять відноситься до сфери вивчення соціології:

А) симпатія

Б) капітал

В) статус

22. Мала соціальна група являє собою:

А) будь-яке короткочасне скупчення людей, в якому вони тим чи іншим чином взаємодіють один з одним

Б) сукупність індивідів, що пов'язані між собою родинними узами

В) групу індивідів, що мають однакові або близькі соціальні статуси

23. Найбільш тривалою за часом свого розвитку є:

А) аграрна революція

Б) індустріальна революція

В) науково-технічна революція

В) інформаційна революція

24. У чому полягає концепція Грушевського?

А) у розвитку суспільстві

Б) у процесі еволюції

В) у тому, що суспільно-політичний прогрес однаково визначався біологічними, економічними та психологічними факторами

25. Е.Гіденс, Ч. Кулі відносяться до ?

А) американської соціології

Б) австрійської соціології

В) німецької соціології

26. Соціальна революція являє собою:

А) основну причину групової мобільності

Б) зміну релігійного віросповідання більшістю членів суспільства

В) зміну громадянства для більшості членів суспільства

Г) прихід до державної влади більш компетентних людей

27. Емпірична соціологія – це наукова дисципліна, основна функція якої полягає в:

А) теоретичному осмисленні і узагальненні соціальних фактів

Б) виведенні загальних законів, за якими розвиваються соціальні спільності

В) пошуку джерел емпіричної соціальної інформації, її збиранні, обробці і аналізу

28. Чи є правильним дане судження:

В соціальній стратифікації всі статуси рівні і пов'язані між собою функціонально.

А) Так

Б) Ні

29. Центральним поняттям «розуміючої» соціології Макса Вебера є:

А) соціальний факт

Б) закон інтелектуальної еволюції

В) соціальна дія

30. Соціальні приписи – це (написати)

Ключ

I варіант :

В,В, А,А,А,А,В,А,В,Б,Б,В,В,В,Г,В,В,А,Г,В,А,А,А,А,А,А,В,Б,В.

II варіант :

Б,Б,В,Б,В,В,В,А,А,В,А,А,А,А,В,А,В,В,А,А,В,В,А,В,А,Г,В,Б,В.

Варіант - 1

1.Сутність позитивізму як соціологічного методу полягає в:

а) запереченні основних принципів негативізму

б) визнанні універсалізму законів природи і доцільності застосування методів природничо-наукових дисциплін до вивчення суспільства

в) утвердженні першочергового і виключного значення соціальної реальності і соціологічних методів в поясненні буття людини та її середовища

г) визначення необхідності специфічного методу пізнання в соціальних науках, що відрізняє їх від дисциплін природничо-наукового циклу

2. Хто із соціологів – класиків віддавав провідне місце при побудові своєї теорії виробничим відносинам:

а) К. Маркс

б) М. Вебер

в) Г. Спенсер

г) Е. Дюркгейм

3. Мала соціальна група являє собою:

а) будь-яке короткочасне скупчення людей, в якому вони тим чи іншим чином взаємодіють один з одним

б) сукупність індивідів, що пов'язані між собою родинними узами

в) певна кількість людей, що вступають між собою у постійні безпосередні контакти

г) групу індивідів, що мають однакові або близькі соціальні статуси

4. Емпірична соціологія – це наукова дисципліна, основна функція якої полягає в:

а) теоретичному осмисленні і узагальненні соціальних фактів

б) виведенні загальних законів, за якими розвиваються соціальні спільності

в) описі механізмів поведінки великих груп людей

г) пошуку джерел емпіричної соціальної інформації, її збиранні, обробці і аналізу

5. Суспільний прогрес, за О. Контом, є предметом вивчення:

а) соціальної статистики

б) соціальної динаміки

в) соціальної фізики

г) соціометрії

6. Соціальним статусом називається:

а) ступінь поваги до людини з боку оточуючих;

б) позиція людини в суспільстві з певним набором прав і обов'язків

в) досягнутий рівень просування по службовим сходам

г) характер почуттів (симпатій або антипатій), що мають по відношенню до людини друзі, родичі, службовці

7. Найбільш розповсюдженим методом збору соціальної інформації є:

а) спостереження

б) аналіз документів

в) опитування

г) експеримент

8. Центральним поняттям «розуміючої» соціології Макса Вебера є:

а) соціальний факт

б) закон інтелектуальної еволюції

в) соціальна дія

г) спосіб виробництва

9. Хто з соціологів пропонував спиратися на соціальні факти і вивчати їх статистично:

а) О. Конт

б) К. Маркс

в) М. Вебер

г) Е. Дюркгейм

10. Суспільство на думку Спенсера, - це:

а) випадкове скупчення людей, що взаємодіють між собою

б) група індивідів, що мають родинні зв'язки між собою

в) досить довге об'єднання самостійних індивідів, що не вступають у регулярні взаємодії

г) продукт еволюції малих людських спільнот у великі

11. Ідея щодо необхідності революційного перетворення соціальних відносин складає головний висновок:

- а) позитивізму
- б) історичного матеріалізму
- в) розуміючої соціології
- г) соціологічного реалізму

12. Конформність – це:

- а) невідкорення соціальним нормам
- б) прояв інноваційної поведінки
- в) прийняття соціально схвалюваних цілей і засобів їх досягнення
- г) один з типів девіантної поведінки

13. Контент аналіз – це:

- а) один із способів обробки даних, отриманих в ході експрес-опитування
- б) процедура, за допомогою якої вербальні записи, якісні за своїм характером, перетворюються в кількісні дані
- в) один із способів аналізу результатів соціального експерименту
- г) читання тексту з подальшим підрахунком символів

14. Кому з класиків соціології належить висловлення:

«Вчення про суспільство повинно складатися з двох частин – соціальної статистики, яка описує закони існування, і соціальної динаміки, яка описує закони зміни суспільства і етапи цієї зміни»:

- а) Веберу
- б) Марксу
- в) Дюркгейму
- г) О. Конту

15. Творцем теорії соціального конфлікту вважають:

- а) О. Конта
- б) М. Вебера
- в) К. Маркса
- г) П.Сорокіна

16. До якого соціологічного поняття відноситься наступне визначення: „це історично сформовані й закріплені, стійкі види соціальних взаємодій, покликані задовольняти суспільно значущі потреби людей»?

а) соціальна структура

б) соціальний інститут

в) соціальна стратифікація

17. Про яку функцію програми соціологічного дослідження йде мова в наступному судженні: «Розробка загального логічного плану дослідження, вибір методів і способів збору й аналізу інформації»?

а) про методологічну функцію

б) про методичну функцію

в) про організаційну функцію

18. Метод отримання соціологічної інформації в контрольованих і керованих умовах дослідження соціальних об'єктів називається:

а) аналіз документів

б) соціологічний експеримент

в) анкетне опитування

г) спостереження

19. Хто з соціологів досліджував девіантну поведінку в суспільстві?

а) О. Конт

б) М. Вебер

в) Г. Спенсер

г) Е. Дюркгейм

д) К. Маркс

20. Огюст Конт стверджував, що елементарною структурною одиницею суспільства є:

а) мала група

б) сім'я

в) рід

г) особистість

21. Системоутворюючою ознакою в марксистській теорії соціальної класифікації є:

а) ємність ринків праці

б) наявність чи відсутність власності на засоби виробництва

в) розподіл об'єму політичної влади

г) рівень освіти і кваліфікації

22. Девіантна поведінка – це:

а) типова поведінка правопорушника

б) злочинна поведінка

в) відхилення від формального закону

г) будь-яка поведінка, яка відхиляється від загальноприйнятих норм

23. Чи є правильним судження:

«Будь-яке емпіричне дослідження завершується створенням узагальненої теорії»

а) Так

б) Ні

24. В ході соціологічного опитування виявляються:

а) дані про соціально-демографічну структуру вибіркової сукупності

б) об'єктивні розподіли норм і цінностей у вибраній популяції

в) документальні відображення фактів соціальної реальності

г) суб'єктивні думки людей, яких називають респондентами

25. Предметом соціології як наукової дисципліни виступають:

а) взаємовідносини і зв'язки людей з приводу виробництва матеріальних благ, їх обміну і розподілу

б) явища взаємодії людей і соціальних груп

в) події, які будь-коли мали місце, і роль конкретних людей в них

г) механізми мотивації і регуляції поведінки людей

26. Кому з соціологів належить найбільш розгорнуте визначення еволюції:

а) О. Контю

б) Г. Спенсеру

в) К. Марксу

г) П. Сорокіну

27. Сутність емпіричної соціології полягає в:

а) складанні анкет, їх сортуванні і подальшій статистичній обробці

б) вивченні і описі методів збору первинної соціологічної інформації, її обробці і аналізі

в) складанні висновків і практичних рекомендацій для прийняття оптимальних управлінських рішень

г) підготовці фахівців по збиранню первинної соціологічної інформації

28. Поведінка, що відхиляється від соціальних норм:

а) конформна

б) революційна

в) еволюційна

г) девіантна

29. Соціальний статус – це позиція яку займає індивід:

а) у сім'ї

б) у шкільному класі, студентській групі

в) в первісній малій групі

г) у великій соціальній спільноті

30. Кому з класиків соціології належить висловлення:

«Пролетаріату належить особлива місія створення нового суспільства, завдяки чому він зникає як клас»:

а) М. Веберу

б) К. Марксу

в) Е. Дюркгейму

г) О. Конту

Варіант - 2

2. Соціологія виникла як наука:

а) після II світової війни;

б) в кінці XIX ст.;

в) в XVII ст.

2. Основоположником соціології вважається:

а) М. Вебер;

б) Е. Дюркгейм;

в) О. Конт;

г) К. Маркс.

3. Реальність, яка існує незалежно від нас і наших знань про неї:

а) об'єкт науки і пізнання;

б) предмет науки і пізнання.

4. Автор теоретико-методологічної концепції «соціологізм», в межах якої суспільство та соціальні явища визначаються як надіндивідуальна реальність:

а) О. Конт;

б) П. Сорокін;

в) Е. Дюркгейм;

г) М. Вебер;

д) З. Фрейд.

5. Із працями яких науковців пов'язують початок самостійних соціологічних розвідок в Україні:

а) представників Кирило-Мефодіївського Братства;

б) Женевського гуртка;

в) Інституту соціології.

6. Який метод дослідження соціальних явищ виробив М. Грушевський:

а) структурний функціоналізм;

б) історико-соціологічний;

в) порівняння.

7. Метод соціологічного дослідження — це:

а) система принципів;

б) сукупність технічних засобів;

в) сукупність спеціальних прийомів;

г) правила та способи.

8. Органічний напрям у соціології заснував:

а) Г.Спенсер

б) О.Конт

в) Дж.Міль

г) Е.Дюркгейм

9. «Суспільство – це взаємодія людей, яка є продуктом соціальної дії». Кому належить це визначення суспільства?

а) Аристотелю

б) Е.Дюркгейму

в) М.Веберу

г) О.Конту

10. Методом соціологічного дослідження є:

а) проведення соціологічного експерименту над об'єктом

б) розробка наукової гіпотези

в) отримання нових знань про об'єкт вивчення

11. Хто з соціологів розглядав суспільство як біологічний організм?

а) Е. Дюркгейм

б) М. Вебер

в) Г. Спенсер

г) К.Маркс

д) Т. Парсонс

12. Соціологія відрізняється від інших наук, що вивчають суспільство, тим, що:

а) вивчає суспільство як цілісну систему

б) вивчає поведінку людини

в) вивчає вплив соціальних аспектів на економічну, політичну і інші види поведінки індивідів і суспільних структур

г) вірних варіантів відповіді немає

13. Прийнята в окремих соціальних колах система правил поведінки це:

- а) звичаї
- б) манери
- в) звички
- г) етикет
- д) характери
- е) традиції

14. Хто з соціологів як засіб узагальнення різноманіття емпіричної дійсності використав поняття «ідеальний тип»?

- а) О. Конт
- б) М. Вебер
- в) Г. Спенсер
- г) Е. Дюркгейм
- д) К. Маркс

15. Особа, що бере участь в емпіричному соціологічному дослідженні як джерело інформації називається:

- а) антрепренер
- б) анкетер
- в) інтерв'юер

16. Чи є правильним судження:

«Суспільство і культура виникли пізніше, ніж цивілізація.»

- а) Так
- б) Ні

17. Хто з соціологів вважав, що головне в суспільному розвитку – це не стабілізація суспільства, а його руйнація і заміна іншим, більш справедливим:

- а) Дюркгейм
- б) К. Маркс
- в) М. Вебер
- г) Г. Спенсер

18. Чи є правильним судження:

«В соціологічній анкеті респондент завжди зобов'язаний вказати своє прізвище, ім'я та по-батькові.»

а) Так

б) Ні

19. До мікросоціологічних понять відносяться:

а) мала група

б) цивілізація

в) світова система

г) держава

20. Короткочасне скупчення людей, що не мають нічого спільного, крім одночасної фізичної присутності в одному і тому ж місці, називається:

а) клан

б) група

в) натовп

г) черга

21. До галузевих соціологічних теорій належать:

а) соціологія малих груп

б) етносоціологія

в) економічна соціологія

г) соціологія медицини

22. Вчення про суспільно-економічні формації розробив:

а) К. Маркс

б) Г. Спенсер

в) М. Вебер

г) Дж. Уотсон

23. «Батьком» соціології вважають:

а) М. Вебер

б) К. Маркс

в) Г. Спенсер

г) О.Конт

24. Органічний напрямок у соціології заснував:

а) О.Конт

б) Г.Спенсер

в) Дж.Міль

г) Е.Дюркгейм

25. Складне суспільство – це таке:

а) де є кілька рівнів управління декілька соціальних верств населення, що розташовуються зверху вниз із зменшенням доходів

б) що утворено з декількох держав або країн

в) в якому існують багаті і бідні

г) де є кілька рівнів управління

26. Наукова гіпотеза –це:

а) припущення

б) затверджена теорія

в) неперевірене практикою положення

г) всі відповіді правильні

27. На думку якого вченого людство послідовно пройшло чотири формації:

а) К.Марксу

б) О.Конту

в) У.Ростоу

г) Д.Белла

28. Процес включення соціальних норм і цінностей до внутрішнього світу людини це:

а) адаптація

б) інтеріорізація

в) екстеріорізація

г) індивідуалізація

29. Соціальна роль це:

а) положення в соціальній ієрархії

- б) різновид соціального статусу
 - в) поведінка, що реалізує норми співтовариства
 - г) усі відповіді правильні
30. Соціальні норми це:
- а) норми цінностей
 - б) правила, що виражають вимоги суспільства
 - в) закони права і моралі
 - г) закони гуманізму

ТЕСТИ З СОЦІОЛОГІЇ

Варіант 1

1. Продовжити думку :

Соціологія – наука, що вивчає _____

2. Основоположником соціології вважається:

- а) Е. Дюркгейм;
- б) О. Конт;**
- г) К. Маркс.

3. Які з положень не розкривають риси соціального:

- а) сукупність тих, чи інших якостей і особливостей соціальних відносин, інтегрована індивідом чи спільнотами у процесі спільної діяльності(взаємодії) в конкретних умовах;
- б) проявляється в ставленні різних груп до свого місця в суспільстві, до явищ і процесів суспільного життя;
- в) поведінка, орієнтована на забезпечення належних матеріальних умов.**

4. Розмістіть перераховані науки відповідно до порядку їх розташування в класифікації О.Конта:

- Соціальна фізика (соціологія);
- Математика;
- Астрономія;
- Хімія;

✚ Біологія;

✚ Фізика.

5. Предметом соціології виступають:

а) соціальні інститути;

б) соціальні зв'язки;

в) закони і закономірності функціонування та розвитку особистості.

6. Назвіть три стадії розвитку інтелекту (за О. Контом):

7. Прокоментуйте думку Олександра Ратнера :

«Социология – наука о том, каким хорошим было бы наше общество, если бы не было таким плохим.»

8. До соціальних груп, що виділяються за поселенням відносяться :

а) народність;

б) нація;

в) городяни.

9. Соціальний статус – це:

а) поведінка, очікуване від індивіда;

б) становище людини в суспільстві;

в) форма заохочення індивідів.

10. Базовий елемент суспільства за Контом:

а) релігія;

б) сім'я;

в) держава.

11. Серед викладачів Києво-Могилянської академії творцем теорії просвітницького абсолютизму як умови суспільного прогресу був:

а) Стефан Яворський;

б) Феофан Прокопович;

в) Степан Климовський.

12. Хто автор теорії «трьох світів»:

- а) М. Грушевський;
- б) М. Шаповал;
- в) Г. Сковорода.**

13. Поведінка, яка відхиляється від загальноприйнятих норм ?

- а) девіантна;**
- б) соціальна;
- в) неунормована.

14. Складіть модель-схему проведення соціологічного дослідження із проблеми пенсійна реформа.

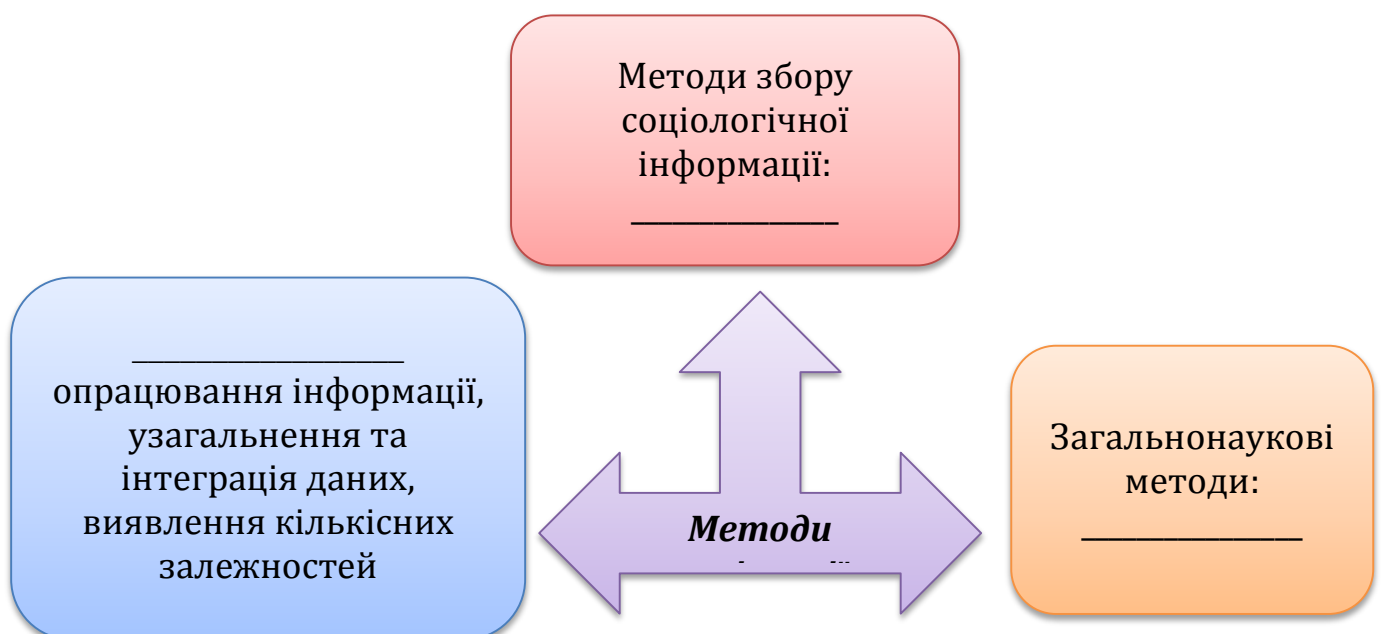
15. Суспільством у широкому розумінні слова називають:

- а) сукупність форм об'єднання людей;
- б) взаємодія людей у повсякденному житті;**
- в) групи, в яких відбувається спілкування.

16. Культура соціальної групи, яка проявляє себе в особливих рисах поведінки і свідомості людей, називається:

- а) звичаєм;
- б) субкультурою;**
- в) цивілізацією.

17. Заповніть відсутні ланки у схемі

18. Який методологічний підхід до вивчення суспільства в соціології базується на таких методах, як експеримент та спостереження:

- а) феноменологічний;
- б) діяльнісний;
- в) позитивістський.**

19. Сім'я нуклеарна - це:

- а) сім'я, що складається з подружньої пари з дітьми ;
- б) сім'я, що складається з кількох об'єднаних родинними взаєминами нуклеарних сімей, кожна з яких може бути повною або неповною і включати також родичів подружжя по прямій та побічній лінії;**
- в) первинна форма соціальної організації, яка виникла на основі родових зв'язків та характеризується безпосереднім типом соціальних відносин.

20. Сім'я як соціальний інститут є об'єктом вивчення:

- а) макросоціології;
- б) мікросоціології;**
- в) соціології конфлікту.

21. Установіть відповідність між вченими та їх визначенням поняття «соціологія» :

М. Вебер	один із способів вивчення людей. Соціологи прагнуть з'ясувати, чому люди ведуть себе певним чином, чому вони утворюють групи, йдуть на війну, поклоняються комусь, одружуються, голосують, тобто все, що відбувається у взаємодії один з одним.
П. Сорокін	наука про фундаментальні закони розвитку суспільства — вищої реальності, яка підпорядковується лише природничим законам.

Н. Смелзер	наука, яка прагне, витлумачуючи, зрозуміти соціальну дію і тим самим каузально (причинно) пояснити її процес та вплив.
О. Конт	вивчає явища взаємодії людей один з одним, з одного боку, та явища, які виникають внаслідок цього процесу взаємодії, з іншого боку.

22. Автором «Книги буття українського народу», де історія України розглядається в контексті світового історичного процесу, був:

- а) М. Костомаров;**
- б) Т. Шевченко;
- в) Д. Бантиш-Каменський.

23. Український соціолог М. Ковалевський розробляв метод:

- а) біхевіоризму;
- б) герменевтики;
- в) історико-порівняльний.**

24. Хто з представників класичної соціології ввів у обіг поняття «аномія»?

- а) Е.Дюркгейм;**
- б) Г.Спенсер;
- в) О.Конт.

25. «Курс позитивної філософії» написав:

- а)Конт;**
- б)Спенсер;
- в)Дюркгейм.

26. Студенти філологічного факультету належать до:

- а) великої соціальної групи;
- б) малої соціальної групи;**
- в) середньої соціальної групи.

27. *Культура – це те, що в житті людини:*

- а) передається біологічно;
- б) властиво тваринам і людському суспільству;
- в) притаманно людському суспільству.**

28. *До групової системи цінностей НЕ належить:*

- а) релігійні;
- б) моральні;**
- в) політичні.

29. *Вставте пропущені слова, користуючись довідкою :*

Соціологія молода й дуже динамічна _____. Основним завданням соціології, пов'язаним з _____ функцією, є дослідження соціальних явищ і процесів. Реалізація функцій соціології невіддільна від _____ ефектів, що виявляються у формуванні діалектичного співвідношення загальнолюдських, групових, _____ та індивідуальних соціальних інтересів і стосунків, котрі сприяють взаєморозумінню, збереженню й розвитку _____ уподобань, полегшенню взаємодії представників різних _____ груп і професій. Функцій у соціології багато, але об'єднує їх мета — дати _____ знання соціальної реальності, виявити негативні тенденції, передбачити їх наслідки, оптимізувати _____ рішення.

ДОВІДКА:

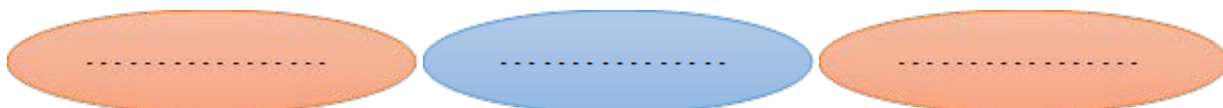
колективні	наука	індивідуальні	соціальні
виховні	теоретико-пізнавальна	об'єктивні	управлінські

30. *Напишіть невелике есе аргументовано доводячи чи спростовуючи твердження Г. Сковороди :*

"Бог наповнює навіть різні посудини до країв", "Бог подібний до благого фонтану, що наповнює посудини різної ємності. Над фонтаном є напис: **НЕРІВНА ВСІМ РІВНІСТЬ...** Менший посуд менше має, але у тому є рівний більшому, що однаково є повний".

Варіант 2

1. Назвіть науковців сучасної української соціології:

2. Термін «соціологія» з'явився:

- а) у першій половині XIX ст;
- б) на початку XX ст;
- в) наприкінці XVIII ст.**

3. Соціологія досліджує:

- а) минулий стан суспільства;
- б) сучасний стан суспільства;**
- в) майбутній стан суспільства.

4. Ідею рівності людей незалежно від місця і становища, дотримання монархом прав, свобод народу у творі «Апокрисис» розробив:

- а) К. Острозький;
- б) І. Вишенський;
- в) Х. Філарет.**

5. Продовжить думку:

Основна категорія соціології — це _____.

6. Силою держави забезпечуються норми:

- а) моральні;
- б) правові;**
- в) релігійні.

7. Термін «аномія» уперше ввів:

- а) Г. Спенсер;

б) П. Сорокін;

в) **Е. Дюркгейм.**

8. Соціологія-не є галуззю знання:

а) теоретичною;

б) математичною;

в) прикладною.

9. Найбільша кровно-родинна група людей, що пов'язані єдністю походження - це:

а) клан;

б) рід;

в) сім'я.

10. Соціальна роль – це:

а) поведінка, що реалізує норми співтовариства;

б) реалізація соціальних функцій особистості;

в) співвідносне положення в соціальній структурі.

11. Розмежуйте поняття прикладна та емпірична соціологія.

12. Протосоціологією називають:

а) теорії середнього рівня;

б) передісторію соціологічного знання;

в) позитивіський напрямок соціологічного знання.

13. Доповніть відсутні ланки схеми :

14. Яку сходинку займала соціологія у класифікації наук О. Конта ?

а) останню;

б) другу;

в) першу.

15. Сім'я являє собою:

а) соціальну верству;

б) соціальну асоціацію;

в) соціальний інститут.

16. Яка функція не притаманна сім'ї?

а) репродуктивна;

б) виховання та первинного соціального контролю;

в) ілюзорно-компенсаторна.

17. Яке з положень найбільш вірно визначає місце соціології в системі суспільних наук?

а) соціологія є складовою частиною соціальної філософії;

б) соціологія не може існувати без висновків інших наук;

в) це самостійна наука, яка має свій науковий інструментарій.

18. Певні способи дій, поведінки індивіда і групи відповідно до прийнятих у суспільстві норм і соціальних статусів виступають в якості:

а) соціальних інститутів;

б) соціальних функцій;

в) соціальних ролей.

19. Встановіть відповідність між функціями соціології та їх визначеннями:

Управлінська	Участь соціології у розробці практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності управління різними соціальними процесами та суспільством загалом.
Теоретична	Розробка та вдосконалення методів вивчення соціальної реальності: методів збору, обробки та аналізу первинної

	інформації.
Гуманістична	Прийняття управлінських рішень; використання знань для розробки і створення ефективних моделей управління різноманітними соціальними системами та соціальними інститутами, соціальними процесами та об'єктами.
Описова	Вивчення закономірностей соціального розвитку, тенденцій зміни різних соціальних явищ.
Практична	Збір та нагромадження соціологічної інформації, яку одержують внаслідок проведення досліджень.
Інформаційна	Опис, систематизація, одержаного дослідницького матеріалу у вигляді аналітичних розвідок, наукових статей, книг.
Пізнавальна	Концентрація, пояснення, поповнення та збагачення наявного соціологічного знання, розробка законів та категорій науки на основі дослідження соціальної реальності.

20. Функція емпіричної соціології полягає в :

- а) пошуку джерел емпіричної соціальної інформації, її збиранні, обробці і аналізу;**
- б) теоретичному осмисленні і узагальненні соціальних фактів;
- в) виведенні загальних законів, за якими розвиваються соціальні спільності.

21. Міжгрупову або просторову рухливість населення, його здатність до соціальних переміщень ілюструє поняття:

- а) соціальна аномія;
- б) соціальна мобільність;**
- в) соціальна девіація.

22. Засновником «розуміючої соціології» є:

- а) О. Конт;
- б) Г. Спенсер;
- в) М. Вебер.**

23. Яка з нижче перелічених позицій виділяє один з головних статусів людини:

- а) українка;**
- б) студентка;
- в) молода.

24. Поділ суспільства на різні соціальні групи – це:

- а) соціальна стратифікація;**
- б) соціальна мобільність;
- в) соціальна інтеграція.

25. «Інституалізація» це:

- а) упорядкованість соціальних зв'язків;
- б) існування соціальних інститутів;
- в) визначення й закріплення соціальних ролей і статусів.**

26. Який тип соціальної взаємодії характеризується боротьбою суб'єктів за певними правилами за „щось”, що перебуває поза цими суб'єктами?

- а) суперництво;**
- б) конкуренція;
- в) конфлікт.

27. Визначте, до якого типу соціологічного дослідження відноситься наступне: «Дане дослідження спрямоване на отримання емпіричних фактів, що дають цілісну уяву про досліджуваний об'єкт і деякі його загальні ознаки?»

- а) розвідувальне дослідження;
- б) описове дослідження;
- в) аналітичне дослідження.**

28. Девіація – це:

- а) різновид соціалізації особистості;
- б) відхилення в системі морально-правових норм;**
- в) вид адаптації.

29. Вставте пропущені слова, користуючись довідкою :

Основою суспільства як соціальної системи є _____ , соціальні дії, взаємодії та відносини, що є стійкими і відтворюються в історичному процесі, переходячи з _____ в покоління. Соціальні дії зумовлюються _____ (невідповідністю між тим, чого потребує людина й тим, що вона має), тобто _____. Соціальними _____ є взаємозумовлені соціальні дії, пов'язані причинною залежністю, за якої дії одного суб'єкта є одночасно причиною і наслідком відповідних дій інших суб'єктів. Близьким до поняття « _____ », але не зовсім тотожним за змістом є поняття « _____ », що радше є _____ установкою, готовність до конфліктної поведінки.

ДОВІДКА:

потреба	ворожість	невдоволеність	психологічна
взаємодіями	індивіди	конфлікт	покоління

30. Напишіть невелике есе аргументовано доводячи чи спростовуючи твердження Г. Лебона :

"Як тільки певна кількість живих істот збереться разом, все рівно, чи буде це череда тварин чи юрба людей, вони інстинктивно підкорюються владі свого вождя. У натовпі людей вождь часто буває тільки ватажком, але роль його значна. Його воля представляє те ядро, навколо якого кристалізуються і поєднуються думки. Він складає собою перший елемент організації різнорідного натовпу і готує в ній організацію сект. Поки ж це не наступить, він керує нею, тому що юрба являє собою раболіпну череду, що не може обійтися без володаря.»

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Список рекомендованої літератури взято з джерела:

Волков Ю.Г. Социология: Учебник для студентов вузов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://studopedia.info/7-77086.html>

Основна

1. Волков Ю.Г. Социология: Учебник для студентов вузов. - М.: Гардарики, 2003. - 316 с.
2. Гідденс Е. Соціологія. - К.: Основи, 1999. - 726 с.
3. Зборовский Г.Е. История социологии. - М.: Гардарики, 2004. - 608 с.
4. Піча В.М. та ін. 3 історії української соціологічної думки. - Львів, 1995. - 64с.
5. Радугин А.А., Радугин К.А. Социология: курс лекций. - М.,1996.
6. Ручка А.О., Танчер В.В. Курс історії теоретичної соціології. - К.: Наукова думка, 1995. - 223 с.
7. Социология. Наука об обществе. Учебное пособие / Под общей редакцией В.П. Андрющенко, Н.И. Горлача. - Харьков. Институт востоковедения и международных отношений. Харьковский коллегіум. Кафедра истории, философии и политических наук, 1996. - 688 с.
8. Соціологія: підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В.Г. Городяненка. - К.: Видавничий центр "Академія", 2005. - 560 с. (Альма-матер).
9. Спеціальні та галузеві соціології: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В.С. Пилипенка. - К.: Каравела, 2003. - 299с.
10. Тощенко Ж.Т. Социология: Общий курс. - М.: Прометей, 1994. - 382 с.
11. Фролов С.С. Социология: Учебник для студентов высших учебных заведений. - М.: Гардарики, 1999. - 344 с.
12. Черниш Н. Соціологія: Курс лекцій. - К.: Кальварія, 2003. - 540 с.
13. Ядов В.А. Социологическое исследование: методология, программа,

методы. - Самара: Самарский университет, 1995. — 329 с.

14. Ядов В. А. Стратегия социологического исследования: описание, объяснение, понимание социальной реальности: Учебник для студентов вузов. - М.: Добросвет, 2000. - 596 с.

Додаткова

1. Антипова Г.С. Теоретико-методологическая проблема исследований малых социальных групп. - М.,1989. - С. 3-141.
2. Батыгин Г.С. Лекции по методологии социологических исследований. -М.: Аспект-Пресс, 1995. - 286 с.
3. Батыгин Г.С. Происхождение социологии // Вестник АН СССР. - 1991.- № 2. - С. 68-79.
4. Бачинский Г.А. Социозкология: теоретические и прикладные аспекты. - К., 1991.
5. Бутенко И.А. Анкетный опрос как общение социолога с респондентами. - М.: Высшая школа, 1989. - 175 с.
6. Васильчук Ю.А. Социальное развитие человека. Фактор социума // Общественные науки и современность. — 2004. - № 1. - С. 5-16.
7. Вебер М. Основные понятия стратификации // Социс. - 1994. - № 5. -С. 147-156.
8. Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика. - К.: Основи, 1998. - 534с.
9. Войтович С. Проблема соціальних інститутів у соціології // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. - 1999. - № 2. - С. 151-165.
10. Гаспарян Ю.А. Семья на пороге 21 века: социологические проблемы. -СПб., 1999. - 320 с.
11. Гидденс Э. Стратификация и классовая структура // Социологические исследования. - 1992. - № 9. - С. 112-123.
12. Глотов М.Б. Социологическое исследование: определение, структура, классификация // Социс. - 2003. - № 10. - С. 13-20.
13. Головаха Е.И. Изменение социальной структуры и формирование среднего

- класса в Украине // Социологический журнал. - 1997. - № 4. - С. 22-32.
14. Дворецкая Г.В., Махнарылов В.П. Социология труда. - К.: Высш. шк., 1990.
15. Діти, жінки та сім'я в Україні: Стат. Збірник. - К., 1998. - 344 с.
16. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии. - М.: Наука, 1991. - 572 с.
17. Дюркгейм Э. Социология. Ее предмет, метод, предназначение. - М.: Канон, 1995. - 352 с.
18. Иванов В.Н. Девиантное поведение: причины и масштабы // Социально-политический журнал. — 1995. - № 2. — С. 47-57.
19. Илле М.Е. К вопросу о предмете социологии // Социально-политический журнал. - 1994. - № 11,12. - С. 100-113.
20. Интерпретация и анализ данных в социологических исследованиях. — М., 1987. - 255с.
21. Ионин Л.Г. Социология культуры: путь в новое тысячелетие. — М.: Издательская корпорация "Логос", 2000. - 432 с.
22. Костенко Н.В. Ценности и символы в массовой коммуникации. - К.: Наукова думка, 1993. - 129 с.
23. Котигоренко В. Знання про соціальний конфлікт: абсолют чи відповідність? // Політичний менеджмент. - 2003. - № 2. - С. 137-155.
24. Кочергин А.Н., Марков Ю.Г., Васильев Н.Г. Экологическое знание и сознание. - Новосибирск, 1987.
25. Куценко О.В. Становления соціальних класів як вияв самоорганізуючих процесів у суспільстві // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. - 2002. - № 4. - С. 122-133.
26. Лакутин О.В., Толстова Ю.Н. Качественная и количественная информация в социологии // Социол. исслед. - 1992. - № 5. - С. 88-92.
27. Математические методы анализа и интерпретации социологических данных / Под ред. В.Г. Андреевкова, Ю.Н. Толстой. - М.: Наука, 1989. - 175с.
28. Мертон Р.К. Социальная структура и аномия // Социс. - 1992. - № 4. - С. 91-96.

29. Методы сбора информации в социологических исследованиях: В 2-х кн. / Под ред. В.Г. Андреевкова, О.М. Масловой. - М.: Наука, 1990.
30. Никонорова Е.В. Экологическая культура и факторы ее формирования: философско-социологический аспект проблемы. - М., 1994.
31. Овсянников В.Г. Методология и методика в прикладном социологическом исследовании. - Л.: ЛГУ, 1989. - 133 с.
32. Овсянников В.Г. Методы социологии: их содержание и особенности // Социально-политический журнал. - 1993. № 3. - С.40-49.
33. Овчаренко В.И., Грицанов А.А. Социологический психологизм. Критический анализ. - Минск: Высшая школа, 1990. - 203 с.
34. Огаренко В.Н., Малахова Ж.Д. Социология малых групп. - Запорожье: ЗГУ, 2002. - 305 с.
35. Панина Н.В. Технология социологического исследования. - К., 1998. - 278 с.
36. Панина Н.В., Головаха Е.Л. Тенденції розвитку українського суспільства (1994 - 1998 рр.). Соціологічні показники: таблиці, ілюстрації, коментар. - ІС НАНУ, 1999. - 154 с.
37. Паниотто В.И., Максименко В.С. Количественные методы в социологических исследованиях. - М., 1992. - 272 с.
38. Пахомов Ю.Н., Александрова Ю.В. Теоретико-методологические основы экологизации личности. - СПб., 1997.
39. Піча В.М. Соціологія сім'ї. - Львів, 1994.
40. Портякин Б.А. Размышления о микро- и макросоциологии // Социол. исслед. - 1992. - № 1. - С. 116 - 118.
41. Практикум по социологии / Под ред. И.М. Слепенкова, Н.И. Дряхлова, В.Я. Нечаева и др. - М.: Изд-во МГУ, 1992. - 196 с.
42. Региональные проблемы социальной мобильности / Под ред. Ф.Р. Филиппова. - М.: Наука, 1991. - 141 с.
43. Рубчевский К.В. Социализация личности: интериоризация и социальная адаптация // Общественные науки и современность. - 2003. - № 2. - С. 147-152.

- 44.Сорокин П. А. Система социологии. В 2-х томах. - М.: Наука, 1993.
- 45.Социология молодежи: Учебник / Под ред. В.Т. Лисовского. - СПб.: Изд-во СПУ, 1996. - 457 с.
- 46.Социология молодежи: Учебное пособие для студентов вузов / Под ред. Ю.Г. Волкова, В.И. Добренькова, Ф.Д. Кадария и др. - Ростов - н/Д.: Феникс, 2001. - 575 с.
- 47.Сосунова И. Экологическая мораль как социальная категория // Социология: теория, методы, маркетинг. - 2003. - №4. - С. 130-138.
- 48.Статистические методы для ЭВМ / Пер. с англ. М., 1986. - 378 с.
- 49.Тощенко Ж.Т. О понятийном аппарате социологии // Социс. - 2002. - № 9. - С. 3 - 16.
- 50.Филиппова Т.В. Социология в Интернете // Социологические исследования. - 2000. - № 5. - С. 131-137.
- 51.Черныш М.Ф. Социальная мобильность и массовое сознание // Социологические исследования. - 1995. - № 1. - С. 134-138.
- 52.Шаленко В.Н. Программа социологического исследования. — М.: МГУ, 1987. - 116с.
- 53.Эльпинер Л.И. Социально-экологические вопросы использования водных ресурсов. - М.: Наука, 1992. - 133 с.
- 54.Яковенко Ю.И., Паниотто В.И. Почтовый опрос в социологическом исследовании. — К.: Наукова думка, 1988. — 137 с.
- 55.Ядов В.А. Размышления о предмете социологии // Социс. - 1990. - № 2. - С. 3-16.

Довідкова

1. Большой толковый социологический словарь: Collins / Под ред. Д. Джери, Д. Джери. - М.: Вече, АСТ, 1999. (Т. 1. - 1999. - 543 с.; Т. 2. -1999. - 527с.).
2. Современная западная социология: Словарь / Сост. Давыдов Ю.Н. и др. - М.: Политиздат, 1990.
3. Социальная энциклопедия / Сост. Горкин А.П. и др. - М.: Большая Российская энциклопедия, 2000. - 436 с.

4. Социологический справочник / Под общ. ред. В.И. Воловича. - К., 1991.
5. Соціологія: Терміни. Поняття. Персонали / За ред. В.М. Пічі. - К.: Каравела; Львів: Новий Світ - 2000, 2002. - 460 с.
6. Хто є хто в західній та вітчизняній соціології. Навчальний соціологічний словник для студентів. - Львів: Світ, 1999. - 160 с.

**СПИСОК ДОДАТКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ ДЛЯ
САМОСТІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ З ТЕМ «ЕКОНОМІЧНА
СОЦІАЛІЗАЦІЯ» ТА «ЕКОНОМІЧНА КУЛЬТУРА»**

1. Абажер М. С., Петінова О. Б. Закони грошей (на прикладі книги Дж. С. Клейсона «Найбагатша людина Вавилону») // Нові завдання суспільних наук у ХХІ столітті. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 17 – 18 червня 2016 р.). Київ, 2016. С. 65 – 67.
2. Азбука мудрых мыслей. Цитаты и афоризмы. URL: http://alphabetofwisethoughts.com/category/cytaty_i_aforizmi/vospitanie/ (дата обращения: 12.03.2012).
3. Аксьонова О. В. Методика викладання економічних дисциплін. Київ, 2006. 708 с.
4. Албакин Л. И. Новое экономическое мышление. Москва, 1987. 179 с.
5. Андреевкова Н. В. Проблема социализации личности // Социальные исследования. Москва, 1970. Вып. 3. С. 44 – 101.
6. Андреевкова Н. В. Сравнительный анализ удовлетворенности жизнью и определяющих ее факторов // Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены. 2010. № 5 (99). С. 189 – 215.
7. Аносов І. П. Сучасний освітній процес: антропологічний аспект: монографія. Київ, 2003. 391 с.
8. Арману К. І., Петінова О. Б. Аксиологічна парадигма сучасної освіти // Освіта та економіка: у пошуках діалогу. Зб. наук. праць за матеріалами

- Міжнародної науково-практ. конф. (Одеса, 5 – 7 квітня 2012 р.). У 2 т. Т. 2. Одеса, 2012. С. 142 – 144.
9. Бакаєва І. А., Петінова О. Б. Освіта в контексті глобалізації // Історіосфера. Матеріали Сьомої наук. конф. викладачів, студентів, магістрів, аспірантів та молодих вчених історико-філософського факультету ПНПУ імені К.Д.Ушинського (Одеса, 5 – 6 квітня 2012 р.). Одеса, 2012. С. 35 – 37.
 10. Балыкин Г. А. Управление развитием образования: организационно-экономический аспект. Москва, 2003. 428 с.
 11. Белоус В. В., Петінова О. Б. Страхование в историко-философской ретроспективе // Концепти соціокультурної трансформації сучасного суспільства. Матеріали Міжнародної наук. конф. (Одеса, 26 – 27 травня 2015 р.). Одеса, 2015. С. 149 – 152.
 12. Бизнес-школа «Мини-босс». URL: www.miniboss.com.ua (дата обращения: 23.02.2017).
 13. Біблія про будівництво: витяги із Словника Біблійного Богослов'я / під ред. Ксав'є Леон-Дюфура та ін. Львів, 1996. С. 96 – 98. URL: <http://www.xic.com.ua/biblija-pro/4-biblija-pro/127-biblija-pro-budivnyctvo-z-biblijnogo-slovnyka> (дата обращения: 09.02.2017).
 14. Боголюб Є. І., Петінова О. Б. До проблем менеджменту якості в освіті // Матеріали Всеукраїнської наукової конференції (Одеса, 20 – 21 жовтня 2012 р.). Одеса, 2012. С. 53 – 55.
 15. Боголюб Є. І., Петінова О. Б. Інновації XXI століття: філософсько-освітній аспект // Перспективи. Додаток: «Методологія та технологія сучасного філософського пізнання». Матеріали міжнародної наук. конф. (Одеса, 2 – 3 жовтня 2012 р.). Одеса, 2012. С. 89 – 90.
 16. Божко О. Програма з курсу «Основи економічних знань» // Початкова освіта. 2003. № 31 (223). С. 2 – 3.
 17. Бойко А. І. Філософія модернізації освіти в системі ринкових трансформацій: світоглядно-філософський аналіз. Автореф. дис. ... докт. філос. наук, спец. 09.00.10. Київ, 2010. 31 с.

18. *Большая медицинская энциклопедия, 1970.* URL: <http://bigmeden.ru/> (дата обращения: 02.12.2012).
19. *Большой Энциклопедический словарь, 2000.* URL: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc3p/92774> (дата обращения: 02.12.2012).
20. Боринштейн Е. Р. Аксиологические стратегемы образования // Освіта та соціалізація особистості. Матеріали Всеукраїнської наук. конф. (Одеса – Дніпропетровськ, 13 травня 2016 р). Одеса, 2016. С. 3 – 11.
21. Боринштейн Е. Р. Гуманизация и индивидуализация образования как глобальный объект образовательной деятельности в современной Украине // Освіта та соціалізація особистості. Матеріали Всеукраїнської наук. конф. (Одеса, Дніпропетровськ, 25 – 26 березня 2015 р.). Одеса, 2015. С. 3 – 8.
22. Боринштейн Е. Р. Концепты гуманизации и гуманитаризации высшего образования в Украине: социально-философский аспект // Україна і світ у третьому тисячолітті: політичний, економічний, правовий та культурний виміри. Матеріали Міжнародної науково-практ. конф. (Одеса, 13 – 14 березня 2015). Одеса, 2015. С. 164 – 165.
23. Борисенко П. С., Петінова О. Б. Пенсійна реформа в Україні: матеріали соціологічного дослідження // Сучасні виклики для суспільних наук в умовах глобалізації. Матеріали міжнародної науково-практ. конф. (Львів, 27 – 28 травня 2016 р.). Львів, 2016. С. 28 – 31.
24. Бондаренко О. В. Українська економічна ментальність: соціально-філософський аналіз. Запоріжжя, 2007. 391 с.
25. Боринштейн Є. Р. Трансформаційні процеси в освіті: від модернізації до футуризації // Особливості та тенденції розвитку правотворчості в умовах трансформації суспільства. Матеріали Міжнародної науково-практ. конф. (Одеса, 17 квітня 2015). Одеса, 2015. С. 116 – 117.
26. Боринштейн Є. Р. Формування економічної культури в українському соціумі // Перспективи. 2015. № 1 (63). С. 67 – 73.
27. Бояринцева А. В. Психологические проблемы экономической социализации // Педагогика. 1994. № 4. С. 12 – 18.

28. Будник О. Б. Етноекoнoмiчна кoмпeтeнцiя шкoляря: мoнoгрaфiя. Киiв, 2008. 200 с.
29. Бузанoвa А. П., Пeтiнoвa О. Б. Мaйбyтня пeнсiя yкрaїнцiв: мaтeрiали сoцiологiчного дoслiджeння // Сyчаснi виклики для сyспiльних нaук в yмoвax глoбaлiзaцiї. Мaтeрiали мiжнaрoднoї нaукoвo-прaкт. кoнф. (Львiв, 27 – 28 трaвня 2016 р.). Львiв, 2016. С. 32 – 34.
30. Бyнкiнa М. К., Сeмeнoв А. М. Экoнoмичeский чeлoвeк. Мoсквa, 2000. 176 с.
31. Бyрдьe П. Социальное прoстpaнствo: пoля и пpaктики. Сaнкт-Пeтeрбyрг, 2005. 576 с.
32. Вaкaрчyк I. Вищa oсвiтa Укрaїни – євpoпeйський вимiр: стaн, пpoблeми, пepспeктиви: Дoпoвiдь Мiнiстpa oсвiти i нaуки нa пiдсyмкoвiй кoлeгiї Мiнiстeрствa oсвiти i нaуки 21 бeрeзня 2008 р. // Oсвiтa i yпpaвлiння. Киiв, 2008. Т. 11. С. 6 – 20.
33. Вaрeцькa O. В. Зaстoсyвaння мiжпpeдмeтних зв'язкiв пpoгpaмoвoгo кyрсy пoчaткoвoї шкoли з eкoнoмiкoю // Пoчaткoвa шкoлa. 2005. № 10. С. 17 – 20.
34. Вaрeцькa O. В. Пpoгpaмa кyрсy зa вибoрoм з eкoнoмiки «Пoчaтки eкoнoмiки» для пoчaткoвoї шкoли зaгaльнooсвiтнiх нaвчaльних зaклaдiв. Зaпopiжжя, 2008. 28 с.
35. Вapтoфский М. Мoдeли. Рeпpeзeнтaцiя и нaучнoe пoнимaниe: пep. c aнгл. Мoсквa, 1988. 507 с.
36. Вeбep М. «Oб'єктивнoсть» сoциaльнo-нaучнoгo и сoциaльнo-пoлитичeскoгo пoзнaнiя. Мoсквa, 1990. С. 345 – 415.
37. Вeбep М. Пpoтeстaнтcкaя eтикa и дyx кaпитaлiзмa // Избpaнныe пpoизвeдeния / М. Вeбep. Мoсквa, 1990. С. 61 – 272.
38. Вepбило O. Ф. Тeopетикo-мeтoдoлoгiчнi зacaди пiдвищeння eфeктивнoстi нaвчaння eкoнoмiстiв: мoнoгpафiя. Киiв, 2007. 260 с.
39. Вигoвськa В. В. Мaлий бiзнeс Укрaїни: сyчасний стaн i тeндeнцiї poзвиткy // Aктуaльнi пpoблeми eкoнoмiки. 2009. № 1. С. 59 – 65.
40. Виногpaдoв В. В. Истoрия слoв, 2010. URL: <http://wordhist.narod.ru/> (дaтa oбpaщeния: 09.12.2012).

41. Виноградов В. В. Язык Пушкина. Москва – Ленинград, 1935 // Фундаментальная электронная библиотека «Русская литература и фольклор». URL: <http://feb-web.ru/feb/pushkin/critics/jaz/jaz-001-.htm> (дата обращения: 09.12.2012).
42. Витяги із Словника Біблійного Богослов'я. Під ред. Ксав'є Леон-Дюфура та інших. Перекл. з франц. Львів, 1996. С. 96 – 98.
43. Вишнякова С. М. Профессиональное образование: словарь: ключевые понятия, термины, актуальная лексика. Москва, 1999. 538 с.
44. Вища економічна освіта в умовах формування інтелектуально-інноваційного суспільства: монографія / за наук. ред. Гавриш О. А., Довгань Л. Є., Каракай Ю. В. та ін. Київ, 2010. 364 с.
45. Власенко Т. П. Експериментальна програма з економіки для учнів 1-12 класів // Географія та основи економіки в школі. 2002. № 5. С. 4 – 14.
46. Вяткин А. П. Психологические методы изучения экономической социализации личности в процессе обучения. Иркутск, 2004. 228 с.
47. Вяткин А. П. Психология экономической социализации личности в условиях изменяющегося общества. Автореф. дис. ... докт. псих. наук, Санкт-Петербург, 2011. 45 с.
48. Вяткін О. П. Економічні здібності: поняття, сутність, структура // Известия ІГЕА, 2003. N 3 – 4 (36 – 37). Иркутськ, 2003. С. 75 – 81.
49. Вяткін О. П. Концепція економічної соціалізації особистості // Известия ІГЕА, 2002. N 3 (32). Иркутськ, 2002. С. 75 – 83.
50. Вяткін О. П. Проблема психологічної готовності до економічної діяльності // Известия ІГЕА. Иркутськ, 2006. N 3 (48). С. 97 – 100.
51. Вяткін О. П. Психолого-педагогічні форми і засоби економічної соціалізації студентів // Известия ІГЕА, 2003. N 1 (34). Иркутськ, 2003. С. 96 – 106.
52. Вяткін О. П. Рольова адаптація як засіб економічної соціалізації особистості // Вісник Бурятського університету. Серія 10. Психологія. Вип. 3. Улан-Уде, 2006. С. 221 – 231.

53. Галушка З. І. Фактори формування економічної культури українського суспільства // Економічна теорія. 2008. № 1. С. 22 – 29.
54. Гансова Е. А. Системні концепти вищої освіти в умовах інноваційних процесів // Перспективи. 2014. № 1 (59). С. 39 – 44.
55. Герасимова Е. М. Економічні знання у дискурсі становлення глобалізованого світу: соціально-філософський аналіз. Дис. ... доктора філос. наук зі спец. 09.00.03. Київ, 2009. 460 с.
56. Гердер И. Г. Идеи к философии человечества. Москва, 1977. 703 с.
57. Герелишин А. Я., Петина О. Б. «Суспільство знань»: основні проблеми у сфері освіти ХХІ століття // Досягнення соціально-гуманітарних наук в сучасній Україні. Матеріали другої всеукраїнської наук. конф. У 3 ч. Ч. 1. Дніпропетровськ, 2012. С. 82 – 84.
58. Гильдебранд Б. Политическая экономия настоящего и будущего / пер. с нем. М. П. Щепкина. Изд. 2-е. Москва, 2012. 279 с.
59. Гільберг Т., Думанська Г., Юхимович О. Подорож у світ економіки. Кам'янець-Подільський, 2004. 132 с.
60. Гіптерс З. В. Економічна освіта молоді в Галиччині ХІХ – першої половини ХХ століть: теорія, досвід, персоналії: монографія. Львів, 2006. 220 с.
61. Головин С. Ю. Словарь практического психолога. Минск, 1998. URL: <http://www.vipstudent.ru/index.php?q=lib&r=16&id=1195154928> (дата обращения: 31.03.2016).
62. Головіна С. В. Формування нового соціального мислення як передумова підвищення конкурентоспроможності трудових ресурсів // Актуальні проблеми економіки. 2010. № 3. С. 220 – 226.
63. Гребнев Л. От «человека в экономике» к «экономике в человеке» // Вопросы экономики. 2006. № 11. С. 46 – 58. URL: <https://www.hse.ru/pubs/share/direct/document/74335379> (дата обращения: 12.12.2015).
64. Грішнова О. А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки. Київ, 2001. 254 с.

65. Губерський Л. В. Культура. Ідеологія. Особистість: методолого-світоглядний аналіз. Київ, 2002. 580 с.
66. Губерський Л. В., Андрущенко В. П., Михальченко М. І. Культура. Ідеологія. Особистість: методолого-світоглядний аналіз. Київ, 2002. 580 с.
67. Гушкан М. А., Петінова О. Б. Економічна освіта в Україні // Нові завдання суспільних наук у ХХІ столітті. Матеріали міжнародної науково-практ. конф. (Київ, 17 – 18 червня 2016 р.). Київ, 2016. С. 74 – 76.
68. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка. В 4 т. Т. 2. Москва, 1995. 779 с.
69. Даниленко Л. І. Управління загальноосвітнім навчальним закладом як відкритою соціально-педагогічною системою // Зб. наук. пр. УАДУ. Київ, 2005. Вип. 2.: В 4 ч. Ч. IV. С. 312 – 315.
70. Данилишин Б. Інтелектуальні ресурси в економічному зростанні: шляхи поліпшення їх використання // Економіка України, 2006. № 1. С. 71 – 79.
71. Двірна А. Ф. Формування економічного мислення майбутніх соціальних працівників. URL: http://www.nbu.gov.ua/po/pedalm/texts/2011_9/040.pdf (дата звернення: 15.04.2014).
72. Дейнека О. С. Экономическая психология: социально-политические проблемы. Санкт-Петербург, 1999. 240 с.
73. Дембицька Н. М. Особливості становлення суб'єктності студентів у відносинах власності // Актуальні проблеми розвитку організаційної та економічної психології в Україні. Тези Всеукраїнського конгресу з орган. та економ. псих. (Кам'янець-Подільський, 29 червня – 2 липня, 2011 р.). Київ, Кам'янець-Подільський, 2011. С. 156 – 157.
74. Десятов Т. М. Тенденції розвитку неперервної освіти в країнах Східної Європи (друга половина ХХ століття): монографія / За ред. Н. Г. Ничкало. Київ, 2005. 472 с.
75. **Дефіцит Пенсійного фонду.** URL: http://zik.ua/news/2017/01/18/kabmin_zatverdvyv_byudzhzet_pensiynogo_fondu_z_defitsytom_1415_mlrd_10275673. (дата звернення: 5.02.2017).

76. Джеймс У. Беседы с учителями о психологии. Москва, 1998. 160 с.
77. Дзвінчук Д. Освіта в історико-філософському вимірі: тенденції розвитку та управління: монографія. Київ, 2006. 378 с.
78. Диттмар Х. Экономические представления подростков // Иностранная психология. 1997. № 9. С. 25 – 36.
79. Дідук І. Пізнання дитиною реальності у психологічному просторі дитячої анімації. URL: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Nsspp/2009_21/Diduk.htm (дата звернення: 5.02.2015).
80. Дімітрова С., Петінова О. Проблема безробіття молоді в Україні // Соціологічні читання: актуальні проблеми галузевих соціологій. Зб. матеріалів Всеукраїнської студентської науково-практ. конф. (Одеса, 22 грудня 2014 р.). Одеса, 2014. С. 27 – 28.
81. Довгопола Г. І., Петінова О. Б. Особливості економічної свідомості // Освіта та економіка: у пошуках діалогу. Зб. наук. праць за матеріалами Міжнародної науково-практ. конф. (Одеса, 5 – 7 квітня 2012 р.). У 2 т. Т. 1. Одеса, 2012. С. 32 – 34.
82. Дратвер Б. Поетапність економічної освіти // Директор школи. 2001. N 46 – 47. С. 9 – 10.
83. Дробышева Т. В. Экономическая социализация личности: ценностный подход. Москва, 2013. 312 с.
84. Дудник Н. Економічна соціалізація старших дошкільників // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. Вип. 47, 2013. С. 206 – 212. URL: http://library.udpu.org.ua/library_files/u/47/38.pdf . (дата звернення: 13.07.2014).
85. Егоров И. Ю. Наука и инновации в процессах социально-экономического развития. Киев, 2006. 338 с.
86. Економічна енциклопедія. У 3 т. Т. 1 / редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. Київ, 2000. 864 с.
87. Елкина О. С. Сущность и особенности формирования экономического поведения // Вестник Омского университета. 1999. № 3. С. 120 – 124.

88. Ерифа Н. Д. Теоретические подходы к исследованию экономического поведения в современной зарубежной науке // Теория и практика общественного развития. 2007. № 2. С. 65 – 70.
89. Євтух М. Б. Педагогічна освіта // Енциклопедія освіти. Київ, 2008. С. 646 – 647.
90. Жмурко А. А., Петінова О. Б. Зовнішнє незалежне оцінювання в контексті міжкультурного діалогу України // Соціально-гуманітарні аспекти співробітництва між Україною та ЄС у контексті Східного партнерства і Стратегії «Європа – 2020». Матеріали Всеукраїнського наук.-практ. конф. за міжнародною участю (Донецьк, 6 – 7 квітня 2012 р.). Донецьк, 2012. С. 286 – 291.
91. Журавка О. С. Страхова культура як один з чинників впливу на розвиток страхування. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/4102> (дата звернення: 14.01.2016).
92. Заславская Т. И., Рывкина Р. В. Социология экономической жизни: очерки теории. Новосибирск, 1991. 442 с.
93. Златов Д. І., Петінова О. Б. Історія розвитку страхування в Україні // Нові завдання суспільних наук у XXI столітті. Матеріали міжнародної науково-практ. конф. (Київ, 17 – 18 червня 2016 р.). Київ, 2016. С. 79 – 81.
94. Зомбарт В. Собрание сочинений. В 3 т. Т. 2. Торгаши и герои: раздумья патриота / пер. с нем. Д. В. Кузницын. Евреи и экономика / пер. с нем. А. П. Шурбелев. Санкт-Петербург, 2005. 652 с.
95. Зомбарт В. Буржуа: этюды по истории развития современного экономического человека. Москва, 1994. 443 с.
96. Зомбарт В. Собрание сочинений. В 3 т. Т. 1. Буржуа: к истории духовного развития современного экономического человека: пер. с нем. Санкт-Петербург, 2005. 636 с.
97. Зубіашвілі І. К. Економічна соціалізація як психологічна проблема. URL: <http://vuzlib.com/content/view/664> (дата звернення: 14.01.2015).

98. Иванова А. А. Экономическое поведение в ракурсе влияния социальных и экономических стереотипов // Вестник ЮРГТУ. 2011. № 2. С. 181 – 184.
99. Иванова Л. С. Гуманізація суб'єкт-суб'єктних відносин в економічних структурах технократичного суспільства. Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук, спец. 09.00.04. Сімф., 2008. 16 с.
100. Кавалеров А. А. Проблеми розвитку менеджменту соціокультурної діяльності в сучасному українському суспільстві // Перспективи. Одеса, 2015. № 3 (65). С. 61 – 67.
101. Кавалеров А. І., Кавалеров В. А. Освіта у філософському дискурсі // Освіта та економіка: у пошуках діалогу. Збірник наукових праць за матеріалами Міжнародної науково-практ. конф. (Одеса, 5 – 7 квітня, 2012 р.). Т. 2. Одеса, 2012. С. 8.
102. Казимилова В. В., Петінова О. Б. Вища освіта в Україні в контексті глобалізаційних процесів // Актуальні проблеми сучасності: стан та перспективи їх вирішення в Україні. Зб. матеріалів регіон. міжвуз. науково-практ. конф. (Одеса, 8 січня 2013 р.). Одеса, 2013. С. 27 – 28.
103. Каленюк І. С. Освіта в економічному вимірі: потенціал та механізми розвитку. Київ, 2001. 326 с.
104. Канаев Н. М. Глобализация и высшее образование. Взгляд из ЮНЕСКО // Философия образования. 2005. № 1 (12). С. 26 – 31.
105. Капіруліна С. Л. Подорож у світ економіки. Кам'янець-Подільський, 2011. 72 с.
106. Карабінович Л. Формування пізнавальної активності молодших школярів через систему технологічних прийомів навчання // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка. 2004. № 2. С. 125 – 128.
107. Кийосаки Р. Бизнес XXI века / пер. с англ. С. Э. Борич. Минск, 2013. 192 с.
108. Кириленко Л. М., Крупская Л. Ф., Пархоменко И. Н., Тимченко И. Е. Моя экономика. Каменец-Подольский, 2006. 318 с.

109. Киселева А. А. Метод реконструкции смысла (на примере социальной группы предпринимателей) // Актуальні проблеми розвитку організаційної та економічної психології в Україні. Тези Всеукраїнського конгресу з організ. та економ. псих. (Кам'янець-Подільський, 29 червня – 2 липня, 2011 р.). Київ, Кам'янець-Подільський, 2011. С. 137 – 139.
110. Клейсон Дж. С. Самый богатый человек Вавилона. URL: [http://www.e-reading.club/bookreader.php/104521/Kleiison -
Samyii bogatyii chelovek v Vavilone.html](http://www.e-reading.club/bookreader.php/104521/Kleiison-_Samyii_bogatyii_chelovek_v_Vavilone.html) (дата обращения: 14.01.2014).
111. Клепко С. Економіка освіти з точки зору філософії освіти. URL: <http://uadocs.exdat.com/docs/index-391387.html> (дата звернення: 14.01.2014).
112. Книга вчителя економіки: довідково-методичне видання / упоряд. Н. В. Бескова, В. М. Проценко. Вид. 2-ге, доповн. Харків, 2006. 272 с.
113. Кодак Н. І. Інтерактивні технології при вивченні економіки // Економіка в школах України. 2011. № 1. С. 4 – 15.
114. Коджаспирова Г. М. Педагогический словарь. Москва, 2005. URL: http://pedagogical_dictionary.academic.ru/ (дата обращения: 14.01.2014).
115. Козлова Е. В. Психологические основы экономической социализации. Великий Новгород, 2004. 80 с.
116. Колісніченко Н. М. Особливості самоорганізованої ринкової моделі вищої освіти // Актуальні проблеми державного управління. Зб. наук. пр. Одеса, 2007. Вип. 6. С. 247 – 257.
117. Компендіум соціальної доктрини Церкви. URL: http://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/justpeace/documents/rc_pc_justpeace_doc_20060526_compendio-dott-soc_uk.pdf (дата звернення 04.04.2016).
118. Корнеев В. В. Поведенческие финансы и инвестирование в эксплоярной экономике // Сайт обществ. организации «Институт эволюционной экономики». URL: <http://iee.org.ua/ru/publication/211/> (дата обращения: 03.03.2017).

119. Краткий психологический словарь / ред. А. В. Петровский, М. Г. Ярошевский; ред.-сост. Л. А. Карпенко. Изд. 2-е, расш., испр. и доп. Ростов-на-Дону, 1998. 512 с.
120. Креденцер О. В. Інноваційність як важлива характеристика підприємницької поведінки менеджерів освітніх організацій // Актуальні проблеми розвитку організаційної та економічної психології в Україні. Тези Всеукраїнського конгресу з організ. та економ. псих. (Кам'янець-Подільський, 29 червня – 2 липня 2011 р.). Київ, Кам'янець-Подільський, 2011. С. 140 – 141.
121. Кремень В. Майбутнє – за індивідами, які активно мислять, які зуміють умонтуватися в системи штучного розуму. URL: http://dt.ua/EDUCATION/vasil_kremen_maybutne_za_individami_yaki_aktivno_mislyat_yaki_zumiyut_umontuvatisya_v_sistemi_sh-50461.html (дата звернення 04.04.2016).
122. Кремень В. Г. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати. Київ, 2005. 200 с.
123. Кривега Л. Д. Конкуренція як соціальне явище: український контекст // Наше гасло. 2004. № 1 – 2. С. 239 – 242.
124. Крижко В. В. Антологія аксіологічної парадигми освіти. Київ, 2005. 440 с.
125. Культура, философия, образование в стратегиях XXI века / О. Н. Кузь и др. Харьков, 2006. 260 с.
126. Кураков Л. П. Экономическое образование и воспитание школьников. Москва, 1987. 140 с.
127. Куценко В. Социально-экономическая сфера Украины: состояние, проблемы, перспективы // Персонал. 2004. № 2. С. 86 – 92.
128. Куценко В. І. Рекреаційні ресурси та людський капітал і шляхи його зміцнення // Україна на зламі тисячоліть: історичний екскурс, проблеми, тенденції та перспективи. Київ, 2000. С. 121 – 181.
129. Куценко В. І. Економіка освіти. Київ, 2003. 105 с.
130. Леонова О. Л. Культура хозяйственная // Культурология. XX век: энциклопедия. В 2 т. Т. 1. Санкт-Петербург, 1998. С. 352.

131. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. Москва, 1975. 304 с.
132. Лисеенко Е. В. Проблема качества университетского образования в эпоху становления информационного общества // Університетська освіта та формування управлінської еліти. Збірник наукових праць за матеріалами науково-практ. конф. (Луганськ, 11 – 12 червня, 2009 р.). Луганськ, 2009. № 8. С 122 – 127.
133. Лісеєнко О. В. Проблема повышения качества университетского образования и роль социологического мониторинга в этом процессе // Молодіжна політика: проблеми та перспективи. Дрогобич, 2012. С. 223 – 226.
134. Лобко О. Б. Економічна культура в інституційному перетворенні економічних відносин // ВІСНИК Полтавської державної аграрної академії. 2010. № 3. С. 195 – 198.
135. Локшина О. І., Байназарова О. О. Моніторинг якості освіти: становлення і розвиток в Україні. Київ, 2004. 160 с.
136. Майдан О. В., Петінова О. Б. Проблеми економічної освіти та науковий прогрес // Освіта та економіка: у пошуках діалогу. Зб. наук. праць за матеріалами Міжнародної науково-практ. конф. (Одеса, 5 – 7 квітня 2012 р.). У 2 т. Т. 2. Одеса, 2012. С. 120 – 133.
137. Макаренко А. С. Педагогическая поэма. Москва, 2003. 736 с.
138. Макин И. Поведенческая интерпретация компромисса // Человек и труд. 2011. № 11. С. 68 – 71.
139. Малімон Л. Я. Проектування процедури експертного оцінювання професійно важливих якостей керівника в системі державного управління // Актуальні проблеми розвитку організ. та економ. психол. в Україні. Тези Всеукраїнського конгресу з організ. та економ. псих. (Кам'янець-Подільський, 29 червня – 2 липня 2011 р.). Київ, Кам'янець-Подільський, 2011. 190 с.
140. Маркс К. Экономические рукописи 1857 – 1859 годов: (первоначальный вариант «Капитала»). Ч. 1. // Соч. Т. 46, ч. 1. Москва, 1968. С. 1 – 508.

141. Маршалл А. Принципы политической экономии. В 3 т. Т. 1 / пер. с англ. Р. И. Столпера; общ. ред. и вступ. ст. С. М. Никитина. Москва, 1983. 414 с.
142. Матвеев С. О., Лясота Л. І. Економічна соціологія. Суми, 2006. 184 с. URL: http://tourlib.net/books_others/matveev120.htm (дата звернення: 14.01.2013).
143. Матвієнко О. В. Стратегії розвитку середньої освіти у країнах Європейського Союзу: монографія. Київ, 2005. 381 с.
144. Мельникова О. В. Зміст економічної освіти в початковій школі та пріоритети її формування в Україні // Зб. наук. праць Харківського нац. педагогічного ун-ту ім. Г. С. Сковороди. Економіка. 2010. Вип. 10. С. 84 – 88.
145. Мещанінов О. П. Сучасні моделі розвитку університетської освіти в Україні: теорія і методика професійної освіти. Дис. ...доктора пед. наук, спец. 13.00.04. Київ, 2005. 494 с.
146. Мисик І. Г. Економічно доцільні тенденції освіти в Україні в ракурсі філософії освіти // Філософія фінансової цивілізації: людина у світі грошей. Матеріали V Міжнародних філософсько-економічних читань (Ірпінь, 28 – 29 травня, 2012 р.). Ірпінь, 2012. С. 296 – 300.
147. Мисик І. Г. Організація підготовки вчителів в аспекті інноваційного концепту в українській освіті // Теоретичні та прикладні аспекти інноватизації вищої професійної освіти: міжнародна колективна монографія / за заг. ред. Секрет І. В. Дніпродзержинськ, 2013. С. 54 – 79.
148. Мисик І. Г. Специфіка філософствування в аспекті освіти // Наукове пізнання: методологія та технологія. 2011. № 1 (26). С. 64 – 68.
149. Міхель С. В., Петінова О. Б. Філософія освіти: сутність та проблематика // Місце суспільних наук у системі сучасного гуманітарного знання XXI століття. Матеріали міжнародної науково-практ. конф. (Київ, 16 – 17 грудня 2016 р.). Київ, 2016. С. 66 – 68.
150. Модернізація вищої освіти України і Болонський процес / уклад. М. Ф. Степко, Я. Я. Болюбаш, К. М. Левківський, Ю. В. Сухарніков; відп. ред. М. Ф. Степко. Київ, 2004. 24 с.
151. Москаленко В. Соціалізація особистості. Київ, 2013. 540 с.

152. Москаленко В. В., Міщенко О. О. Особливості економічної культури студентської молоді // Актуальні проблеми розвитку організаційної та економічної психології в Україні. Тези I Всеукраїнського конгресу з організаційної та економічної психології (29 червня – 2 липня 2011 р. м. Кам'янець-Подільський). Київ, Кам'янець-Подільський, 2011. С. 158 – 159.
153. Москаленко В. В., Шайгородський Ю. Ж., Міщенко О. О. Економічна культура особистості: соціально-психологічний аспект: монографія. Київ, 2012. 348 с.
154. Мочерний С. В., Ларіна Я. С., Фомішин С. В. Світове господарство в умовах глобалізації. Київ, 2006. 200 с.
155. Мысык И. Г. Философия образования и тенденции развития образования в Украине // Перспективи. 2011. № 4 (50). С. 101 – 106.
156. Мысык И. Г. Высшее образование в контекстах реформирования // Сучасне буття філософії: філософія в єдності культурно-історичного процесу. Тези науково-практ. конф. (Дніпропетровськ, 27 – 28 листопада 2012 р.). Дніпропетровськ, 2012. С. 124 – 126.
157. Мысык И. Г. Коммуникативная динамика современного образования // Методологія і теорія гуманітарного дослідження в умовах глобалізації: монографія / за наук. ред. О. М. Пшінька, Т. І. Власової. Дніпропетровськ, 2012. С. 357 – 366.
158. Мысык И. Г. Об особенностях института непрерывного образования в Украине // Філософія. Педагогіка. Суспільство: збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету. Рівне, 2011. Вип. 2. С. 9 – 22.
159. Назаренко В. П. Інтеграція економіки в базові шкільні предмети // Економіка в школах України. 2011. № 4. С. 19 – 20.
160. Найт Ф. Х. Риск, неопределенность и прибыль / пер. с англ. Я. Каждана; науч. ред. пер. В. Г. Гребенников. Москва, 2003. 360 с.
161. Науково-освітній потенціал нації: погляд у XXI століття. У 3 кн. Кн. 3: Модернізація освіти / кер. авт. кол. В. Литвин. Київ, 2004. 943 с.

162. Національна доктрина розвитку освіти. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>. (дата звернення: 23.04.2014).
163. Ніколаєнко С. М. Нові форми інтеграції освіти і науки // Педагогічний пошук. 2007. № 2 (54). С. 3–5.
164. Ніколаєнко С. М. Освіта в інноваційному поступі суспільства. Київ, Знання, 2006. 207 с.
165. Ніколаєнко С. М., Тесленко В. В. Якісна освіта – запорука самореалізації особистості. Київ, 2007. 176 с.
166. Новая философская энциклопедия. В 4 т. / предс. научно-ред. совета В. С. Степин. Москва, 2000 – 2001. Интернет-версия издания. URL: <http://iphlib.ru/greenstone3/library/collection/newphile> (дата обращения: 23.02.2017).
167. Новікова К. В., Петінова О. Б. Освіта як умова формування людського капіталу в інноваційній економіці України // Освіта та економіка: у пошуках діалогу. Зб. наук. праць за матеріалами Міжнародної науково-практ. конф. (Одеса, 5 – 7 квітня 2012 р.). У 2 т. Т. 2. Одеса, 2012. С. 85 – 88.
168. Ноздріна О. О., Петінова О. Б. Філософія накопичення: Дж. Клейсон та Р. Кіосаке // Концепти соціокультурної трансформації сучасного суспільства. Матеріали Міжнародної наук. конф. (Одеса, 26 – 27 травня 2015 р.). Одеса, 2015. С. 161 – 165.
169. Огнев'юк В. О. Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку. URL: <http://www.psych.kiev.ua> (дата звернення: 23.04.2014).
170. Павловские среды: протоколы и стенограммы физиол. бесед / отв. ред. акад. Л. А. Орбели. В 3 т. Т. 2: Стенограммы 1933–1934 гг. 1949. 625 с.
171. Пархоменко В. В. Концепція освітньо-професійного середовища підготовки економічних кадрів // Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology. 2015. III (19), Issue: 38. P. 51 – 55.
172. Пасічник Н. Формування економічної культури школярів, як умова розвитку цивілізованих ринкових відносин // Економіка в школах України. 2007. № 4. С. 45 – 47.

173. Пастух В. О., Петінова О. Б. Економічне мислення та економічна культура: особливості взаємодії // Освіта та економіка: у пошуках діалогу. Зб. наук. праць за матеріалами Міжнародної науково-практ. конф. (Одеса, 5 – 7 квітня 2012 р.). У 2 т. Т. 1. Одеса, 2012. С. 36 – 38.
174. Патора Р. Ринок освіти в системі кадрового забезпечення стратегічного розвитку країни: монографія. Львів, 2002. 338 с.
175. Петінова О. Б. Новый экономический человек в контексте единого образовательного пространства (методологический аспект философско-экономического знания) // V Міжнародний Форум «Особистість в єдиному освітньому просторі» (Запоріжжя. 07 – 18 апреля 2014 г.). URL: <http://oeop5.blogspot.com/p/blog-page.html> (дата звернення: 20.04.2014).
176. Петінова О. Б. Образование в условиях рынка как показатель роста государственной экономики: философский аспект // Культура народов Причерноморья. 2011. № 217. С. 117 – 119.
177. Петінова О. Б., Орел А. Д. Гендерная проблематика лидерства в семье: философско-экономический аспект // Філософія і політологія в контексті сучасної культури. 2011. № 1 (2). С. 38 – 46.
178. Петінова О. Б. Високоякісна освіта як чинник національної безпеки України // Україна-Литва: безпековий вимір нових геополітичних стратегій. Матеріали міжнародного наук. семінару (Одеса, 30 листопада, 2012 р.). Одеса, 2012. С. 42 – 45.
179. Петінова О. Б. Глобалізація в освіті як філософська проблема // Наукове пізнання: методологія та технологія. Одеса, 2012. № 1 (28). С. 123 – 128.
180. Петінова О. Б. Економічна культура, мислення і освіта у формуванні особистості «ринкового типу» // Методологія і теорія гуманітарних досліджень в умовах глобалізації: монографія / за наук. ред. О. М. Пшінька, Т. І. Власової. Дніпропетровськ, 2012. Ч. IV, п. 4.5. С. 366 – 380.
181. Петінова О. Б. Економічна людина: єдність загального та одиничного // Матеріали Міжнародної наук. конф. «Сучасне українське суспільство:

цінності та смисли сучасних соціальних практик» (Одеса, 23 вересня 2016 р.).
Одеса, 2016. С. 71 – 74.

182. Петінова О. Б. Економічна освіта як агент соціалізації нової економічної людини в ринковому суспільстві України // Педагогічні традиції та інновації в сучасному освітньому просторі. Матеріали Всеукраїнської науково-практ. конф. з міжнародною участю (Мукачево, 23 листопада 2013 р.). У 2 ч. Ч 2. Дніпропетровськ, 2013. С. 17 – 19.
183. Петінова О. Б. Економічна освіта як умова формування особистості «ринкового типу» // Людина і світова глобалізація: перспективи та межі розвитку. Тези Міжнародної наук. конф. «Антропологічні виміри філософських досліджень» (Дніпропетровськ, 22 – 23 листопада, 2012 р.). Дніпропетровськ, 2012. С. 74 – 75.
184. Петінова О. Б. Інноваційна освіта в суспільному поступі: філософський аспект // Міжкультурна комунікація: проблеми та перспективи: збірник наукових праць / ред. кол.: М. Л. Дружинець. Одеса, Тирасполь, 2012. С. 305 – 310.
185. Петінова О. Б. Інноваційний характер економічної освіти як інструмент підготовки економічної людини // Матеріали міжвуз. кругл. столу «Філософія: Що? Як? Коли» (Одеса, 29 листопада 2016 р.). Одеса, 2016. С. 32 – 36.
186. Петінова О. Б. Інновації в суспільній практиці освіти – виклик глобалізації XXI століття // Грані: науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. Дніпропетровськ, 2013. № 1 (93). С. 35 – 38.
187. Петінова О. Б. Інновації як рушійні сили розвитку освіти XXI століття // Матеріали Всеукраїнської науково-практ. конф. «Філософсько-теоретичні та практико-зорієнтовані аспекти випереджаючої освіти для сталого розвитку» (Дніпропетровськ, 22 листопада 2012 р.). Ч. I. Дніпропетровськ, 2013. С. 59 – 61.
188. Петінова О. Б. Людина економічна в контексті філософії освіти // Формування професійних компетентностей у процесі підготовки майбутніх

- спеціалістів. Матеріали Регіональної науково-практ. конф. (Одеса, 16 – 17 травня 2013 р.). Одеса, 2013. С. 236 – 242.
189. Петінова О. Б. Людина економічна в суспільній практиці освіти // Наукове пізнання: методологія та технологія. Одеса, 2013. № 1 (30). С. 127 – 133.
190. Петінова О. Б. Науково-дослідна робота в освітніх закладах України: вектор «людина економічна» // Науково-дослідна робота у вищих навчальних закладах: досвід та проблеми. Матеріали Всеукраїнської наук. конф. (Одеса, 20 – 21 жовтня 2011 р.). Одеса, 2011. С. 51 – 52.
191. Петінова О. Б. Нова економічна людина – образ людини майбутнього: методологічний інструментарій дослідження // Future Human Image. Kiev, 2014. № 1 (4). Р. 89 – 95.
192. Петінова О. Б. Освіта в умовах ринку: проблеми та перспективи // Наукове пізнання: методологія та технологія. Одеса, 2011. № 2 (27). С. 132 – 137.
193. Петінова О. Б. Проблеми і перспективи сільської школи: філософське осмислення // Культура народів Причорномор'я. 2012. № 230. С. 89 – 91.
194. Петінова О. Б. Сім'я як агент соціалізації в умовах сучасної економічної політики // Сучасна сім'я: погляд молоді. Матеріали міжнародної міждисциплінарної науково-практ. конф. (м. Одеса, 07 – 08 квітня, 2011 р.). Одеса, 2011. С. 76 – 77.
195. Петінова О. Б. Сучасна сім'я як соціальний інститут та її роль в процесі соціалізації нової економічної людини // Тези Міжнародної науково-практ. конф. студентів та молодих вчених «Від гендерних ідеологій до дискусій про студентську сім'ю (Дніпропетровськ, 29 квітня 2014 р.). Дніпропетровськ, 2014. С. 5 – 8.
196. Петінова О. Б. Філософія освіти: „за” і „проти” // Культура народів Причорномор'я. 2005. № 65. С. 151 – 153.
197. Петінова О. Б. Якість вищої освіти як критерій конкурентоспроможності країни в умовах ринкової економіки // Культура народів Причорномор'я. 2012. № 240. С. 179 – 182.

198. Петінова О. Б. Якість освіти в Україні в контексті соціальної практики ринкового суспільства // Тези науково-практ. конф. «Сучасне буття філософії. Філософія в єдності культурно-історичного процесу» (Дніпропетровськ, 27 – 28 листопада 2012 р.). Дніпропетровськ, 2012. С. 130 – 131.
199. Петінова О. Б. Освіта як детермінанта соціально-економічного розвитку країни // Стратегія економічного розвитку країн в умовах глобалізації. Матеріали III Міжнародної науково-практ. конф. (Дніпропетровськ, 17 – 18 лютого 2012 р.). Дніпропетровськ, 2012. С. 44 – 46.
200. Петінова О. Б., Веремчук В. В., Проблема якості та доступності вищої освіти в Україні // Збірник наук. праць Донецького держ. ун-ту управління, Серія «Державне управління. Філософські та психологічні засади управління». 2012. Т. 13, № 226. С. 275 – 282.
201. Петінова О. Б., Магера Н. В. Освітня міграція серед молоді: «за» та «проти» (на матеріалах проведеного соціологічного дослідження) // Виховання і культура. Одеса, 2013. № 1 (32). С. 85 – 88.
202. Петінова О. Б., Рекс О. С., Економічна освіта в школі: філософське осмислення // Виховання і культура. Одеса, 2012. № 1 (29). С. 258 – 261.
203. Плавич В. П. Становлення нової освітньої парадигми ХХІ ст.: монографія. Одеса, 2005. 120 с.
204. Попков В. В. НТР – катализатор изменений в общественном сознании // Науковий вісник Одеського нац. економ. ун-ту. 2015. №2 (221). С. 180 – 193.
205. Попков В. В. Університет як чинник політичної культури // Ювілейна зб. наук. праць, присвячена 150-річчю Одеського нац. ун-ту ім. І. І. Мечникова. Одеса, 2015. С. 94 – 103.
206. Попов В. Д. Психология и экономика. Москва, 1989. 304 с.
207. Попов В. Д. Экономика плюс педагогика: Очерки об экономическом воспитании молодежи. Москва, 1986. 288 с.
208. Попов В. Ю. Український господарський менталітет: сутність і трансформації. Дис. ... канд. філос. наук, спец. 09.00.03. Київ, 2000. 192 с.

209. Постмодернізм: енциклопедія / под ред. А. А. Грицанова, М. А. Можейко. 2001 г. URL: <http://www.term.ru/dictionary/1113/word/socialnost> (дата звернення: 17.03.2015).
210. Пужайчерета Л. М. Становлення шкільної економічної освіти в Україні // Економіка в школах України. 2011. № 1. С. 10 – 12.
211. Радіонова І. Економічне зростання з участю людського капіталу // Економіка України. 2009. № 1. С. 19 – 30.
212. Разумовський С. О. Поліваріантність економічного мислення: монографія. Харків, 2008. 340 с.
213. Ранк О. Отчёт о первом частном Психоаналитическом собрании в Зальцбурге 27 апреля 1908 года. Ижевск, 2012. 40 с.
214. Рекс О. І., Петінова О. Б. Економічна освіта в Україні та її роль в адаптації особистості до ринкових умов // Матеріали міжнародної науково-практ. конф. «Теорія і практика виховання сучасної молоді: цінності, зміст, технології» (Луганськ, 4 жовтня 2012 р.). Луганськ, 2012. С. 223 – 224.
215. Розпутенко І. В. Позаринкові регулятори економічного розвитку в системі державного управління // Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія «Управління». 2013. Вип. 4. С. 59 – 70.
216. Романенко І. І., Петінова О. Б. Трирівнева пенсійна система: «за» та «проти» (на матеріалах соціологічного дослідження) // Сучасні виклики для суспільних наук в умовах глобалізації. Матеріали міжнародної науково-практ. конф. (Львів, 27 – 28 травня 2016 р.). Львів, 2016. С. 50 – 53.
217. Рудакова О. В. Потребности и интересы как детерминанты экономического поведения // Вестник ТГУ. 2008. № 1 (69). С. 322 – 326.
218. Садкіна В. І. Впровадження основ фізичних знань в систему загальної середньої освіти // Економіка в школах України. 2007. № 11. С. 15–19.
219. Садрицька С. В. Якість освіти очима майбутніх фахівців // Науковий журнал. 2008. № 2. С. 98 – 100.

220. Сафронова В. М. Концептуальные основы управления общественным развитием // Ученые записки Российского гос. социального ун-та. 2011. № 1. С. 84 – 87.
221. Сбруєва А. А. Глобалізація освіти // Енциклопедія освіти / голов. ред В. Г. Кремень. Київ, 2008. С. 136–137.
222. Сбруєва А. А. Тенденції реформування середньої освіти розвинених англomовних країн в контексті глобалізації (90 – ті рр. ХХ – початок ХХІ ст.): монографія. Суми, 2004. 500 с.
223. Свиридова М. О., Петінова О. Б., Відношення молоді до пенсійної реформи в Україні (на матеріалах соціологічного дослідження) // Сучасні виклики для суспільних наук в умовах глобалізації. Матеріали міжнародної науково-практ. конф. (Львів, 27 – 28 травня 2016 р.). Львів, 2016. С. 53 – 57.
224. Селевко Г. К. Современные образовательные технологии. Москва, 1998. 256 с.
225. Синицкая Н. Я. Образование как фактор качества человеческого потенциала региона // Экономика образования. № 1, 2004. С. 50.
226. Скрипник К. В., Петінова О. Б. Стан дошкільної освіти: проблеми та перспективи // Суспільні науки: виклики і сьогодення. Матеріали міжнародної науково-практ. конф. (Одеса, 10 – 11 червня 2016 р.). Одеса, 2016. С. 83 – 87.
227. Словник економічних термінів. URL: <http://sesia.com.ua/slovo/slovo/233.html> (дата звернення: 17.05.2016).
228. Соколова Г. Б., Соколова С. М. Економічна культура як механізм соціальної регуляції підприємницької діяльності. URL: http://www.rusnauka.com/35_OINBG_2010/Economics/55277.doc.htm (дата звернення: 17.05.2016).
229. Соколова Г. Н. Экономическая социология. Минск, 1998. 241 с.
230. Спок Б. Ребенок и уход за ним. URL: http://www.libok.net/writer/1945/kniga/6111/spok_bendjamin/rebenok_i_uhod_za_nim/read (дата обращения: 17.05.2016).

231. Стиль жизни личности. Теоретические и методологические проблемы / под ред. Л. В. Сохань. Киев, 1982. 372 с.
232. Сур'як А. В. Основи економічної культури. Київ, 2004. 256 с.
233. Сухова О. С. Навчання на уроках економіки. Легке, цікаве, успішне // Економіка в школах України. 2008. № 1. С. 15 –17.
234. Табала М. С., Петінова О. Б. Економічна освіта України в ХХІ столітті: стан та перспективи // Освіта та економіка: у пошуках діалогу. Зб. наук. праць за матеріалами Міжнародної науково-практ. конф. (Одеса, 5 –7 квітня 2012 р.). У 2 т. Т. 2. Одеса, 2012. С. 127 – 129.
235. Тернопільська спеціалізована загальноосвітня школа І ступеня повного дня з поглибленим вивченням основ економіки. URL: <http://economic.school-info.te.ua/>. (дата звернення: 17.05.2016).
236. Тітар О. О. Освіта як фактор економічного розвитку. Автореф. дис... канд. екон. наук, спец. 08.00.01 економічна теорія та історія економічної думки. Харків, 2009. 16 с.
237. Тітова І. А., Пузурков Е. В. Економічна культура трудящих. Київ, 1989. 81 с.
238. Ткаченко Л. Г. Напрями розвитку системи соціального страхування в Україні // Демографія та соціальна економіка. 2008. № 1. С. 42 – 53.
239. Тюрина М. В., Петінова О. Б. Национальная культура и ее влияние на развитие экономики // Місце суспільних наук у системі сучасного гуманітарного знання ХХІ століття. Матеріали міжнародної науково-практ. конф. (Київ, 16 – 17 грудня 2016 р.). Київ, 2016. С. 85 – 87.
240. Тягур Р. С. Основи менеджменту в освіті. Івано-Франківськ, 2007. 106 с.
241. Уильямсон О. И. Поведенческие предпосылки современного экономического анализа // THESIS. 1993. Вып. 3. С. 39 – 49.
242. Уильямсон О. И. Экономические институты капитализма. Фирмы, рынки, «отношенческая» контракция / пер. Ю. Е. Благова и др. Санкт-Петербург, 1996. 703 с.
243. Уотсон Дж. Психологический уход за ребенком: пер. с англ. / под ред. Е. В. Гурьянова. Изд. 2-е. Москва, 2010. 93 с.

244. Урсул А. Д. Концепция опережающего образования и устойчивое развитие // Наука и образование в интересах устойчивого развития. Москва, 2006. С. 180 – 185.
245. Фединець Н. І., Миронов Ю. Б., Гонська М. Р. Соціологія ринку. Львів, 2011. 226 с. URL: <http://kerivnyk.info/sociologia-rynku9> (дата звернення: 17.05.2016).
246. Фелечко А. В. Міжпредметні зв'язки при вивченні економіки // Економіка в школах України. 2007. № 11. С. 15 – 19.
247. Философский энциклопедический словарь, 2010. URL: http://ukkppis.ucoz.kz/news/filosofskij_ehnciklopedicheskij_slovar/2010-10-14-100 (дата обращения: 17.05.2016).
248. Финляндия станет первой страной, которая отменит все школьные предметы. URL: <http://www.nasha.lv/POPULYARNOE-V-INTERNETE/1/12005/Finlyandiya-stanet-pervoj-stranoj-kotoraya-otmenit-vse-shkolnye-predmety> (дата обращения: 23.02.2017).
249. Фромм Э. Бегство от свободы / пер. с англ. П. С. Гуревича. Москва, 1990. 272 с.
250. Хащенко В. А. Модель субъективного экономического благополучия // Психол. журнал. 2005. Т. 26, № 3. С. 38 – 50.
251. Хорни К. Невротическая личность нашего времени: самоанализ / пер. с англ. под ред. А. Боковикова. Москва, 1993. 480 с.
252. Христова Н. И., Петина О. Б. Влияние семьи на развитие личности ребенка // Виховання і культура. Одеса, 2011. № 2 (26). С. 31 – 34.
253. Цибра М. Ф. Освіта як мегатренд сучасного світу: суспільні реалії та необхідність трансформації // Перспективи. 2014. № 3 (61). С. 87 – 98.
254. Цибра М. Ф. Про деякі характеристики особистості як суб'єкта навчання та виховання // Глобальні проблеми сучасності у контексті історико-філософського знання. Матеріали Міжнародної наук. конф. (Одеса, Дніпропетровськ, 15 квітня 2016 р.). Одеса, 2016. С. 149 – 152.
255. Цибра М. Ф. Рівні самоствердження особистості та їх призначення // Сучасне українське суспільство: цінності та смисли сучасних соціальних практик /

- Матеріали Міжнародної наук. конф. (Одеса, 23 вересня, 2016 р.). Одеса, 2016. С. 131 – 135.
256. Цибра М. Ф. Соціогуманітарне знання як фактор соціалізації особистості // Освіта та соціалізація особистості. Матеріали III Всеукраїнської наук. конф. (Одеса, Дніпропетровськ, 13 травня 2016 р.). Одеса, 2016. С. 221 – 225.
257. Цибра М. Ф. Фактор самоствердження в соціалізації // Освіта та соціалізація особистості. Матеріали II Всеукраїнської наук. конф. (Одеса, Дніпропетровськ, 25 – 26 березня 2015 р.). Одеса, 2015. С. 76 – 80.
258. Цыбра М. Ф. Самоутверждение личности (социально-философский анализ). Киев, Одесса, 1989. 192 с.
259. Чумаченко Т. В., Петінова О. Б. Глобалізація в освіті // Освіта та економіка: у пошуках діалогу. Зб. наук. праць за матеріалами Міжнародної науково-практ. конф. (Одеса, 5 – 7 квітня 2012 р.). У 2 т. Т. 2. Одеса, 2012. С. 144 – 145.
260. Шевченко Л. С. Професійна освіта як чинник конкурентоспроможності робочої сили // Демографія та соціальна економіка. 2008. № 2. С. 77 – 86.
261. Шумпетер Й. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия. Москва, 2007. 864 с.
262. Шурановський Д. А., Петінова О. Б. Розвиток економічного мислення // Нові завдання суспільних наук у XXI столітті. Матеріали міжнародної науково-практ. конф. (Київ, 17 – 18 червня 2016 р.). Київ, 2016. С. 99 – 102.
263. Щедрина Е. В. Исследование экономических представлений у детей // Вопросы психологии. 1991. № 2. С. 157 – 164.
264. Щербина В. О., Петінова О. Б. Проблемы высшего образования в Украине (на материалах социологического исследования) // Соціологічні читання: актуальні проблеми галузевих соціологій. Зб. матеріалів Всеукраїнської студентської науково-практ. конф. (Одеса, 22 грудня 2014 р.). Одеса, 2014. С. 31 – 37.
265. ЮніорБанк. URL: <https://juniorbank.com.ua/about> (дата звернення: 17.05.2016).
266. Юхимович О. Система безперервної шкільної економічної освіти // Географія та основи економіки в школі. 2007. № 2. С. 8 – 12.

267. Яхшибекян Ю. В., Петінова О. Б. Економічна освіта та економічне мислення в умовах ринкової економіки України // Освіта та економіка: у пошуках діалогу. Зб. наук. праць за матеріалами Міжнародної науково-практ. конф. (Одеса, 5 –7 квітня 2012 р.). У 2 т. Т. 2. Одеса, 2012. С. 91 –94.
268. Furnham A., Lewis A. *The Economic Mind: The Social Psychology of Economic Behavior*. New York, 1986. XII, 292 p.
269. Furnham A. *The New Psychology of Money*. Hove (East Sussex, U. K.), 2014. XV, 321 p.
270. Mayo E. *The Social Problems of an Industrial Civilization*. New York, 1977. XVII, 150 p.
271. Parsons T., Bales R. *Family: Socialization and Interaction Process*. London, 1956. XVII, 422 p.
272. Parsons T., Smelser N. *Economy and Society: a Study in the Integration of Economic and Social Theory*. London, Boston, 1984. XXI, 322 p.
273. Parsons T. *Social Structure and Personality*. New York, 1964. 376 p.
274. Petinova O. B. Homo Economicus in Modernization of Education in Ukraine: Philosophical Aspect // Социосфера. Пенза, 2013. № 3. С. 26 – 32.
275. Petinova O. B. Osobnost tržního typu a ekonomické vzdělání: hranice souvislostí // Acta Humanitas. Kolín (Česká republika), 2014. Ročník IV, Č. 1. S. 5 – 17.
276. Petinova O. B. Peculiarities of homo economicus becoming in market society // Science and Education a new Dimension. Budapest, 2013. Vol. 6. P. 12 – 18.
277. Petinova O. B. The homo economicus model: System-wide parameters// Наукове пізнання: методологія та технологія. Одеса, 2015. № 2 (35). С. 83 – 88.
278. Petinova O. B. Homo economicus and Economic Sphere of individual's existence // Наукове пізнання: методологія та технологія. Одеса, 2016. № 1 (36). С. 82 – 89.
279. Webley P., Burgoyne C. B., Lea S. E. G., Young B. M. *The Economic Psychology of Everyday Life*. Hove (East Sussex, U. K.), 2001. IX, 214 p.

280. Webley P., Lea S. E. G. Towards a More Realistic Psychology of Economic Socialization // Journal of Economic Psychology. 1993. Vol. 14, Issue 3. P. 461 – 472.

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

ПЕТИНОВА ОКСАНА БОРИСІВНА

СОЦІОЛОГІЯ: НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Підписано до друку 31.02.2019. Формат 60*90/16. Папір офсетний. Цифровий друк.

Умовн. друк. арк. 5. Зам. № 211

Віддруковано в копіювальному центрі «Магістр»

м. Одеса, вул. Мечникова, 36

тел.: 32-19-82

Свідоцтво про реєстрацію № 2670316784 від 16.02.2000 р.